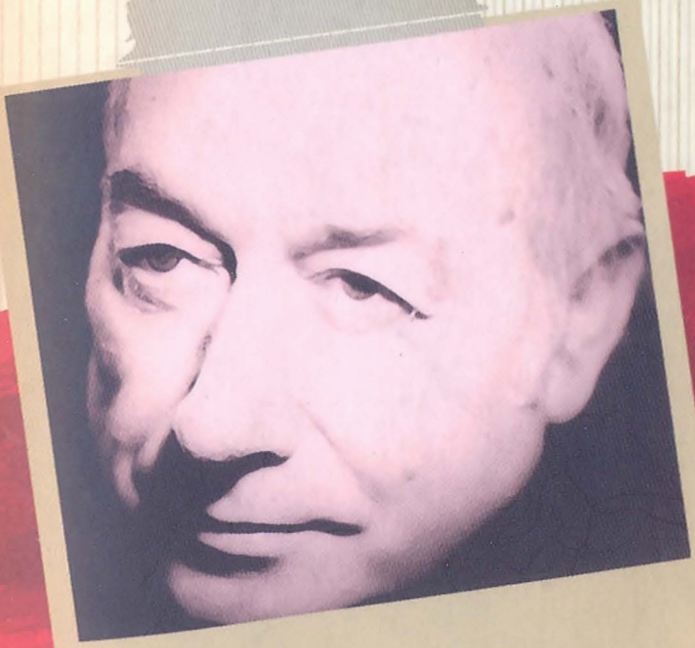
SALÂH BİRSEL

*Kurutulmuş Felsefe Bahçesi**

1001 Gece Denemeleri

*SEL

KURUTULMUŞ FELSEFE BAHÇESİ*

1001 Gece Denemeleri

SALÂH BİRSEL, 1919'da Balıkesir'de doğdu. İlk şiiri 1937'de Gündüz dergisinde çıktı. Günlüklerini 1950'de Beş Sanat dergisinde yayımlamaya başladı. Türk şiirinde özgün bir yer edinen Birsel, daha çok aklın ve zekanın egemenliğini ön planda tutan, şairanelikten uzak, yergici şiirlere ağırlık verdi. Asıl ününü 1970'den sonra yayımladığı *1001 Gece Denemeleri* ve *Salâh Bey Tarihi* olarak adlandırdığı dizi kitapları ve günlükleriyle elde etti. Şair ve deneme yazarı Salâh Birsel 1999'da vefat etmiştir.

Salâh Bey Tarihi'nin tüm kitapları, *Kahveler Kitabı, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Boğaziçi Şıngır Mıngır, Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi, İstanbul - Paris* yayınevimiz tarafından yayımlanmıştır.

1001 Gece Denemeleri'nin ilk kitabı olarak *Kurutulmuş Felsefe Bahçesi*'ni yayımlıyoruz.

* **SEL** YAYINCILIK / DENEME

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

*SEL YAYINCILIK: 539
1001 Gece Denemeleri: 01
ISBN 978-975-570-557-6

KURUTULMUŞ FELSEFE BAHÇESİ
Salâh Birsel
Deneme

© Jale Türkân Birsel, 2012
© Sel Yayıncılık, 2012

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Düzelti: Deniz Cansever
Kapak ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Ada Yayınları, 1979
Sel'de birinci baskı: Mart 2012

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

Salâh Birsel

Kurutulmuş Felsefe Bahçesi

Deneme

İÇİNDEKİLER

İstanbul'dan Roma'ya
Ayakta Yolculuk 7

Yitik Kuşak 19

Aynalar 35

Ziya Osman Fotoğrafçıda 49

Okumak Okumaya Karşı 57

Kurutulmuş Felsefe Bahçesi 67

Fırıldak Şarkısı 79

İbsen Neden Denemeci Değildir? 85

Saman Çöpleri 89

Üzünçlü Boğalar 93

Beyaz Balina Beyazı 101

İstanbul'dan Roma'ya Ayakta Yolculuk

İ. S. 66 yılında Romalıların o ünlü zorbalarından Neron, ay adlarını değiştirip de nisana kendi adını kondurmazdan önce Asya prokonsülü Vetus'ü ortadan kaldırmayı aklına koyar. Bu, kendisini öldürmek üzere kurulmuş bir düzenin ortaya çıkmasıyla başlattığı cinayetler zincirinin bir halkasıdır.

Vetus'ün suikastçilerle bir ilişkisi yoktur.

Ama onun, kızı Pollitta'nın, kaynanası Sextia'nın varlıkları Neron'a daha önce öldürttüğü Vetus'ün damadını aramsatmaktadır. Prokonsül eskisi, kendisiyle bütün ailesinin yok edilebileceğini anlayınca kızını Neron'a yalvar yakar olmaya göndermeyi düşünür. Ne ki Pollitta, gözleri önünde doğranan kocası Rubellius Plautus'ün görüntüsünü hiçbir biçimde belleğinden çıkaramadığından bu öneriye yanaşmak istemez. Yalnız babasını da kıramadığından sonunda Neron'u görmeye evetlik göstererek Saray'ın yolunu tutar.

Biz nelerden açıyoruz, Pollitta'yı hiç Saray'a sokarlar mı? Zavallı kız günlerce Saray'ın önünde İmparatorun dışarı çıkmasını bekler. Onu gördüğü vakit de, bir suçsuzun sözlerine kulak vermesini, eskiden kendisiyle birlikte konsüllük yapan babasının bağışlanmasını, kadınlara özgü sızlanmalarla bağırarak dile getirir. Ey kadın, Neron'un taş parçası kalbini senin serzenişlerin, gözyaşların mı yumuşatacak? Hadi, daha çok oyalanma, babanın yanına dön de ona ölümden başka bir kurtuluş yolu olmadığını bildir.

Eyvah, işte Vetus de, elinde avucunda ne kalmışsa, onları kölelerine dağıtıp kızı ve kaynanasıyla, o günlerin pek moda olan intihar biçimine uymaya hazırlanıyor. İşte o da oldu. Üçü de bileklerini keserek damarlarını boşaltmaya başladılar.

Burada dikkat etmeli: Üçü de hemen hemen ölümün eşiğine geldikleri vakit Baba, gözlerini kızının gözlerine dikecektir. Aynı şeyi Sextia da yapar. O da gözlerini torununda ayırmaz. Pollitta ise hem babasının, hem de annesinin bakışlarını, kendi bakışıyla kenetler. Böylece üç kurban, daha canlılıklarını yitirmeyen sevgilerini birbirlerine bir kez daha aktarmaya çalışırlar.

Doğrusu, onların sevgileri yanı sıra, odadaki eşyalar da bütün canları, bütün uslarıyla soluk alıp vermektedirler. Bu eşyalar yıllarca onların dünyasında yer almıştır. Onların ellerini, göğüslerini, yüzlerini, bedenlerinin herhangi bir parçasını yanlarında ya da derilerinin üstünde duyarak, kokularını taa içlerine çekerek yaşamışlardır. Onlar öldükten sonra da; bütün o eski anıların ortasında, kimi zaman bir ayak tıkırtısını, kimi zaman bağırtılı bir konuşmayı, kimi zaman bir giysi hışırtısını, kimi zaman bir öksürüğü, bir çığlığı, bir gülücüğü anımsayarak yaşantılarını sürdüreceklerdir. Dahası, yalnız kendileri için yaşamakla da kalmayacaklar, Vetus'ün damadını ve dostlarını, Sextia'yı, kocasının kanlı giysilerini son gününe değin saklayan Pollitta'yı, tarihçilerin lafını etmedikleri Politta'nın annesini de yaşatacaklardır.

Evler, eşyalar, sokaklar böyledir.

Biri gelip de onları darmadağın etmezse, eskiden kendi kucaklarında yaşamış, şimdilerse ortalarda görünmeyen kişilerin yaşantılarını uzatmaktan bir an geri kalmazlar.

Haşim, 1932 yılında Frankfurt'ta Goethe'nin evini gezerken, Goethe ile ilgili anıların oradan oraya koştuklarını görerek şaşırmıştır. *Faust* yazarının 100 yıl önce içinde can verdiği oda ve yatak öylesine canlıdır ki, Haşim, bir an Geothe'nin ölüsünün daha kaldırılmadığını bile sanır.

Rumelihisarı'ndaki Aşiyan'a gidenler de orada kadife yeleği, kadife gömleği, kadife takkesi, geniş göğsü, parlak siyah saçları ve

açık alnıyla Fikret'in her an, bir yerlerden karşılarına çıkacağı duygusuna kapılmış olabilirler. Kim bilir belki biri, ozanın eşi Fatma Nazime Hanım'ın gelip Fikret'i yemeğe çağıran sesini de duymuştur. Ama Fikret, o sıra resim yaptığından ya da bir şiire daldığından bu çağrıya pek aldırmamış, "Benim işimin tadı yemekten de ileri" diyerek başını yine çalıştığı şeyin üzerine eğmiştir.

İnsan bu döl-döş dolu kuruntulara, düşlere elbet edebiyat denilen, çokların arka döndüğü o tutkuya kendini kaptırmakla erişebilir. Ama ben sizin usunuzu böyle düşüncelerle karıştırmak istemem. En iyisi, hazır buraya kadar gelmişken hep birlikte Aşiyan'a bir göz atalım. Ruşen Eşref, Fikret'in sağlığındaki evi en ince ayrıntılarına değin anlatmıştır: Duvarlar çiçek bezekli, tavanlar hafifçe eğiktir. Sedef kakmalı, kadife döşeli sedir –Fikret'in kadifeye düşkünlüğünü görüyorsunuz- ile kanepeler XIX. Yüzyıl sonunun İstanbul'unu verir. Fikret, *Servet-i Fünun*'u yönettiği yıllarda, akşamları bu minder üzerinde az biraz kestirdikten sonra kalkar bütün gece derginin resimleri, düzeltmeleriyle uğraşır, şiir ve söyleşiler yazarmış.

Salonun ortasında ince bir seccade örtülü masada, Japon işi yüksek bir lamba. Çevresinde donuk siyah tunçtan bir çember. Masanın üstünde, yer yer yosun tutmuş bir taş. Onun yanında yine tunçtan küçük bir heykelcik. Köşede abanoz renkli, sedef menevişli, bol yastıklı, büzme şallı bir taht ki buraya Fikret'ten başkası kurulamaz. Öteki odalar da buraya göre. O eski gümüş el aynaları, eski sırma ve ipek işlemeli yastıklar, abani kumaştan perdeler, eski divitler, kalemdanlar, rahleler, arabesk sandalyeler, elyazması kitaplar dört bir yanı kaplamış.

Fikret Aşiyan'ın her köşesine ayrı bir ad da takmış. Dış kapının saharlığı altına düşen sarmaşıklarla bürülü, eğri taşlı bodrum penceresinin adı: Sokrat'ın Penceresi. Bahçede Boğaziçi'ne bakan kayalar içine oyulmuş sedirlerin yanı başındaki üç serviye de Tiziano ile Raphaello'nun tablolarına anıştırma yapılarak "Üç Güzeller" denilmiş.

Gelin görün ki Fikret'in ölümünden, Aşiyan'ın müze olmasına kadar geçen otuz yıl içinde çok şey değişmiştir. Ozanın kitaplığı bile orada değildir artık. Fatma Nazime Hanım onları Galatasaray Lisesi'ne armağan etmiştir.

Reşat Ekrem Koçu'nun demesine göre eskiden yemek salonu olarak kullanılan evin bodrum katına da 1947 yılında Abdülhak Hamit taşınmıştır. Hamit burada, eşlerinin, çocuklarının, dostlarının ve Servet-i Fünun'cuların fotografileri arasında ölümünü unutturmaya çalışır. Anadan doğma ozanımızın, Londra'da iken üstünde çağşaklı günler geçirdiği, çiçekli İtalyan kadifesi iki koltukla bir kanepe de burada hazır olda beklemektedir. Bunların tümünü Lüsyen Hanım armağan etmiştir. Bu armağanlar arasında Abdülhak Hamit'in tüm kitaplarının karalamaları ile lacivert giysisine de rastlanabilir. Giysinin üst cebinden beyaz bir keten mendil sarkmaktadır. Alt ceplerden birine de beyaz eldivenler sokuşturulmuştur. Ozanın fesi, nişanları, kılıcı ve bâlâ üniforması da buradadır. Bunlara az çok ters düşen kadife yakalı palto, rugan iskarpinler, silindir şapka da Hamit'in kaç çağ eskittiğini belirtmek için buraya getirilmiştir.

Yazımızın bu noktasına ulaştığımıza göre, şimdiler Fikret Müzesine ayrılan üst katların da Ruşen Eşref'in anlattığı o eski Aşiyan'a yabancı düştüğünü söyleyebiliriz. Reşat Ekrem Koçu 1947 yılında daha müzeye ilk gelişinde, Fikret'in karyolasının kendi karyolası olmadığını çakmıştır. Fikret'i ölüm döşeğinde gösteren ve karyolanın baş ucundaki duvarda asılı duran resim açıkça göstermektedir ki ozanımızın içinde öldüğü ya da sonradan getirilip üstüne yatırıldığı o oymalı ceviz karyola bu değildir. Müzeyi düzenleyenler, Fikret'in havasını ateşlemek için onu getirip buraya oturtmuşlardır. Buna karşılık, Fikret'in yazı masasıyla koltuğu kendisinindir. Gerçi bunlar da bir vakitler Edebiyat Fakültesine armağan edilmiştir ama müze kurulurken, Fikret'in arkadaşlarından birinin anımsamasıyla, Fakülte ambarına atılmış olan kanepe ve koltuklar oradan çıkarılarak müzeye alınmıştır.

Burada konumuzu biraz yana kaydırmakta yarar vardır.

Yoksa bütün yazarları kırarız.

Çünkü romancıların, öykücülerin, denemecilerin, ozanların işi de budur: Ölümsüzleştirmek. Bunun için evleri, sokakları, meydanları, köprüleri ve de insanları boyuna kucaklarına alırlar. Ya da Orhan Veli'nin Dalgacı Mahmut'u gibi her gün, alar sabah, gökyüzünü boyarlar.

Ressamlar da yapar bunu. Ama o yana da yelken açacak olursak, ipin ucunu kaçırırız. Biz bugün ozanlar üzerinde duracağız. İlk konuğumuz: Necatigil.

Necatigil'in Beşiktaş'taki Barbaros Meydanı'nı anlatan iki şiiri, şimdiler yavaş yavaş değişmeye başlayan meydanın 1945 yıllarındaki insan coğrafyasını ustaca verir. Meydanın sağı anıt, solu türbedir. Ortada bir park ki biçimi kare. Yıldızlar sayısınca olan yontulu taşlarla çevrilmiştir. Söylediğimiz yer iyi oturaktır. Beşiktaş'ın yoksul halkı yaz aylarında, yaz gecelerinde kendilerini burada avutur. Şuraya, buraya serpiştirilmiş banklarda sıska kadınlar, kupkuru kızlar, erkekli kadınlı aileler hem Boğaziçi'nin serinliğini devşirirler, hem de Beşiktaş İskelesi'nin üstündeki gazinodan gelen gürültülü şarkıları dinlerler.

Kadınlar hep yavaş sesle konuşurlar. Kızlarsa kendilerini belli etmek için en balkonlu kahkahalarını kullanırlar. Kızlar kimi zaman da kalkıp, deniz kıyısında kol kola dolaşmaya çıkarlar. Delikanlıların ardlarına takılmasına da pek ses çıkarmazlar. Delikanlılarsa, kimi zaman kızlara boş verip birbirleriyle itişip kakışmaya dururlar. Bu işi parkın önünde çocuklar da yapar. Onlar top oynamayı da unutmaz. Parkın önünde garip adamlara da rastlanır. Bunlar kafayı bulmuş kimselerdir. Çokluk da elektrik direklerinin altında kümelenirler. Gece yarısına doğru meydanda kimseler kalmaz. Herkes geldiklerinden daha tez, evlerine dağılır.

Behçet bir başka şiirinde, buranın kış görünümünü de anlatır. Geceleyin sokakları dolaşıp şiir yazarken, yolu yine buraya düşmüştür. Meydanda in cin top oynuyordur. İskele gazinosu da müşterileri erkenden gittiğinden, ışıklarını söndürüp uykuya varmıştır.

İkinci konuğumuz da Nâzım Hikmet.

Sanırım Haydarpaşa Garı da Nâzım'ın *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı o dev şiirinden, daha doğrusu o dev romanından büyümüştür.

Nâzım, buraya 1941 yılının ilkyazında el atmıştır. II. Dünya Savaşı bütün aznavurluğu, sütün sincabiliği ile sürgit olmaktadır. Gazete sayfaları hep pike bombardıman uçaklarının, Panzer tanklarının resimleriyle pompalıdır.

Nâzım'ın öykülemesine göre, o gün orada çipil gözlü, sivri burunlu, çopur yüzlü pulanyacı Galip Usta vardır. 52 yaşındadır ve işsizdir. Bütün yaşamı da işsiz kalmak korkusu içinde geçmiştir. Şu anda, Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerinde otururken de kaç yaşında öleceğini, ölürken üzerinde yorgan bulunup bulunmayacağını düşünmektedir.

Beş yaşlarında, nüfus kütüklerinde adına rastlanmayan, gömleksiz ve kundurasız Kemal de bir polisin eşliğinde merdivenlerden inmektedir. Nâzım'ın dünyaya geldiği 1902 yılında gelin olan, 1941 ilkyazında da altmışına merdiven dayayan "an-asıl" Kafkasyalı ve "an-asıl" çarşaflı Adviye Hanım da polis ve çocuğun yanı sıra ayak oynatmaktadır. Bütün yaşamı çamaşır yıkamak, yemek pişirmek ve de çocuk doğurmakla geçen Adviye Hanım, çulsuz Kemal'i kendine evlat edinecektir. Bu yüzden, Haydarpaşa vapur iskelesinin önüne geldikleri vakit polise yaklaşacak, çocuğun da başını okşayacaktır.

Tophane'de çorapta çalışan 13 yaşındaki Atıfet ise, onların tersine merdivenleri çıkmaktadır. Merdivenlerden biraz sonra Anadolu hapis damlarından birine 15.45 treniyle postalanacak olan bir kadın da çıkacak ve Atıfet onun boynuna atılacaktır. Kadın da onu iki yanağından öpecektir. Bunu da elleri kelepçesiz olduğu için yapabilecektir. Oysa, onunla birlikte merdivenleri tırmanacak süngülü dört candarmanın yanında üç kişi daha olacaktır ki onların elleri kelepçelidir. Adları da Kelepçeli Halil, Kelepçeli Süleyman ve Kelepçeli Fuat'tır.

Bu sonuncusu 21 yaşındadır. İnce siyah bıyıklarıyla iki yıldır içerdedir. Suçunu sorarsanız, ağırdır. Üç arkadaşıyla bir odada,

perdeleri indirip kitap okumuştur. Atıfet'in annesi Melahat gibi, o da, Kelepçeli Süleyman da Kelepçeli Halil de Anadolu damlarına yollanmaktadır. Halil için bu, hiç de yeni bir şey değildir. O 13 yılda beş kez hava değişimi talimine uğramıştır.

Garın saati on beşi geçmektedir.

Üçüncü mevki bekleme salonu başka bir hava çalmaktadır.

Sabahtan beri, sakalı avuçlarının içinde, çıplak ayaklarıyla kuru betonun üstünde pinekleyen Baskıcı Ömer ve durmamacasına bir aşağı, bir yukarı volta atan Kaçakçı Recep, kumral başını bileklerine dayayıp masanın üstünde uyuyan Ali'nin 35 dakika sonra kalkacak trenle hiçbir ilişkileri yoktur. Ali'nin yalnız trenle değil, dünya ile de bir alışverişi kalmamıştır. Kaçakçı Recep, tren kalktıktan biraz sonra onu uyandırmaya çalışacağı vakit o çoktan ölmüş bulunacaktır.

Şu sıralar Recep'in kafasını kurcalayan, sabahtan beri yüzünü göstermeyen Moiz'dir. O da kendisi gibi eroin üzerine iş tutmaktadır. Recep beklemekten, belki de atlatıldığını düşünmekten doğan bir öfkeyle bangır bangır bağırır:

— Neredesin be Hitler Amca? Gel, gel de, şu yeryüzünün bütün çıfıtlarını hacamat et!

Bekleme salonunda iki Bulgar göçmeni de vardır. Bunlar da kırmızı sakalları, dizleri parçalanmış sarı şayak poturları, mavi düğmeli mintanlarıyla tahta kanepelere değil, kapıya yakın bir yerde duvarın dibine çökmüşlerdir. Anlaşılan treni kaçırırız diye korkmaktadırlar.

Yaşı 13 mü, 20 mi olduğu pek kestirilemeyen kara-kuru esmer bir kız (Aysel) ile yeşil muşambalığının altında insanı şaşırtacak kadar iri memeler taşıyan kırmızı burunlu, değirmi yüzlü, on beşinde var yok Necla, 18 yaşlarında, yüzü sivilceli, top ense traşlı, sevgi tellalı Vedat'ın patronluğu altında salonun görüntüsünü bütünlüyorlar.

Vedat onları Bursa'ya, Ferahfeza Oteli'ne götürmektedir. Orada bol bol uçacaklardır. Müşterilerin temiz, vizitenin üç papel olması daha şimdiden yüzlerini güldürür. Ne ki, üç kağıdın biri Bursa'daki yöneticiye gidecek, geriye sadece iki pap kalacaktır.

Kızlar yine de memnundurlar. Nasıl olsa günde on beş kez iş tutarlar. Bundan, her gün Vedat'ın komisyonu olan beş pap düşülse de kendilerine yine 25 kağıt kalır ki, oh kekâ.

Ama Necla aklından şunları da geçirmektedir:

— Aysel olmasa, onun kazanacağını da ben kazanırım.

Bu, küçük bir hesap işidir. Aysel bir ara su dökmeye gittiği vakit Necla, Vedat'ın yanına yaklaşarak, hesabı yürürlüğe koyar:

— Kardeşim şu sıska kızı götürme. Belsoğukluğu var onda. Geçen yıl İzmit'ten aldı. Her yanı akıyor.

Vedat bu vızıltılara pek kulak vermez. Ne ki, Necla onun bamteline basacak sözleri de bulur:

— Hem inanma ona, yalan söylüyor. Kadıköylü değildir.

Haa, işte bu olmadı. Bursalı para babaları ağızlarının tadını bilirler. Kadıköylü derler de başka bir şey demezler.

15.45 treni kalktı, kalkacak.

Galip Usta peronda hapislilere son selâmlarını dağıtıyor. Onları selâmetledikten sonra o da Üçüncü Mevki Bekleme Salonu'na geçecek ve Ali'nin ölümü açığa çıktığı vakit o da orada bulunacaktır.

Nâzım Hikmet de buralardan ayrılmaz. Haydarpaşa Garı'ndan her gün saat 19'da bir tren daha kalkar. Büyüklerin, kodamanların trenidir bu. Nazım memleketimizde yeşeren insan görüntülerini iyisinden saptamak için o trenin yolcularını da izleyecektir. Onun için, iki-üç saat sonra yeniden perona yönelecek ve garın büfesinde çarmakçur olanları, banliyö treniyle Göztepe, Suadiye ve dolaylarındaki yazlık evlerine dönen altın babalarını ve de saat 19'da kalkacak "Anadolu Sürat Katarı"nı dolduracak fabrikatör Hikmet Alpersoy'ları, doktor ve milletvekili Bay Tahsin'leri, Almanların Yahudilere uygun gördükleri kırıma karşın, bir Alman firmasının İstanbul temsilciliğini yapan Leh Yahudisi Mardanapal'ları, demiryolu yapımından demir soba fabrikasına sıçrayan Kemankeşzade Burhan Özel'leri, siyah giysili ve siyah saçlı Bay Faik ile siyah giysili ve sarı saçlı Bay Şekip Aytuna'ları gözlem altına alacaktır.

Burada, Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanından da açmak gerekiyor, zaten üçüncü konuğumuz da Adalet Ağa-

oğlu'dur. Gerçi o ozan mozan değil ama onu da onlarla anmak gerek. Diyeceğim, deniz yeşili Tirol şapkası, musiki notalı kırmızı gömleği, M HU 617 plakalı Mercedes 230'u ile Sivrihisar ilçesinin 13 km. güneydoğusundaki, aşağı yukarı 600 kişilik Ballıhisar köyündeki Keziban'ının kollarına atılmaya koşan, tekerlek takma işçisi Alamanyacı Bayram'ın Kapıkule gümrüğünden köyüne değin izlediği yol da Ağaoğlu'nun romanından sonra çulunu sudan kurtarmıştır.

Pasaportuna göre 26, kendi kafasına göre 34 yaşında olan İncegül Bayram Edirne'nin ardı arkası kesilmez işçi arabalarını, turist otobüslerini, TIR kamyonlarını havaya atıp atıp tutan Talatpaşa Caddesini, Saraçlar Caddesini, Mimarsinan Caddesini, yabancı adlar taşıyan otel, birahane ve gece kulüplerini Topkapı surlarına; Topkapı surlarını da ilkin Boğaziçi Köprüsü'nden, sonra da Kartal - Yalova araba vapurundan aşırarak kaporta, balans, rot, fren, debriyaj, çamurluk, makas ve balata onarım işlikleriyle şehir girişi delik deşik olmuş Bursa'ya kondurduğu, oradan da Ankara'ya doğru 2 no.lu devlet yoluna yapıştığı sıra Ağaoğlu da en küçük köyleri, köprüleri, dereleri, dönemeçleri, yağmurla kayganlaşan asfaltları, benzin istasyonlarını, yem, kereste, yağ, çimento, süt fabrikalarını, lokantaları, kayı yerleşmelerini, ayçiçeği ve mısır tarlalarını, reklam panolarını, egzos dumanlarını, meşe, gürgen, çam, kavak korularını, benzin, mazot, katran, yanmış lastik kokularını, sollayan, arabaların önünü kesen ya da kavşaklardan fırlayan Anadol'ları, Murat'ları, Renault'ları, Mercedesler'i ve de Ford'ları dünyanın dolunayı yapmak, onların ününü artırmak için elinden geleni esirgemez.

Öf be, öf be, ne iştir bu:

Ballıhisarlı Bayram bir yandan *Fikrimin İnce Gülü*'nde ölümsüzlüklerden ölümsüzlük seçerken, bir yandan da altındaki Mercedes'in parça parça ölüme yaklaştığını, arabanın burnundaki yıldızın yittiğini, arka tamponun göçtüğünü, dur lambasının kırmızı camının uçup gittiğini, kapının çizildiğini, ön camın çatladığını, susturucunun delindiğini, sağ ön tamponun çarpıldığını ve

çamurluğun ezildiğini görecektir. Ne yapsın, bu memlekette kimse yazarları takmadığı gibi Mercedes'lere de yüz vermemektedir.

Şimdi yeniden yazımızın başına dönüp Roma'nın yolunu tutalım. Bu kez İ. S. 77 yılına çengel atacağız. Önümüzde tam 1900 yıl olduğuna göre uçağa muçağa kulak asmayın. Yayan da gitsek, nasıl olsa zamanında varırız. Denememizin adını "İstanbul'dan Roma'ya Ayakla Yolculuk" koyduğumuza göre bunu böyle yapmamız da gerekir. Yalnız konumuzu daha daha da yana kaydıralım. Agricola'dan açacağımıza göre anlattıklarımız da kendiliğinden değişik olacaktır.

Sözünü ettiğimiz yılda Roma İmparatoru Vespasianus, Agricola'yı ilkin konsül yapar, sonra da Britanya'ya (Güney İngiltere) vali olarak gönderir.

Romalı komutan Manş Denizi'ni aşıp da Britanların ülkesine ayak basınca, kendinden önceki valiler gibi, uzun bir süreyi gösteriş ve törenlerle geçirmez. Ordusunu, mevsimin kışa dönmesine aldırmadan hemen, başkaldıran Ordovic'ler üzerine sürer. Onların bamburuklarını söktükten sonra da bugünkü Gal memleketinin batı yakasına komşu Mona adasını ele geçirir. Ertesi yıl ise, dağınık bir halde yaşayan Britanlar'a saldırarak onların da amanını keser.

Agricola dört dörtlük bir askerdir. Çokluk kendisininkinden büyük düşman birliklerini uykusuz gecelere salar. Ne var, yöneticiliği daha baskındır. Buyruğu altına aldığı öbekleri, boyları kuğur damalı, davul-zurnalı yaşamlara salar. Lüks içinde onları kıpırdayamaz hale getirir. Bunun için hiçbir şeyi esirgemez. Devlet parasıyla tapınaklar, pazaryerleri, konaklar yaptırır. Yerli başkanların oğullarına özel yönetim uygular. Sonunda da çabasının karşılığını alır: Romalıların dillerini bile öğrenmek istemeyen Britanlar onlar gibi söylevcilik oyunlarına yatarlar.

Romalı tarihçi Tacitus o günleri şöyle anlatır:

— Böylece bizim giyinme biçimimiz bile moda oldu. Toga sık sık görünmeye başladı. Britanlar yavaş yavaş kötü alışkanlıklarımızın büyüsüne de kapıldılar. Revaklardan, hamamlardan, süslü şölen salonlarından çıkmaz oldular. Bu, onların tutsaklığını sür-

dürmek için düşünülmüş bir eylemdi. Okuması, yazması olmayanlar ona "uygarlık" adını veriyorlardı.

Gel gör ki, yeni Roma İmparatoru Domitianus, Agricola'nın başarılarını duyunca kıskançlıktan cas cas kavrulur. Onu Roma'ya aldırır. Bir kolayını bulunca da zehirletir. Ama Agricola'nın tarihe erdemli bir komutan olarak geçmesine engel olamaz.

Siz benim lafıma aldırmayın, eğer Tacitus, Agricola'nın damadı olmasaydı onun yaşamöyküsünü yazmaz, Agricola da bir dolu Romalı konsül ve vali gibi bir yerlerde unutulur giderdi.

Tarih kocaman bir hoşaf soğutucusu, bir Nuhun gemisidir.

Onun içine bir kez girdin mi, seni bir daha kimse çıkaramaz.

Flaubert hangi çiçekten bal alacağını iyi bildiğinden *Aşk Eğitimi*'ni yazarken kişilerini gerçek tarihin içine oturtmak için büyük çabalar göstermiştir. En küçük ayrıntılara bile dikkat eder. Romanın başkişisi Frédéric'i, 1848 yılında, Rosanette'le Fontainebleau'ya gönderebilmek için oraya hangi arabalarla gidildiğini -o çağda o ünlü ormana trenle gitme olanağı yoktur- arabaların Paris'te nerelerde durduğunu ve de ne biçim şeyler olduğunu uzun uzadı araştırır. Bununla da yetinmez, kalkıp Fontainnebleau'ya giderek orayı taze gözlerle bir daha görmek ister. 1867 kışında Croisset'den (Rouen dolaylarındaki evi) Paris'e indiği vakit *Aşk Eğitimi*'nin bir başka kişisi olan Bay Arnoux'nun para sıkıntılarına çözüm bulabilmek için bir notere danışır. 1868 şubatında yine Paris'tedir. Bu kez romanda geçen kuşpalazı hastalığı için, bir hafta Sainte-Eugénie hastanesinin kapısını aşındırır. Bir soluk borusu ameliyatı izlemeye kalkışırsa da sonuna değin dayanamaz.

Kahveler, kulüpler üzerine de incelemeler yapar. Onu en çok da 1848 yılı olayları yorar. O yılın bütün gazetelerini taradığı gibi, 25 Haziranı 26'ya bağlayan gecede Seine nehrinin sol kıyısını halk birlikleri mi, yoksa ordu birlikleri mi tutmuştur, bunu saptamak için sağa sola mektup yağdırır.

Bu incelemeler onu bütün bütüne dağıtmaktan da geri kalmaz. Tarihsel olayların hangisini seçecektir? Tarihin gerilerindeki olay-

ların, öndeki olayları boğmasından korkar. O günlerde bir arkadaşına şöyle yazacaktır.

— Tarihsel kişiler kafada yaratılanlardan daha ilginç. Hele tutkularına gem vurmasını bilenler insanın aklını çalıyor. Herkes, romanının başkişisinden çok Lamartine'e önem veriyor.

Ee, buna şaşmamalı. Dünyada en gerçek, en hurdasız şey de yaşamak! Ama kaçımız onun azıklarına merhaba diyor?

III. Selim çağında Galata Kadısı Şeytan Emin Efendi "Bir kişi ömrünün on yılını başkasına satabilir" diye fetva bile vermiştir.

Yitik Kuşak

Altın sarısı taraz turaz saçları, yanık teni, şahin bakışları, insana "öp beni" diyen ağzı, kırpık şivesiyle Zelda, Birleşik Amerika'nın hadi öyle demeyelim, Georgia ile Alabama'nın en güzel kızıdır.

Zelda, kırlarda köylülerin kendisine sunduğu buğday rakısını bir solukta diker, vinçlerin üstünden ırmaklara atlar, büyük lokantaların masalarının üzerinde çarleston oynar, tiyatroların localarında urbalarını yakar, yürüyen motosikletlere sıçrar, yangın duyuru - camlarını kırarak gelen itfaiyecilere arkasının tutuştuğunu söyler, parklardaki havuzlara giysileriyle dalar ve de her istediği erkekle her istediğini yapar.

Zelda *The Great Gatsby* (Muhteşem Gatsby) romanının yazarı Scott Fitzgerald'ın karısıdır. Fitzgerald'ı sorarsanız o, ufak tefek bir adamdır. Hele bacakları kısa mı kısadır. Buna karşılık elleri iri ve düzgüncedir. Saçları Zelda'nınkiler gibi sarıdır ama bununkisi bir de kıvırcıktır. Scott'un bir İrlandalıyı hatırlatan fırlak dudakları da vardır. Alnı iyisinden geniş, çenesi ise bülbül oturumundadır. Kulaklarının değirmiliği ise tam bir usta işidir. Nedir, bütün bunlar, Hemingway'in demesine göre güzel bir yüz oluşturmaya yetmez. Yalnız bakışları gözlerinden değil, yüreğinden kopup gelir.

Scott'un giyim kuşamı da yerindedir. Boyuna terzilere koşuşur. Yalnız Hemingway, Paris'te Dingo Bar'da gördüğü kravatını bekçi kravatına benzetmiştir. Oysa Scott onu Roma'dan almıştır.

Scott karısından hiçbir türlü aşağı kalmaz. O da Zelda gibi havuzları elbiseleriyle denetler. Tiyatrolarda gerçek oyunun sahnede

değil de salonda olduğunu anlatmak için çırılçıplak soyunur. Ya da oyunun gözyaşları dağıtılan sahnelerinde karısıyla birlikte kahkahaları basar. O, boyuna polis görevlileriyle de çatışır, taksi şoförlerini ise pataklamaya kalkar. Büyük otel ve gazinoların salonlarında ise ya elleri üstünde yürür ya da halıların üstünde sürünür.

Onun zıpırlıkları bunlarla da bitmez. Otelcileri kaçırır, müzisyenleri odalarına kilitler, içlerinde ne olup olmadığını anlamak için garsonları testere ile biçmeye yeltenir. Kimi zaman da üç tekerlekli bir bisiklet aşırarak Paris'te Concorde meydanını fırdolayı döner. Polisler düdüklerle ardına takılırsa da o hiç istifini bozmaz. Bir özelliği de James Joyce'a kesik oluşudur. Ona saygınlığını belirtmek için bir defasında kendini bir otel penceresinden aşağı atmaya kalkışmıştır.

Bütün bunlara Zelda alkış tutar. Kocası gibi tehlikeye bulaşık suyu döktüğünü anlatmak için o da otomobillerin önüne yatar, kocasına da:

— Scott beni çiğne! diye bağırır. Scott da bütün ciddiliği ile otomobile atlar, motoru işletir. Bir dostları koşup frene asılmasa Zelda çiğnenip gidecektir. Ne var, karı-koca gözlerini budaktan sakınmadıklarını başka türlü de dile getirirler. Cannes kentinin (Fransa) üst yakasındaki bir demiryolu üstünde arabalarını durdurarak uykuya dalarlar. Bu kez de onları son dakikada, bir şimendifer görevlisi kurtarır.

Karı-kocanın birlikte yürüttükleri kepr kıpırlıklar arasında, bir taksi üstüne çıkıp New York sokaklarını dolaşmaları da vardır. Bir gece de New York morguna giderek -bu düşünce Zelda'nın kafasından çıkmıştır- orada ölülere selam dağıtmışlardır. Bir ölüden ötekine zıplarken bir yandan da türkü çağırırlar.

Zelda ile Scott'un alkı sarısına karışmış serüvenleri her gün Amerikan gazetelerinin ilk sayfalarındadır. Bu, onları hem kıvançtan kıvanca sürükler, hem de her gün yeni bir numara düzenlemelerine yol açar. Gazeteciler, kimi zaman, onların yapmadıkları şeyleri bile yazar. Fitzgerald bu konuda şöyle diyecektir:

— Gazeteler benim için öyle şeyler uyduruyorlar ki, bunlarla üç kişinin yaşamöyküsü yazılabilir.

Doğrusunu isterseniz onun başından geçenler, üç değil, beş değil, on, yirmi, yüz kişinin yaşamöyküsünü dolduracak sayıdadır. O, gittikleri villaların duvarlarına yüz kızartıcı sözler yazmaktan, fraklı ya da smokinli erkekleri domates yağmuruna tutmaktan, konteslerin çıplak sırtlarından içeriye incir şerbeti akıtmaktan bir an geri kalmaz. Dostlarına ise akıl almaz sorular yöneltir. Hemingway'a evlenmeden önce karısıyla yatıp yatmadığını sormuştur bir kez. Hemingway anımsamadığını söylediği vakit de onu şöyle paylamıştır:

— İngiliz kurnazlığını bırak! Ciddi ol ve anımsamaya çalış.

Scott bir defasında da Hemingway'e kendi erkeklik gücünden yakınmıştır. Boyunun hiçbir kadını memnun edemeyeceğini söylemiştir. Hemingway, Scott'u soyunca bu sözün Zelda'dan çıktığını, Zelda'nın da bunu kocasını başka kadınlara yanaşmaktan alakoymak için ortaya attığını çakmıştır, ama Scott'un işkilini yine de yok edememiştir.

Bu aşırılıklar, bir bakıma, I. Dünya Savaşı sonrasının bunalımlarından gelmektedir. Amerika, savaş haberlerinden, gazeteleri dolduran ölü listelerinden bıkmıştır artık. Tuhaf bir çağ başlamaktadır. Kadınların dünyası genişlemiştir. Cigara içmeye, dudak boyası sürmeye başlamışlardır. Ötedenberi kadın bacaklarını çirkinleştiren kara kara çoraplar yerlerini et rengi çoraplara bırakmıştır. Kadın terzileri şimdiler bir entari için çok daha az kumaş kullanmaktadır. Etekler dizlere çıkmıştır. Erkeklerin sevgilisi artık cinsel çekicilik kumkuması Clara Bow'dur. Kadın-erkek ilişkileri töresi çözülmeye koyulmuştur. Kızlarla oğlanlar kendilerini kapalı bir yerde buldukları vakit hiçbir şey düşünmezler. Var mı, yok mu o an. Birbirlerini deve gibi yedi yerinden boğazlarlar. Caz müziği de kısa zamanda menteşelerinden çıkmış gençliğin ortak dili olmuştur. Gençlerin yüreğinde koşturma uyandıran şeylerden biri de içkidir.

O çağların en ünlü caz şarkıcılarından biri olan Bessie Smith bir şarkısında şu sözlere yer verecektir:

Evlenmek istemem ben, bağlanmak istemem
Bir kadeh rakım olsun, her şeyin üstesinden gelirim
Uzun ve yapyalnız bir yoldur bu, ey Tanrı, bir sonu olmalı
Ben dişli bir kadınım, bir sürü erkek elde edebilirim.

Gerçi bağnazlar 1919 yılında ortaya içki yasağını çıkarmışlardır ama bu yasak hiçbir işe yaramamıştır. Daha önceki yıllarda içilen içki, yasaktan sonra daha da artmıştır. 1929 yılında Amerika'da *speakeasies* adı verilen 219.000 gizli meyhane ya da bar vardır. Toplumun bütün katlarından oluşan müşterilere buralarda kaçakçıların (bootleggers) Kanada'dan sağladıkları içkiler yağdırılır. İngiliz gülmece - güldürmece yazarlarından Chesterton şöyle diyecektir:

— Amerikalılar yasa yaparken kaçıktırlar. Ama yasalara karşı gelirlerken akıllarını başlarına devşirirler.

Her şeye boş veren, lafı yüksekten alan bu başkaldırmış gençliğin kralı da Scott Fitzgerald'dır. Onun ilk romanı *This Side of Paradise* (Cennetin Öbür Yüzü) yayınlandığı vakit ünü, Rudolf Valentino'nun ya da Jack Dempsey'in ününden hiç de aşağı değildir. Bütün gençler Scott'a nasıl yaşamak gerektiğini sorarlar. Ondan sevişmenin, eğlenmenin gizlerini sızdırmak isterler. O da onlara yakışan bir başbuğ olmak için elinden geleni ardına koymaz. Fitzgerald, daha sonraları bu ilk yılları şöyle anlatacaktır:

— Menekşe ve gülkurusu bir gökyüzü altında, uçsuz bucaksız gökdelenler boyunca arabayla uçup gittiğim bir günü anımsıyorum. O gün bir dana gibi böğürmüştüm. Çünkü dilediğim her şeye kavuşmuştum. Çünkü bir daha bu denli mutlu olamayacağımı biliyordum.

Ne ki, Scott mutluluğunu sürdürmek için gece demeyecek, gündüz demeyecek içkiye sarılacak, alkolikliğin sınırlarını zorlayacaktır. Ama Hemingway'e bakarsanız, o alkolik değildir. İki dubleden sonra pes eder ve de sonu ölümle bitecek bir hastalığa yakalandığını sanarak dırlanmaya başlar. Dırlanması da ölümden çok korkmasından gelir. Ama yiğitliğe leke sürmek istemez. Karısı ile çocuğuna bakacak birisi olmadığı için öbür dünyaya göçmeye ya-

naşmadığını öne sürer. Hemingway'e söylenen bu sözler kendisini çok etkilerse de o da elinden hiçbir şey gelmediğini düşünür. Çünkü onun da karısı Hadley ve oğlu Bumby ile başı yeterince derttedir. Yalnız iki koşulu vardır: Zelda daha az içki içecek, çocuğa da bir İngiliz mürebbiye tutulacaktır.

Bu gündemsiz tartışma Zelda'nın, kocasından çok kafayı bulduğunu ortaya koyar. Doğrusu, Zelda hem çokça içer, hem de kocasını zom etmeye çalışır. Kendisince bunun sağlam bir gerekçesi de vardır. Scott'un büyük bir yazar olacağına inanmadığından onun boşu boşuna içki fıçısına konmaktan kendisini alakoymasını gülünç bulur. Gerçekte o, biraz da kocasının yazarlığını kıskanmaktadır. Gündüzleri bile onun oturup yazı yazmasına engel olur. Ama yaz ayları deniz kıyısına gittiklerinde iş değişir. Zelda denizde bol bol yüzdükçe, yüksek kayalıklardan kendisini sulara bol bulamaç şandelledikçe durulur. Kocasına çalışması için arka çıkmaya bile başlar. Bu arada bir uçak pilotuna abayı yakmayı da savsaklamaz.

Sözün kendisi şudur ki, bu delice yaşam bir gün ta ortalık yerinden çatırdar. Zaten Amerika da 1929 yılına değin bolluk içinde yüzdükten sonra bir bunluğun eşiğine gelip dayanmıştır. Öte yandan Scott'un önderliğini yaptığı kuşak da ortadan silinmeye yüz tutmuştur. Kimi arkadaşları ölmüş, kimileri de soylu kişiler, göbekliler katına çengel atmıştır.

Yeni bir kuşak da doğmuştur. Bunlar gelecek karşısında daha bir ürkektir. Scott'un kuşağından olanlara da tehlikeli birer zingirdek gözüyle bakarlar. İki Fransız tarihçisi, Guilleminault ile Bernet, bu yeni yetmeleri şöyle tanımlar:

— Bu kuşak çekingen ve siliktir. Serüvenmiş, merüvenmiş aldırmaz. Tehlikeye de kürek çekmek istemez. Hep toplumsal ve ahlaksal konularla ilgilenirler. Bunların akıl hocaları vuruşkan işçilerdir. Çoğu Marksizm'e bel bağlamış toplumcu yazarlardır. Artık kişilerin zekasına değil yığın ruhuna önem verilir. Bir yapıtın biçimsel güzelliğinin hiçbir değeri kalmamıştır. Geçerli olan işsizlerin, evsizlerin, ezilenlerin başkaldırmalarını dile getirmektir.

Eyvah ki, Fitzgerald'ın kitapları da satmaz olmuştur. Kimilerince hemen hemen en güzel romanı sayılan *Tender is the Night* (Güzel Olan Gecedir) raflarda pinekler.

Scott'un yanı sıra Zelda da kendi düşünce gücünü yitirir. Zaten o, daha önceki yıllarda da aklının virvir olduğunu muştulayacak davranışlarda bulunmuştur. Bir gün bir yemekte Hemingway'e şöyle der:

— Ernest, sen hiç Al Jolson'un İsa'dan daha önemli bir kişi olduğuna dikkat ettin mi?

Bir defasında da bir çiçekçide, kocasına zambakların kendisiyle konuştuğunu ileri sürmüştür.

Burada belki kalemi, daha doğrusu yazı makinesini elden bırakmak ve içimizin yanığını bastırmak için Boğaz'ın yukarılarında bir geziye çıkmak gerekecektir. Zelda ile kocasının bundan sonraki öyküsü gerçekten çok hüngürdektir. Borç Scott'un gırtlağına sarılmıştır. Yaratma gücü de yıkıldım yıkılıyorumdur. Zelda ise bir deliler evine sığınmak zorunda kalır. Orada da, yıllarca sonra 11 Mart 1948 gecesinde, bir yangında diri diri yanar. Fitzgerald o kadar da beklemez. 20 Aralık 1940 günü küçük bir otel odasında kalbinin durduğunu duyar. Ama ölümünden önceki günlerde şunları söylemek fırsatını yitirmez:

— Zelda ile benim aşkım yüzyılda bir ya görünür, ya görünmez.

Denilebilir ki Fitzgerald kendi başarısı yüzünden batağa gömülüp gitmiştir. Onun *Muhteşem Gatsby*'sindeki Gatsby de böyle biridir. Yer sarsıntılarını 10 bin km. öteden saptayan bir deprem çizerdir. Kimilerine göre Alman casusu, kimilerine göre Hindenburg'un oğlunun katili, kimilerine göre Oxford Üniversitesi çıkışlısı olan Gatsby herkesin amanını kesecek bir güçtedir. Gelin görün ki başarılarının en doruk noktasındayken bir gün tepetaklak gelir. Üstelik bu çöküş Scott Fitzgerald'da olduğu gibi bir gönül işi yüzündendir. Çünkü Fitzgerald'ı tekerlendiren de Zelda olmuştur. Scott çoğu zaman ondan kaçıp kurtulmak, bir gemiye tayfa yazılarak içgücü kazanmak bile istemiştir.

Şu gerçek ki, Fitzgerald, Amerikan yazarlarının, o "Yitik Kuşak" diye anılan edebiyatçıların en önde gelenidir. Bu terimi ortaya atan da bir başka Amerikalı yazar, Gertrude Stein'dir. Ama biz Yitik Kuşak'ı daha çok eşelemeden, biraz Gertrude Stein'ın üzerine ışık tutalım.

Stein 1903 yılında, 29 yaşında, Paris'e gelip otağ kurmuş ve 1946 yılına, yani ölümüne değin orada yaşamıştır. İlkin Fleurus, sonra da Christine sokağındaki evi o çağın belli başlı sanatçılarını bir araya getirir. Gelenlerin çoğu da ressamdır. Cumartesi geceleri Matisse, Picasso, Braque, Derain, Delaunay, Vallaton, Pascin ve daha bir sürü ressam ve heykelci onun evinde boy gösterir. Stein, o yıllarda onların topunun da 26 yaşında olduğunu söyler. Bunu daha çok Picasso'nun yaşını düşünerek ortaya atar. Çünkü 1907 yılında Picasso yirmi altıncı baharını sürerken; Matisse 38, Juan Gris 20, Delaunay 22, Braque 25, Pascin 22, Gümrükçü Reusseau ise 63 yaşındadır. Musikici Erik Satie ise 42 yaşına merdiven dayamıştır. Diyeceğim, Picasso Fleurus sokağının en seçkin konuğudur. Matisse de büyük saygınlık görür ama Picasso, Stein'ın portresini yaptığı ve bu portre de bir türlü bitip tükenmek bilmediği için -tablo ancak doksan seansta bütünlenebilmiştir- hep el üstünde tutulur.

Stein'in evini şenlendirenler arasında Guillaume Apollinaire de vardır. Onun gelişi de büyük sevinçlere yol açar. Aşçılık ve yaşama uzmanlığında onun üstüne yoktur. O herkesi; her şeyi alaya alır. Ama bundan herkes memnundur.

Yazarlar, Stein'ın evine, daha çok I. Dünya Savaşı'ndan sonra doluşmaya başlar. Ne ki, ev sahibesi kendi kafasına uymayan yazarları pek tutmaz. Bunların sayısı da çok kabarıktır. Kendisiyle bir tanışıklığı olmadığı halde Aldous Huxley için şöyle der:

— O bir kadavradır. Romanları okunmaz.

D. H. Lawrence üzerine kanısı da ondan aşağı kalmaz:

— Romanlarını okumaya çalıştım. Hiç tad alamadım. Duygusal ve zırva bir yazar. Romanları hastalıklı bir insanın elinden çıkmış gibi.

Stein'ın, James Joyce, Ezra Pound'a karşı da sevgisi yoktur. Üstelik Ezra Pound ona yakınlık da göstermiştir. Ama bir gün ev sa-

hibesinin çok değer gösterdiği bir iskemle üzerinde otururken yere yuvarlanmış ve işin kötüsü iskemlenin ayağını kırmıştır. Gerçi bu kolayca onarılabilecektir ama Stein kırılan bir şeyden, ne kadar iyi onarılırsa da şipşak soğur. Onun yüzüne bir daha bakmaz.

Hemingway, Stein'ın Sherwood Anderson'a da düşkün olmadığını söyler. Ona ancak, yıldızı kararmaya başladıktan sonra ilgi duymuştur. Ne ki, Stein'la birlikte geçen günleriyle kendi yaşamını *The Autobiography of Alice B. Toklas* (Alice B. Toklas'ın Özyaşamöyküsü) adlı kitabında anlatan bayan Toklas -gerçekte bu kitabı Stein'ın kendisi yazmıştır- bu düşüncede değildir. Ona göre Stein, Anderson'un coşkuları dile getirmekte Amerikalılara özgü bir başarı gösterdiğine inanır. Anderson'dan başkası, bu kadar açık, bu kadar gelgitli tümce kuramaz.

Bunlara karşılık Stein, Fitzgerald'ın yazılarına çokca bayılır. *Cennetin Öbür Yüzü*'nü okuduğu vakit çarpılmıştır. Kitabın, yeni bir kuşağın duygularını sergilediği inancındadır. Aynı şeyi aşağı yukarı *Muhteşem Gatsby* için de düşünür. Amerika'nın çağdaş yazarlarından çoğunun unutulduğu bir sıra, Fitzgerald'ın romanlarının okunacağını söyler.

Stein, Amerikalı ozan E. E. Cummings'in şiirlerine de 500 dirhem Trablus kuşağı gibi sarılır. Gelgelelim o da Fleurus sokağının yeni konuklarından Hemingway'i açmaz. Yalnız bu çatışma iki dostun arasını bozmaz. Hemingway, cumartesiden başka günlerde de Stein'e sık sık damlar, onunla geç vakitlere değin edebiyat üzerine laflar. Stein, o sıralar 23 yaşında iri yarı bir delikanlı olan Hemingway'e, kimi zaman cinsel eğitim dersleri de verir.

Sözün kısası, Stein'in Amerikalı yazarlar karşısında burnundan kıl aldırtmaması onların yitik bir kuşak olduklarına inanmasındandır. O, bu Yitik Kuşak lafını otomobilini onarıma götürdüğü gün öğrenmiştir.

Tamirci çırağı Stein'in arabasını gereğince onaramamış ve de işini zamanında bitirememiştir. Stein'in sızlanması üzerine patron çırağını adamakıllı haşlar ve ona şöyle der:

— Siz topunuz yitik kuşaktansınız. Sizi savaş böyle yaptı.

O günden sonra Stein bu lafı diline dolar. Genç kuşak yazarlarının hiçbir şeye saygı göstermemesi ve içkiden başka bir şey üzerine iş tutmak istememesi karşısında hep bu sözü yineler:

— Siz busunuz. Başınızdan bir savaş geçmiş olan sizler yitik bir kuşaksınız. Topunuz da içkiden baş kaldıramıyorsunuz.

Stein'in sözlerine aldıranlar pek çıkmamıştır ama 1920-1940 arası Amerikan yazarlarının adı da Yitik Kuşak olarak kalmıştır.

Ne var, Stein kendini Yitik Kuşaktan saymaz ve her gün bir şeyler yazmaya çalışır. Yalnız konukları hiç eksik olmadığından yazı masasına hep geceleri saat on birden sonra geçer ve tan atmadan da kalkmaz.

Şimdi dilerim ki, *Geçmiş Zaman Ardında* romanının yazarı Marcel Proust'un çalışma biçiminin de Stein'in çalışmalarına pek uyduğunu söylememe kimse şaşırmasın.

Gerçekte Proust'un Fitzgerald'le de, Yitik Kuşakla da bir alışverişi yoktur. O, kendini yaşamaya, içkiye değil, sadece sadece sanatına vermiştir. Yaşamını da yasalara karşı gelmekle değil, tersine, yasalara gereğinden çok boyun eğme yolunda yitirir. Ama bu yasalar bizim o bildiğimiz, önünde tiril tiril titrediğimiz yasalar değil, sanatın yasalarıdır.

Proust oldum bittim tıknefestir. Bu hastalık onu ta küçük yaşlarda yakalamış ve bütün yaşamını, bütün çalışmasını geriletmiştir. O, her gün tıknefesliğin keskin kılıcı altında yaşar. Ama onunla savaşmak için elinden geleni de esirgemez. Odanın duvarları mantar levhalarla kaplıdır. Çift pencereler ise hem nemi, hem de gürültüyü içeri sokmamaya yarar. Perdeler de kalın mı kalındır. Bunlar hiç açılmadığı için Proust gündüzleri bile hep elektrik ışığında yaşar.

Tıknefesliğe karşı bir korunma yolu da tütsüdür. Her gün uyandığı vakit ilk ona el uzatır. Tütsüden sonra odaya giren can hizmetçisi, can yardımcısı Céleste orada yoğun, bıçakla kesilecek kadar kalın bir duman tabakasıyla karşılaşır. Ama Céleste odaya çağrılmadan girmez, giremez. Proust'un zil çalıp kendisini çağırmasını bekler. Bir defasında efendisinden 48 saat ses çıkmamıştır. O, büyük korkulara kapıldığı halde yine de her şeyi göze alıp içeri gi-

rememiştir. Sadece birkaç kez gelip kapıdan içeriyi dinlemiş, sonra yine çekilip gitmiştir.

Proust tozlar, mikroplar karşısında da çok ökçesizdir. Konukları geldi mi ellerine hemen eldivenlerini geçirir. Tozlardan çekinmesi kendisini aksırtmalarındandır. Mikroplardan ise bir temizlik manyağı olduğu için kaçınır. Bakınız o ne iş üzerindedir. Sabunu da doğal bir şey bulmadığı için kullanmaz. Ellerini sadece sıcak, çok sıcak su ile yıkar. Bir de mikrop öldürücü ilaç kullanır. Kolonyaya, kreme ise hiç yanaşmaz. Bunların ikisinin de nefesini daraltığına inanır. İşin tuhafı, kağıt ve mürekkep kokusu onu hiç tedirgin etmez. Her günkü gazetesini, daha doğrusu gazetelerini bol bol okur.

O, yaşamının son on yılını hep odasında, yatağında geçirmiştir. Yazılarını bile yatakta yazar. Hem de harala gürele. Hastalığı onu bitkilerden uzak durmaya da itelemiştir. "Bitkilerin büyümesi benim için dokuncalıdır" der her ilkyazda. Ama çiçekleri hiç mi hiç usundan çıkaramaz. En çok da alıç çiçeğini sever. Onun üzerine yazılmış bir yazısı bile vardır. Bir kez dayanamayıp arabasıyla bir koyağa, elma ve alıç ağaçlarına uzaktan bakmaya gitmiştir. Bir ara, arabacısından bir alıç dalı koparmasın istemiş, onun getirdiği dalı da yine arabasının içinden, camın arkasından seyretmiştir. Ama dostlarına boyuna çiçek gönderir. Hem de en güzellerini, hem de en pahalılarını seçer. Bunlardan en büyük payı da Bayan Strauss alır.

Proust için "dün gece" demek, sabahın sekizi ya da dokuzu demektir. Hemen hemen bütün gece romanı üzerine çalışır. Hoş, genel olarak onun ne zaman çalıştığı, ne zaman uyuduğu da pek belli değildir. Céleste ne zaman uyuduğunu sorduğunda: "Bilmiyorum Céleste, bilmiyorum" diye karşılık alır.

Çokları, kendisini yoklamaya gelenleri kapıdan çevirtir. Çünkü kitaplarına ayırdığı zamanı başkalarıyla bölüşmeye gönlü elvermez. Céleste, bir gün, Proust'un kardeşi Robert'in bile kendisini yoklamaya geldiğinde efendisinin yüzünde bir tedirginlik esintisinin geçip gittiğini görecektir. Ama Proust'u sevenler, evine uğrayıp Céleste'ten iyilik haberini aldıktan sonra ona görünmeden giderler. Oturduğu apartmandaki kiracılar da aynı saygıyı gösterir

ona. Sabahları işe giderken, Proust o saatlerde uykudadır diye gürültü etmemeye çalışırlar. Buna uymayan bayan Pélé'yi ise Proust büyük paralar ödeyerek yola getirmiştir.

O, kafasını toplamak, yapıtı için gerekli sessizliği ve huzuru yitirmemek için kimi zaman hasta olduğundan da hasta görünmeye önem verir. Dostlarına çokluk şöyle mektuplar yazar:

— Günde yedi-sekiz saat tüssü yapıyorum. Bu durumda dostlarımı nasıl kabul edebilirim.

Ama yine de konukluğuna ses çıkarmadığı kişiler vardır. Bunların başında Reynaldo Hahn gelir. Çocukluk arkadaşı olan Reynaldo eve istediği zaman kollarını sallaya sallaya girer.

Proust kendi yapıtlarına çokça ilgi gösteren biri geldi mi, ona da kapıdan çevirme yöntemini uygulayamaz. Céleste kendisine yorgunluğunu hatırlatsa da şöyle der:

Ne yapayım Céleste, o kadar kibar bir adam ki...

Yalnız odasına kadar girmelerine ses çıkarmadığı bu konuklara kimi zaman da şöyle seslenir:

— Gözlerimi kapar, konuşmazsam kusuruma bakmayın. Dinlenmem gerek.

Sizin anlayacağınız, konukları istediği zaman kabul eder, istediği zaman etmez. Çağrılara da istediği vakit gider. Eve yemeğe çağırdığı kimseler de çok azdır. Dostlarını çokluk dışarıda, lokantalarda ağırlar. Sokağa çıkmak için de çokluk gecenin onunu bekler. Ya da daha geç bir saati. Colette, bir gece yarısı, onun Ritz Oteli'nde birkaç dostuna sofra açtığını görmüştür.

O kendi yaşamını romanlaştırmaya kalkmaz, tersine, yazdığı romanı yaşamak ister. İnsanlarla ilişkisi de romanın kişilerine uyan tipler üzerinde incelemeler yapmak, onların ev içinde, sokakta, sofrada, konuşurken, yürürken, tuzluğa, ne bileyim pencereye, küllüğe uzanırken nasıl davrandıklarını, neler duyduklarını saptamak içindir. Bu kişilerin giyinişlerine de büyük bir önem verir. Dahası, giysilerinin nerede diktirildiğini bile öğrenmek ister. Bir ayrıntı için, kimi zaman, daha önce karşılaştığı bir insanla yeniden buluşmaya gittiği de olur. Hiç tanımadığı, ama romanında yararlanaca-

ğına inandığı kişilerle ilişki kurabilmek için de araya tanıdıklar koyar.

Her şeyi öğrenmek ister. Romanlarında dedikoduya yer verilmemiştir ama Ritz Oteli lokantasında ya da daha başka bir yerde kim kiminle yemek yedi, filan bayanın üstünde nasıl bir tuvalet vardı, filan masada neler konuşuldu, bütün bunları öğrenmek için deliye döner. Bu bilgileri kendisine iletmesi için Ritz Oteli garsonlarından birini aylığa bile bağlamıştır.

Çoğu zaman da belleğindeki bir boşluğu doldurmak için dostlarıyla mektuplaşmayı yeğler. Bir mektubunda Lucien Daudet'ye şunları yazacaktır:

— Kitabımı sonuçlandırmak için sizi bin kez rahatsız ettim. Bunun nedeni benim için şaşmaz bilgilere gereksinme duyan ve anlattıklarına iyice güven getirmek isteyen tek kişi olmam, sizin de bunlar altından kalkabilecek tek insan olmanızdır. Size yazmak, beni boyuna eczacılar, gökbilimciler, bahçıvanlar, terziler, arma uzmanlarıyla mektuplaşmaktan kurtarıyor. Doğrusu ya, bu mektuplaşmalar bana hiçbir şey kazandırmıyor. Belki onlara kazandırıyor. Çünkü bu işleri ben onlardan biraz daha iyi biliyorum sanırım.

Proust müzik üzerine bilgi edinmek istediğinde de genellikle Reynaldo Hahn'a, resim üzerine aydınlanmak istediğinde Jean – Louis Vaudoyer'ye, çağın ya da eski zamanların modasını eşelemek istediğinde de Bayan Strauss'a ya da Bayan Catusse'e başvurur.

Ünlü müzikçi Georges Bizet'in karısı olan, onun ölümünden sonra da çok zengin bir avukatla evlenen Bayan Strauss, Proust'un bütün yaşamı boyunca hayran ve tutkun olduğu bir kadındır. Bayan Strauss'un ağırbaşlı ve zarif bir güzelliği vardır. Kestane rengindeki gözlerinden gülücükler hiç eksik olmaz. Ressam Elie Delaunay'in elinden çıkan portresinde görüleceği üzere -şimdiler Louvre müzesindedir bu tablo- yüzü zekâsının bütün parlaklığını yansıtır. Onun hazırcevaplığı da pek ünlüdür. Taşı gediğine oturtmakta büyük cambazlıklar gösterir. *Geçmiş Zaman Ardında*'nın Guermantes düşesi kırmızı pabuçlarını ondan almıştır. Düşesin fırtına kaldıran zekası da Bayan Strauss'dan aktarılmıştır.

Gerçeği şu ki, Proust romanının kişilerini hep çevresindeki insanlarla bezer. Yalnız onlara samur kürk giydirip, başlarına çelenk oturturken öyle tek kişiye bağlı kalmaz. Guermantes düşesinin yürüyüşü ve urbacıkları Bayan Chevigne'den, boynunun güzelliği Kontes Greffulhe'den, takıp takıştırması da Bayan Standish'ten devşirilmiştir.

Proust gençliğinde Bayan Greffulhe'ün önünde de hep iki dizi üstüne gelmiştir. Opera'ya salt onun merdivenlerden süzülüşünü seyretmek için gider. Marigny Caddesi'nin köşesinde oturan Bayan Chevigne'nin atlı arabasıyla Boulogne ormanına gidişlerini dikizlemek için de sık sık Champ – Élysées'de hazırola geçer.

Geçmiş Zaman Ardında'da kimler yoktur ki...

Şövalye Saint-Loup, Albuféra dükünden başkası değildir. Dük bunu anlayınca pek kızmıştır ama Proust oralı olmamıştır. O, kişilerinin şunu ya da bunu andırmasına kulak asmaz. Şimdiler onları tanıyanlar çıksa da yüz yıl sonra kimselerin onları sezinleyemeyeceğini söyler.

Romanda kendisinin canlandırıldığını çakanlardan biri de Laure Hayman'dır. Daha doğrusu biri Hayman'ın kulağına romanın ilk cildi olan *Swannların Semtinden*'deki Odette ve Crecy'nin ta kendisi olduğunu fısıldamış ve onu küplere bindirmiştir. Albuféra dükünün kızgınlığını umursamayan, Hayman'ın kırılmasına pek üzülmüştür. Çünkü Laure Hayman açık sarı saçları, siyah gözleriyle gençliğinde kendisini iyisinden büyülemiştir.

Proust'un 14-15 yaşlarında iken tutulduğu bir Polonyalı kız da Gilberte Swann'ın kişiliğinde çıkar ortaya. Ama bu da iki ayrı kızın huyları ve davranışlarıyla donatılmıştır.

Proust'un tutulduğu kızlardan biri de *Albertine Disparue* (Yitik Albertine) cildinde anlatılır. Proust'un bir sınıf arkadaşının kız kardeşi olan Marie adındaki bu ayparçası Proust'la edebiyat tartışmaları yaparmış. Ama Marie sonunda başkasıyla evlenmiştir.

Proust'un eski tanışlarından Kont Robert de Montesquieu de romanda unutulmamıştır. Baron de Charlus tipinin içine girip kurulan Kont Robert'i Proust 1893 yılında tanımıştır. Kont o zamanlar

40, Proust da 22 yaşlarındadır. Ona Bayan Lemaire'in salonunda rastlamıştır. O yıllar "Kamelya Çağı" diye anılır. Proust kontun aracılığı ile başta Kontes Greffulhe olmak üzere birçok kodamanlarla tanışmıştır. Saint-Loup tipini bütünleyen Boni de Castellane'i kendisine yaklaştıran da konttur. Boni de Castellane de hani her romancının ilgi duyacağı bir yaratıktır. Kamelya Çağının en önde züppelerinden olan Boni de Castellane Parislilerin gözlerini kamaştırmak için bütün zenginliğini onların ayakları altına serer. "Pembe Konak" adını verdiği köşkü, Versailles'deki "Büyük Trianon" sarayının modelini göz önünde tutarak yaptırtmıştır. Ama biz onu bırakalım da yine Kont Robert'e dönelim. Kont hep iki dirhem bir çekirdektir. Çokluk da baştan aşağı beyazlara bürünür. Kravat yerine de yine beyaz bir çiçek kullanır. Ne ki, daha yaşlanmaya ve durulmaya başladığı vakit koyu renk giysiler giymeye başlar. Onun çok geniş bir kültürü de vardır. Proust'u kendisine çeken de asıl budur. Proust onun bir de pervasızlığına ve küstahlığına vurgundur. Kont birçok toplantılarında yok yere tatsızlıklar, poyrazlar yaratır. Bir gün yemeğe çağrıldığı bir evde herkes sofraya oturup da çatalını eline aldığı vakit o ayağa kalkmış ve ev sahibesine şöyle bağırmıştır.

—Sayın bayan şu deve suratlı kadını benim yanıma oturtmakla ne düşündüğünüzü anlayamadım.

Ev sahibesi ne diyeceğini şaşırdığı bir sıra, yanındaki kadın da yerin dibine geçmiştir. Oysa hatuncağız kontun her zaman karşılaştığı, kendisine de o güne değin bir saygısızlıkta bulunmadığı, yüzü yerde biridir.

Proust, Baron de Charlus'ün davranışlarını tüm ondan çıkarmıştır denilse yeridir. Ne var, Charlus'ü kafasında iyice çizdikten sonra kontu iyisinden boşlar. Proust bunu, hemen hemen herkes için yapar. İşini tamam ettiği, defterini dürdüğü kişilerin ardından koşmayı keser.

Proust bir kez de romanında kendini kullanmıştır. Hem de kendini ölüm deneyinden geçirerek. Bu da romanına ölüme ağır ağır yaklaşan yazar Bergotte'un ölüm karşısında duyacaklarını sapta-

mak, bilincin yitirilmesindeki gizi çözmek içindir. Veronal alarak yatağında kendinden geçmiş olarak yatıp Céleste'i gerçek korkulara saldığı o 48 saat, işte bu deneyin uygulandığı 48 saattir.

Proust'un tanrısı kendi romanıdır. Tek kaygısı yapıtını bitiremeden öleceğinden gelir. Çevresindekilere sık sık: "Zamanım çok dar, çok dar" dediği olur. Bu telaşı yüzünden de bütün alışverişlerini Céleste'e yaptırır. Göz doktoruna bile gitmeye vakit bulamaz. Céleste'e gözlükçüden bir sürü gözlük getirttir. Gözüne en uygun geleni seçtikten sonra ötekileri geri yollar.

O, zamanını yemek yemeye bile ayırmak istemez. Bütün gününü çokluk iki fincan sütlü kahve ve iki de ayçöreği ile geçirir. Bu çörekler, kimi zaman, bire bile iner. Bu, biraz da çokça yenilecek bir yemeğin kafasını mahmurlaştıracağından, duygularını körleteceğinden korkmasından gelir.

Arada bir, o da sokağa çıkacağı geceler, biraz güç toplayabilmek düşüncesiyle dil balığı istediği de olur. Onu da iki üç lokma aldıktan sonra bırakır. Kim zaman da, sabahın ikisinde soğuk bir bira çekmek ister. En iyi biranın da Lipp Birahanesi'nde olduğunu bildiğinden gecenin karanlığında arabacısını Saint-Germain Bulvarı'na koşturur.

O, yaşamı boyunca evlenmeye de yanaşmamıştır. Bir iki denemeye kalkışmışsa da bunlardan yakasını çarçabuk kurtarmıştır. O, kendi yapıtıyla evlidir. Terziden terziye, çaydan çaya koşacak bir kadınla evlenmiş olsa yazacaklarını yazamayacağını bilir. "Evlenmiş olsaydım, karım beni her şeye karıştırmak, her yere sürüklemek isterdi" der.

Ölümünden birkaç ay önce 15 ciltlik romanının sonuna "Bitti" sözcüğünü oturttuktan sonra rahatlar ancak. O vakit hizmetçisine şöyle diyecektir:

— Romanım bitti. Artık ölebilirim Céleste.

Ama bir yandan yine yazdıklarına çekidüzenler vermeye bakar. Son aylarını, bronşitten başkaldıramadığı gönleri de hep *Geçmiş Zaman Ardında*'nın son ciltlerinden biri olan *La Prisonnière*'in (Mahpus Kadın) provalarını düzeltmekle geçirmiştir. Doktorunun ve

kardeşinin üstelemelerine karşın sıcak bir kliniğe yatıp kendisine baktırmaya yanaşmamıştır. Oysa kasım ayının soğuğu odasına iyice çökmüştür. Ocağın dumanı tıknefesliğine yaramadığı için onu yaktırmak da istemez. Sonunda kolayca iyileşebileceği bir soğuk algınlığından 18 Kasım 1922 günü, 51 yaşında, gözlerini bir daha açmamak üzere yumar.

Evet, o kendisini ölüme götürdüğünü bildiği halde bir an çalışmaktan geri kalmamıştır. Çalışmaktan iflahı kesildiği günler Céleste'e şöyle dediği çok olmuştur.

— Çok yorgunum Céleste, çok yorgunum. Ama çalışmam gerek, çalışmam gerek.

Kardeşi Robert de ölümünden sonra şunları söyleyecektir:

— Ağabeyim herkesin yaşadığı yaşamı sürseydi belki daha çok yaşardı.. O, yapıtını yaratacak yaşamı seçti. Bize onun önünde eğilmek düşer.

Bütün bunlar belki Fitzgerald'ın olsun, Proust'un olsun ve nice bin bin yazarın olsun bencil kişiler olduğunu da gösterir. Evet ama bir yazar bencil değilse, bencil olamıyorsa ne yaratabilir?

Buraya bir de Fitzgerald'ın bir sözünü sıkıştırmakta yarar var:

— İnsan yüreğini satmalı. Ben de bunu yaptım.

Ah benim suratı asık ve öfkeye binmiş koçlarım! Kime ve neyi anlatmalı? Bütün sanatçılar bunu yapıyor. Yüreklerini, gözlerini, kulaklarını, ellerini, ayaklarını satıyor. Sizse yaşamında bir şeyler dağıtmaya, kara bağırlarından bir şeyi bölüştürmeye çalışan sanatçıların kaba etine sunturlu bir tekme indirmek için köşelerde bekliyorsunuz.

Ne bileyim, belki sizin de hakkınız var. O kadar pusarık, o kadar gıldır guldur, o kadar ölümü çok günler yaşıyoruz ki kimseler edebiyata kulak asmıyor. Kulak kesilen küçük bir azınlık ise şiirde şiirden başka, romanda romandan başka, denemede de denemeden başka bir şey arıyor.

Aynalar

Alman ozanı Heine yaşamının 25 yılını Paris'te geçirdiği, orada Fransız kadınlarıyla fink attığı halde Cocteau onun Fransa'yı tren istasyonlarından tanıdığını söyler.

Doğrusu, bir insanın kendi memleketi dışında bir yeri, başkalarına da anlatacak kadar ölçüp biçmesi çok zordur. Yapılan gözlemler, varılan yargılar çokluk dipsiz tencere, camsız penceredir. Oysa yılların, yüzyılların tokmağı, memleketlerin özelliklerini un ufak ettikten sonra, geçmişin kalın ve tozlu örtüsünü kaldırmak isteyenler önlerinde bu yabancı yazarların kendi yurtları üzerine yazdıkları çelimsiz ve gerçeğe aykırı gezi yazılarından, günlük ve anılardan başka bir şey bulamazlar. Çünkü insanlar gidip gördükleri ülkeleri kendi yurttaşlarına öykülemek için yanıp tutuşurlar da, kendi yaşadıkları şehirleri anlatmaya pek yanaşmak istemezler. Daha doğrusu, onları okuyacak kimseyi bulamayacaklarından korkarlar.

Şu kadarcık ki, bizim Evliya Çelebimiz gibi kimi yazarlar, içinde bocaladıkları çağın ilgisini çekmeyi dikkate almadan bu işi öyle bir yiğitlikle ele alırlar ki, ortaya koydukları yapıt her türlü değerlendirmenin üstüne çıkar. Nedir, tarih boyunca Riyasız Evliya Çelebi'nin bir benzerine rastlamak çok güçtür. Çelebi, işini bir topografyacı, bir şehirci, bir incelemeci, bir belediyeci, bir maratoncu, bir ozan gibi bıkmadan, usanmadan yürütür. O, İstanbul'u bir baştan bir başa kıpırdayamaz etmiştir. Ona göre Yedikule'den Eyyûbel - Ensârî Kapısı 8.810 adımdır. Küçük Ayvansaray kapısından Bahçekapısı ise 6.500 adım çeker. Topkapı Sarayı'nın fırdolayı

uzunluğu ise yine 6.500 adım, Ahırkapı'dan Yedikule arası da 10 bin adım tuttuğuna göre, Evliya Çelebi'nin paçaları sıvayıp işe giriştiği yılda, İstanbul Kalesi'nin fırdolayı uzunluğu 30 bin adımdır. Bin adımda on kule vardır. Ama şaşırmayın, topu 400 kuledir. Hele, kale tarafının üç kat olduğu hesaba alınırsa kule sayısı bin iki yüz yirmi ikiye çıkar.

Çelebi, ilkin ibretle seyredilmeye değer İstanbul Camilerine yönelir. Süleymaniye Camiinin sağ ve solundaki dört mermer sütundan her birinin onar Mısır hazinesi değerinde olduğunu belirttikten sonra, çoğu, ünlü ve güçlü "mühendis darülkarar" Koca Mimar Sinan Ağa'nın elinden çıkmış mescitleri bir bir sayar. Aynı işi medreseler, tekkeler için de yapar ve bunların yapımında bunca çaba ve işgüzarlık gösteren güzel sanatlı kişilerin "rahmet ve gufrana garkolmaları" için binlerce amin çeker.

Okulları, imaretleri de kucağına almayı unutmayan yazarımız, bu bölümde de şu duaya yatar:

— Ben elli yılda on sekiz padişahlık ve krallık gezdim. Hiçbir yerde bu kadar hayır yeri görmedim. Kıyamete kadar Osmanlı Hanedanının nimeti bol ve sürekli ola!

Şu var ki, bu Tanrıya dönük seslenişle Çelebi, o sıralar, ellinci baharını sürdürdüğünü de açıklamış olur. Böylece gezi kitabının İstanbul bölümünü yirminci yaşında -1630 yılında- yazdığını ileri süren bilginleri iyisinden şaşırtmış olur.

Ama bu, bizim dememizdir. Bilginler onun kitabını okumak çabasına katlanmadıkları için ne şaşkınlık denizine yuvarlanmışlardır, ne de bundan utanç duymuşlardır.

Şehir gezginimiz hastanelere de göz atmak gerektiği vakit ilk Fatih Sultan Mehmet deliler evinden içeri dalar. Tımarhanenin 70 oda, 80 kubbe ve iki bin hastası vardır. Hastaları delilikten kurtarmak üzere çalgıcılar ve şarkıcılar ellerinden geleni esirgemez. Vakfın çok güçlü bir temele dayandığı, kuruluş yazısının şu tümcesinden anlaşılabilir:

— Eğer mutfakta keklik ve sülün eti bulunmazsa bülbül, serçe ve güvercin pişirilip hastalara verile.

Bu söz, güvercin beslemenin uğursuzluğuna inanmış kişilerin dar görüşlülüğünü sarsacak bir nitelikte ise de biz bunun üzerinde duracak değiliz. Çünkü şimdiye değin kimse de durmuş değildir. Biz konumuza bakalım. Süleyman Han Hastanesi'ne gelince, burada kan alıcılar ve cerrahlar çok olgun ve ustadır. Hastalarını üç günde iyi ederler. Şehirde Bayezit Han'la Selim Han'ın yaptırttığı daha bir sürü sağlık evi vardır. Sultan Ahmet Hastanesi'nin havası da hoşa gider sevimliliktedir.

Çelebi sarayların, hanların, kervanların, bekar odalarının, çeşmelerin de defterini dürdükten sonra yıkanmak için hamamların kapısına dayanır. Şeyhlerin, sofuların, yeniçerilerin, saraylıların, kara Arapların, hamalların, bezirganların, sazendelerin, topunun hamamı ayrıdır. Mehmetağa Hamamı hadımlara, Lütfüpaşa Hamamı eliaçıklara, Kocamehmetpaşa Hamamı bunaklara, Şengül Hamamı maskaralara ayrılmıştır. Ama kimse kendisinin bunak ya da maskara olduğunu kabul etmeyeceği için bu son iki hamam yılın 365 günü boş kalır.

Yazarımız, padişahlarla büyüklerin ışık dolu mezarlarına da yüz sürdükten sonra İstanbul Kalesi dışındaki semtlerin de hesabını görmek üzere Eyub'u, Kasımpaşa'yı, Galata'yı ve Boğaz'ın iki yakasını adımlamaya başlar. Ama ondan önce, daha Kale içini anlatmaya geçmeden, İstanbul'un Tanrı yapısı madenlerini sıralar ki Sarıyer'de sarı renkli yüksek bir tepenin sağında, deniz kenarına yakın bir mağarada "Engerusî ve Pondokanî ayarında halis altın madeni" bulunduğunu da haber verir. Bu duyuru, gelecek yıllarda kendi kitabını okuyacaklara büyük doyumluk kapıları açmak amacını güder. Ne var, şimdilere değin kimsenin bundan yararlandığı işitilmemiştir.

İstanbul'u, ayrıntılarına değin anlatan yazarlar içinde -ki büyük serüvenci ve büyük kadıncı Casanova "Ayrıntılara inmeden bir şeyin ilginçliği ortaya çıkmaz" demiştir- Eremya Çelebi Kömürcüyan da vardır. Nedir Kömürcüyan XVII. yüzyılda şiir halinde -2.053 dize- ve Ermenice olarak yazdığı *İstanbul Tarihi* adlı kitabını çokça vardapet ve Ermeni mezarı ile doldurmuştur. Kitabı Türk-

çeye çeviren Hrand D. Andreasyan'ın demesine göre Eremya Çelebi'nin bir de günlüğü vardır. 11 Temmuz 1648 günü başlayan günlük 11 Kasım 1663'te son bulmuş. Sonradan yazarın, 1648 ile 1690 yılları arasındaki olayları dile getirmek için kaleme aldığı *Olaylar Kitabı*'nın yazılmasına da temel olan günlük özel nitelikteymiş. Ama siyasal ve toplumsal olaylara da yer ayrılmış.

İstanbul Tarihi Başvardapet (başrahip) Vartan'ın isteği üzerine yazılmıştır. Boğaziçini ve İstanbul surlarını kayıkla fış fış kıyıdan dolaşarak gördüklerini saptayan yazar, sanki kayıkta Vardapet Vartan da varmışçasına ikide bir ona seslenmeyi bir anlatış biçimi olarak yeğlemiştir. Böylece hem ona yaranmak yolunu bulmuş, hem de Ermeni mezarlarının önünden geçtikçe Vardapet'i Ermeni ölüleri için dua etmeye çağırmıştır.

Nedir, Kömürcüyan Ayvansaray'a geldiği vakit İstanbul'u böyle sadece kayıktan tanımanın yeterli olmadığını anlayacak ve Vardapet'e şunları söyleyecektir:

— Ruhum Vardapet, bundan sonra kayıkla yolculuk etmenin olanağı yoktur. Zahmet olmazsa, yolumuzu atla sürdürelim. Arkamızı kuzeye çevirerek güneye doğru ilerleyelim. Şehrin batı kapılarını ve rastlayacağımız öteki yerleri görelim.

Burada Eremya Çelebi "Ruhum" sözünü Türkçe olarak söylemiş, bununla da Türkçeyi ne kadar sevdiğini belirtmek istemiştir. Vardapet ise yine sesini çıkarmamakla ona evetlik göstermiş ve Kömürcüyan önde, o arkada, şehrin yirmi birinci kapısı olan Eğrikapı'ya doğru yürümeye başlamıştır. Kömürcüyan Eğrikapı'da, kapının iki kanadının tam karşılıklı olmadığı için bu adı almış olduğunu noktaladıktan sonra şehrin suyunu sağlayan su haznesinin de buraya uzak olmadığını belirtir. Bu da, bu kez onun, suyu şehrin çeşmelerine vardırtmak için bir dizi çaba göstermiş olan Kanuni Sultan Süleyman'ın usu ve yeteneği önünde eğilmesine yol açar. Ama daha önce Topkapı Sarayı'ndan açarken orada nefis bir su fışkırdığını, padişahın, bu suda yıkanmakla, zekâsının çoğaldığını söylemiştir ki burada böyle bir başkesmeye başvurmasa da olur.

Kömürcüyan'ın bu arada söylenmiş başka bir sözü daha vardır:

— Şehrimiz gökçe havası, eşi bulunmaz suyu ile cennet gibidir. Bana sorarsanız, asıl üzerinde durulacak nokta budur.

Bu, Eremya Çelebi'nin kitabını hangi itkilerle yazmış olduğunu da günışığına çıkarır. Ama yazarımız bununla da yetinmez. Silivrikapı'ya varıp da Vardapet'i surların dışında, yaşamsuyu akan bir çeşmesi ve ömür arıtan bir kasrı bulunan Süleyman Sahrası çimenliğine buyur ettiği vakit amacını şu sözlerle de perçinler:

— Çimenliğin güney yakasına düşen deniz karşımızda dalgalanmaktadır. Şehir doğumuzda kalmıştır. Kuzeybatıda ise koyaklar görünür. Tarlalar, çimenlikler ve bostanlar gölgeli ağaçların altında uzanmaktadır. On iki tür rüzgârın karşısında insan ferahlar ve şenlenir.

Burada Kömürcüyan bir de Vartan'ı haktanırlığa çağırır ki -o, bu güzellikler önünde munn kırın etmiş olmalıdır- bunun işini de şu tümce bütünler:

— Efendim Vardapet, velinimete şükret.

Kömürcüyan'ın çenesi açılmıştır artık.

Yine kayığına sığınıp, bu kez de Kağıthane'ye dümen kırınca şunu da döktürür:

— Kesen akçe baba ile doluysa, burada zevkli bir yaşam geçirmek için bahçeler bulunur.

Doğrusu, bu tümce Vardapet'in mangır durumunu anlamak için fırlatılmış izlenimini verirse de biz yine üzerinde duracak değiliz.

Galata o vakitler kalyonlar, şeytiyeler, barçeler, kalyatanlar, çenberler, şaykalar, sunbekiler, mavunalar, firkateynlerden seçilir gibi değildir. Kömürcüyan buraları da haklayıp kayığını Tophane'ye bağlayınca Kulekapısı'na doğrulur. Oradan Beyoğlu'na fırlayarak Taksim'i, Ayazpaşa'yı kolaçan eder. Yol boyunca Ermeni, Rum, Katolik kilise ve mezarlıkların üzerine bir dolu öykü anlatmıştır. Dönüşte biraz da Türk yapıları üzerine bilgi vermeyi düşünerek, yine kayıkla Boğaz'ı turnarırken Fındıklı'daki Şeyhülislam Ebu Sait Efendi'nin bahçesinden -Kömürcüyan'ın demesine göre Köprülüzade burası için ayılıp bayılmıştır- ve de Beşiktaş'taki ko-

naklardan ve camiden açar. Mevlevilerin Hıristiyanları sevdiğine inandığı için de Vardapet'e Beşiktaş'taki Mevlevihanenin dervişleri üzerine söylev çekmeyi savsaklamaz.

Mevlevihane için şöyle der:

— İstanbul'da bunun gibisi yoktur.

Yalnız, Evliya Çelebi bu gerçeği yıllarca önce açıkladığı ve dahası başka şehirlerde de bir benzeri bulunmadığını belirttiği için bunun büyük bir geçerliği olmaz. Evliya Çelebi, üstüne üstlük, lal rengindeki semahane kubbesinin de kolayca yapılamayacağını fıslamıştır ki Kömürcüyan artık sus pus olmaktan başka çare bulamaz. Ama Ortaköy bahçelerindeki enginarları gördüğü vakit ağzı yine açılır. Emirgan'daki Emirgün Han'ın köşkü ise onu Sultan Murad'ın deniz safalarını anlatmaya iteler.

Boğazın ağzına geldikten sonra yolculuk gerisin geriye Fenerbahçe'ye doğru işler. Burada Adalara doğru atılan toktağan bir balışla da gezi son bulur.

Uzun lafın kısası, Eremya Çelebi tam bir İstanbul tutkunudur. Türkçeye vurgunluğunu da yapıtına Türkçe sözcükleri doldurmakla gösterir. Onun izinden giden bir ikinci Ermeni yazarı da İnciciyan'dır. İnciciyan -yine Hrand D. Andreasyan'ın demesine göre- *Coğrafya* adlı kitabının 5. cildinin yarısını İstanbul'u anlatmaya ayırmıştır. Onun *İstanbul Yazlıkları* adını taşıyan ve Boğaziçi'nin okuntularını dile getiren bir yapıtı daha varmış.

İnciciyan'ın *Coğrafya*'sı XVIII. yüzyılda yazılmıştır. Kiliseler, camiler, saraylar, konaklar, bahçeler üzerine verdiği bilgilerin çoğu kendinden önceki yazarların yazılarına pek bir şey eklemez. Ama kitap yine de tatlı tatlı okunur.

Son yüzyılın anı yazarlarından Sait Naum-Duhani'ye gelince, o İstanbul'un tümünü değil ama Beyoğlu'nun topografyasını çıkarır. 1947 yılında Fransızca olarak yayınladığı *Eski İnsanlar Eski Evler* adlı kitabında Yüksekkaldırım'dan Taksim'e değin girip çıkmadığı dükkân kalmamıştır. Arada yan sokaklara da dalan yazar, evlerin, evleri büyüten insanların serüvenlerini de bayraklaştırır. Kim kimin kızı ya da karısıdır? Kim Saray'a yakınlığı ile tanınmıştır?

Kimin evinde konserler verilir? Kim asalak ve sinidaştır? Kim iyi briç oynar? Bunları öyle telleyerek, pullayarak anlatır ki tüm yazarların usu gelgit olur. Gerçeğe, yalnız gerçeğe bağlı kaldığı için de toplumsal topografyanın bir öncüsü olarak görünür.

Paris Insolite adlı kitabında Paris'i hallaç pamuğu gibi atan Jean – Paul Clébert'e de bir toplumsal topografyacı gözüyle bakılsa yeridir. Ne var, Clébert'in kitabı biraz da meteliksiz bir insanın Paris'te açlıktan ölmemesi için ne yapması gerektiğini öğretir. Clébert'in bu yolda akıl çatlatan önerileri vardır. Bunlardan birincisi bakkal dükkânlarının içine dalarak, koku dağıtan yiyecekleri, burnun orta direğini sızlatacak biçimde koklamaktır. Şunu unutmamalı ki, bu yöntem pek uzun ömürlü değildir. Az sonra, kokuları genzine istif eden kişi eskisinden daha büyük bir açlığa kapılır.

İkinci yöntem daha verimlidir, ama biraz yürek ister. Çünkü bu, pazarlardan sebze ve meyve araklamaya dayanır. Bunun için en iyi Pazar Muftar (Mouffetard) Sokağı'nda kurulandır ki Paris'e ilk kez gelip de buranın adını işiten Türkler onu Muhtar Sokağı sanmışlardır. Dikkat, sebzeler içinde lahanaya öncelik tanımak gerekir. Paris'in açlık pehlivanları onun her türlü sebzeye yeğlenmesi konusunda tam bir birlik içindedirler. Ne ki, bu araklama işi kasap dükkânlarından içeriye kadar uzanmaz. Ama Paris'te olduğu gibi her şehirde bir Kasap Albert vardır. Kasap Albert'ler de, Tanrının günü cebideliklere bedava kemik dağıtmaktan yılmaz. İş bir tencere sağlamaya kalır. O da bulunursa çorba hazır demektir. Clébert çorbanın insan besininin temeli olduğuna inanır. Şu söz onundur:

— Çorbanın yokluğu yıkımdır.

Paris'te paraya el sürmeden yaşayabilmek için, Clébert'in bile bilmediği çok gizli bir yol daha vardır. Ama bunun için II. Dünya Savaşı'nı beklemek, savaşın sonunda Amerikalıların sokaklara bırakacağı konserveleri ele geçirmek gerekir ki bu da uzun iştir ve de CIA'nın tutumuna bağlıdır.

Buna karşılık, Clébert çok etkili bir yöntem daha salık verir. Yalnız, bunu uygulamak delikanlılık yaşlarından çokça uzaklaşmamış olmaya bakar.

Satıcı kadınların cinsel bunalımlarını gidermeye dayanan bu yöntem en başarılı sonucu da Paris sebze ve et halinin çevresinde verir. Gerçi bu pek klasik bir yoldur ama Clébert buna küçük bir yenilik getirmiştir: Uygulama saatini Hal'in en tenha değil de en civcivli zamanına rastlatır. Böyle bir işin, böyle bir saat ve yerde yapılabileceği kimsenin aklından geçmeyeceğine göre, satıcı kadının yandaki çıkmaz sokaklardan birine sürüklenmesinden de kimse kuşkulanmamış olur. Üstelik satıcı kadın da bir an önce malının başına dönmeyi isteyeceğinden, uygulayıcının elini çabuk tutmasına ses çıkarmaz.

Bu yöntemin bir güzelliği de uygulanmasında, pantolon çıkarmak gibi modası geçmiş şeylere de başvurulmamasıdır. Bu, kadınlara çok değişik bir ürperti de verir ki sıra ücretin kotarılmasına gelince, uygulayıcının yüzünde güller açar.

Paris'te açık havada yatılacak yerleri de Clébert bir bir saymıştır. Ama bunlara pek bel bağlamamak gerekir. Çünkü bunlar 25 yıl öncesinin tarlalarıdır. Bunlardan çoğu yerlerini H.L.M. bloklarına (Ucuz Evler) bırakmışlardır. Yalnız hiç mi hiç eksilmeyecek sığınaklar da vardır ki onlar da çökmeye yüz tutan ve yasa karşısında oturulamayacak yer olarak ilan edilen evlerdir. Bunlar her vakit için el altında gecelenecek bir yerin bulunduğunu muştular insanoğluna. Ne ki, buralara erkenden gitmek ve yer kapatmak gerekir. Çünkü bu gibi yerlerin isteklisi pek çoktur.

Geceleme yerleri arasında köprü altları, istasyonlar, metrolar, mezarlıklar da sayılabilir. Şu var ki buralara daha çok acemiler ve toylar sığınır.

Gelgelelim ki gelgelelim, Clébert'in kitabını okurken, berber dükkanlarından söz edildiğini göremezsiniz. Bir ara, bir yerde, yirminci sayfada, bir berber çırağının lafı geçer gibi olur ama ona da boş vermelidir. Gerçi Parisliler'in saçlarını hiç kestirmedikleri ya da topunun da hippi yazıldığı için berber dükkânına gelmediği, dolayısıyla şehirde berber bulunmadığı da düşünülebilir ama Fransız kaynaklı gazeteler, televizyon filmleri bunu büyük bir kesinlikle yalanlar. Ne var, Régis Debray'in pırasa gibi bıyık ve saçlarını, o

ünlü koreograf Maurice Bejart'ın da didon sakalını bir kez görenler bile Paris'te yine berber bulunmadığına varırlar ama Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'nin saçtan arınmış kafası da her adım başında bir berber dükkânı olduğunu haber verecek niteliktedir.

Dikkat edilirse, bizim Evliya Çelebi'miz de berber dükkânlarına çokça yüz vermez. Ona göre, berberlerin çeşitli sarı pirinçten leğenleri ve ibrikleri ve nice bin Alman usturaları vardır. Bellerinden ise "pâk ibrişim" sarkar. Ama dükkânları var mıdır yok mudur pek belli değildir. Yalnız, geçit törenlerinde süsleyip püsledikleri dükkânlarını tahtırevanlar üzerinde geçirirler ve nice güneş gibi berber civanlarıyla şakalaşırlar.

1672 – 1673 yıllarında İstanbul'da Fransız elçiliğinde görevli olarak bulunan Antoine Galland da Edirne'de gördüğü bir geçit töreninden söz edecek ve sıra tam berberlere geldiği vakit usanç belirtisi göstererek lafın dümenini değiştirecektir.

Bencesi, bu da önemli değildir. Berber demek berber aynası demektir. Berber aynalarından açmadan berberleri anlatmanın alemi yoktur. Aynalar öyle bir tel sarar ki insanın içini kaplayan yolların tümü bu telden geçer. Oldu mu ya? Kömürcüyan'la İnciciyan da kitaplarında berberlerin yanına sokulmaz. Bir dakika, Eremya Çelebi Fransız elçilik binasından söz ederken yaldızlı bir dairede bini aşkın ayna olduğunu yazar ki bu, kendisini bir dereceye kadar kurtarabilir. Hoş, Kömürcüyan günlüğünde -bunu yine Andreasyan haber veriyor- 1657 yılındaki bir geçit törenini anlatırken de berberlere değer göstermiştir:

— Bunlardan sonra -paracı ve bozmacılardan sonra- ata binmiş başkanları ile birlikte hepsi de aynı renkte giyinmiş berber esnafı geldi. Deve üzerinde yapılmış ve dükkânlarının bütün alet, peşkir, mendil ve aynalarını içeren bir dükkân içinde, neferden biri başka birinin başını tıraş ediyordu.

Hah şöyle, ayna olmadan berber olur mu? İnsanlar evsiz, barksız yaşar da aynasız yaşayamaz. Daha ilk çağlardan başlayarak ayna, insanların trenini çuhlatmıştır. Kadınlar yüreklerini soğutmak için onları her dakika yamaçlarında tutarlar. Boy aynalarını,

duvar aynalarının ya da Fransa'da XVIII. yüzyılda yapılmaya başlanan ayaklı aynaların ortaya çıkması da kartaldıkça körpeliğe özenen kadınların işidir.

Denilebilir ki İstanbul'da boy aynalarına, duvar ve konsol aynalarına düşkünlük XVII. yüzyılda kendini belli eder. 1654 yıllarında Türkiye'ye gelen Fransız gezgini Du Loir, Üsküdar Sarayı'ndaki bir dairenin baştan başa aynalarla kaplı olduğunu saptamıştır. Hasköy'deki Tersane Bahçesi Kasrı'nın çeşitli daireleri de 1718 yılında, Venediklilerin verdikleri dev aynalarla donatılmış, bu yüzden de köşk, o günden sonra Aynalıkavak Kasrı adıyla anılmaya başlanmıştır.

Şair Nedim'in "Gül Goncesi" diye andığı III. Mustafa'nın (padişahlığı 1757-1774) kızı Hibetullah Sultan dünyaya ayak basınca, Bab-ı Hümayun'un içi ve dışı aynalarla donatılmıştır. Hele orta kapının iki yanına yerleştirilen aynaların büyüklüğü tüm İstanbul'u fık fık kaynatmıştır. Eski İstanbul konak, köşk ve yalıları da böyle dev aynalarla pırıl pırıldır. 1942 yıllarında yanıp kül olan Beyazıt'taki Zeynep Hanım Konağı'nın -Eski Edebiyat Fakültesi binası- ayakyolunda bile boy aynası bulunduğu bilinir.

Münir Süleyman Çapanoğlu'na inanmak gerekirse, büyük duvar aynalar, Meşrutiyetle, berber dükkânlarından da içeri dalmıştır. Doğrusu, berberlerin kişilik kazanması da onlar yüzü suyunadır. Gerçi daha önceleri de bu dükkânlarda ayna vardır ama bunlar daha çok el aynasıdır. En çok da bahşiş işinde kullanılır. Tıraş bitti mi, çıraklar müşteriye onu tutar, saçı ya da sakalı kalafatlanan da bahşişini onun üstüne bırakır.

Ben berberlerde gözlerimi aynadan ayıramam.

Bir kenarda sıramı beklerken aynaların büyüsüne kaptırırım kendimi.

Makas ve ustura ile kırpılan ve kazınan insanların aynadaki yüzlerinin, arkası bize dönük kişilerle hiçbir alışverişleri yoktur. Bana öyle gelir ki bunlar az önce, bir güldürü, bir korku ya da bir kovboy filminde Zıpzıp Süvari, Zigoto, Masist, Lui, Malek, Düsseldorf Canavarı, Doktor Mabuse rollerine çıkmışlardır. Şimdi de fil-

min çekimi sona erdiği için gerçek dünyalarımızdaki yerlerine dönmek için yüzlerinden boyaları, kremleri, pudraları kaldırtmaktadırlar. Bu yüzden de artık ne öldürücülükleri, ne zıpırlıkları, ne yiğitlikleri, ne de salaklıkları kalmıştır.

Ben evde de aynalara çokça dalarım.

Bir kez günlüğümde aynalara hiç bakmadığımı yazmıştım ama bu, doğru değildir. Ertesi gün muslukta yüzümü yıkamaya gittiğim vakit duvardaki aynada o kır sakallı, o kendini beğenmiş suratımla karşı karşıya geldiğim vakit işi çakmıştım. Öyle ya, ne vakit duvarda bir ayna görsem, aman yarabbi, yüzüm şaaap, aynaya yapışır.

Evet okurlarım beni bağışlasın, günlüğümde aynalarla ilgili olarak yaptığım açıklama yüzde yüz uydurmadır. Daha doğrusu bu, belleğimin bir oyunudur. İşin tuhafı, o sıralar, aynalar üzerine bir deneme yazmıştım. Orada da aynalara baktığımı anlatmıştım. Tıısss! Belleğim ona da ses çıkarmamıştı. Ne bileyim, belki de bir denemeci olarak aynaya baktığımı, günlükçü olarak da bakmadığımı düşünmüştür.

Ah, benim hınzır belleğim! Onun kırmadığı ceviz mi kalmıştır? Akşam yemeğinden sonra bana Melih Cevdet'in şiirlerini peşkeş etmişse, iki saat sonra, tam Henry Miller'i okurken, Cemal Süreya'nınkileri öne sürmüştür. Ertesi sabah ise bunların ikisini de bir yana iterek Behçet Necatigil'i, Edip Cansever'i ya da Refik Durbaş'ı sergilemiştir. Yalnız belleğimin iyi bir yanı da vardır: Kötü bir ozanı hiç mi hiç yaklaştırmamıştır yanıma. Bu yüzden, yaşantım boyunca çok acı kahveler de içmişimdir. Yayıncılara ya da dergicilere giden yolları hep bu kötü ve içi kararlık ozanlar tuttuğu için, bunlar kendi şiirlerini umursamayan birini odak noktalarına ulaştırmamak için çok Hafız Burhan'lı plaklar çalmışlardır.

Belleğim bana başka bir çamur daha çiğnetti: Kardeşten ileri bir dostumdan aldığım borcu pırradak unutturdu bana. Bereket, dostum aradan on iki yıl geçince, yeni çıkan şiir kitabımı çok acı bir dille eleştirdi de aklım başıma geldi.

Burada dostumun inceliğine bir diyeceğim yok. 12 yıl boyunca benden alacağını bir kez olsun istemedi. Gerçi her karşılaştığımızda kendisinden borç alıp da geri vermeyen kişileri bir bir ayaklarının altına seriyordu ama ben bunların lafa, belleğimi canlandırmak için doğrandığını çıkaramıyor ve her defasında aynı uyarıyı yineliyordum:

— Karına ateş düşse de kimseye borç vermeyeceksin. Herkes it oğlu it.

Şu kadarcık ki dostumdan şiirlerimi yedi kat yerin dibine geçiren mektubu aldığım vakit de tam ayılmadım. Yazı makinesine sarılarak, ben de sanki bir alacağım varmış da ondan alamamışım gibilerde, onun romanlarını yer domatesine çevirdim.

İş kızışmıştı. Dostumun bir hafta sonra, İstanbul'un büyük gazetelerinden birinde bir incelemesi yayınlandı. Son 25 yıllık şiir serüvenimizi anlatan yazıda en çavdar bacaklı ozanlar bile Hint kumaşlarıyla sarıp sarmalandığı halde benim adımın ilk harfleri bile geçmiyordu. Dank ki dank. İşte o zaman belleğim de bana acıyarak, oynadığı oyunu açığa vurdu. Hemen postaneye koşarak borcumu telle yola çıkardım. Bu arada başka bir şey de yaptım. Gazeteye bir mektup sarkıtarak incelemedeki bozuk düzen tümceleri bir bir sıraladım. Sözlerimi de şöyle bağladım:

— Sizin gibi Türkiye'nin en önde bir gazetesinde bu gibi kırtipil ve ebleh yazarlara yer verilmesi en hafifinden kıyamet belirtisidir. Bugünden başlayarak gazetenizi almıyorum.

Ama ben burada kantarın topuzunu yine kaçırdım sanırım.

Neler anlatacaktım, neleri anlattım.

Ey kendi havasında okur! Bil ki insanlar berberlere aynalar için gider.

Şunu da belle ki, Oktay Akbal yaşadığını berber aynalarıyla ilk karşı karşıya geldiği an çakmıştır.

Akbal işlere girer ve çıkar, kadınlar sever ve unutur, acılardan sevinçlere, sevinçlerden yoksunluklara, yoksunluklardan mutluluklara atlar. Ama topu da yaşadığını duymadan, yaşarken yaşa-

madan olur ve biter. Kendi yüzünü acımasız ve çinko beyazı bir berber aynasında yakaladığı vakit ise birden kendini buluverdiğini, bir elmanın bin elma tadında olduğunu, bir gökyüzü parçasının bütün dünya gülücüklerini taşıdığını anlayıverir.

Akbal, berber aynalarının öyküsünü de yazmıştır. Bir kitabına onların adını bile vermiştir. Öykü şöyle başlar.

— Berber aynasında birden kendimi gördüm. Tanımadığım biri vardı karşımda. Bütün bütüne yabancı da değil. Çok uzaklarda kalan bir dostu, bir arkadaşı hatırlatan bir yüz. Yıllarca geride bıraktığım bir bildik. Yarısı sabunluydu yüzümün. Bir el burnumu başparmağıyla yukarı itti. Ustura dudaklarımın üstünde dolaştı. Bir kol karşımdaki aynayı örttü. Deminki hayali yeniden yaşadım. Kirli aynadaki yüzü bu defa kendi içimde seyrettim.

Bakın, Ataç hiç de böyle değildir.

O, berber aynalarından, aynalardaki cümbüşten nefret eder.

Yüzünün sabunlu avlusunu, eni konu tozutmuş bir parmakla askıya alınan burnunu kirli aynalarda görmeye hiç mi hiç katlanamaz.

Bu nedenle de, berbere geldiği, tıraş için koltuğa çöktüğü vakit -a işte bu tuhaf- dalacan bir el hareketiyle koltuğu çevirir ve ancak sırtını aynaya döndükten sonra sakalını berberin eline bırakmaya evetlik gösterir.

Abdülhak Şinasi de az çok öyledir.

O aynalardan iğrenmez ama onların kendilerine bakan gözlerle aşındıklarına inanır. Bunlar eski köşklerde, mermer masalar üzerinde, duvara dayalı dev aynalardır. Oralarda ancak "eski zaman" adını verebileceğimiz bir yaratık kendini görebilirse görür.

Abdülhak Şinasi, Boğaziçi yalılarındaki aynaların da vefasız olduğu kanısındadır. Ona öyle gelir ki, ikindileri kayıkla Boğaz gezintisine çıkan XIX. yüzyıl hanımları -bunların içinde Şair Nigar Hanım da vardır- her şey bitip de ayna karşısında yavaş yavaş başlarından yaşmaklarını, hotozlarını, iğnelerini çıkarır, süslerini, saçlarını bozarken, bütün çevrenin, bütün doğanın, bütün yaşamın

süsleri ve varlıkları da onlarla birlikte çözülüp dağılırlar. Boğaz bile, göz kamaştırıcı bir günden sonra, bütün güzelliklerini de ardından sürükleyerek, bir daha dirilmemek üzere bu aynalarda can verir.

Eyvah!

Nahit Sırrı Örik'in büyükannesi Ayşe Sıdıka Hanım'a sorarsanız, o da size yana yakıla aynaların ikiyüzlülüğünden açar.

Ama o, kırk dokuz yaşında kanser tuzağına düşmüş, bütün güzelliğini de yitirmiştir.

Bu yüzden bir gün, yolunu kesen bir boy aynasının suratına tükürecek ve şöyle bağırmaktan çekinmeyecektir.

— Tuh, Allah belanı versin tecrübesiz karı!

Ziya Osman Fotoğrafçıda

Bir zamanlar Apollinaire şiirin kulak için değil de göz için olduğuna inanır, yamuk, dikey, yatay, semerden düşmüş, alanyari, apandisiti patlamış, yandan çarklı dizelerle, yelpazelerden tutun da kapısız, penceresiz evlere değin birtakım resim-şiirler döktürürdü.

Bir konuşmasında şöyle diyecektir:

— Dizgi ve baskı oyunları çok ileri götürülecek olursa, çağımızdan önce hemen hemen hiç bilinmeyen görsel bir coşku elde edilebilir.

Ona göre bu yöntemle musikinin, resmin, heykelin, şiirin yani bütün sanatların bileşimi de sağlanmış olur.

Apollinaire bu düşüncelere "en yüce halk sanatı" adıyla vaftiz ettiği sinema sanatı karşısında varmıştır. Nedir, şimdiler -zamanında öyleydi ya- onun sevilen şiirleri bu göz imbiğinden damıtılanlar değildir.

Her sanatın kendi olanakları, kendi anlatımı vardır. Sinemanın, tiyatronun, resmin, heykelin yolu görmekle, bakmakla ilgili ise şiirin, musikinin yolu bunların çok başkasıdır.

Şu var ki, sinemanın ilk yılları tam bir bilisizlik içinde geçmiştir. Belki bir ara, gözün önemini anlayan sanatçılar olmuştur ama bunlar Eisenstein, Charlie Chaplin, Pudovkin, D. W. Griffith ve belki de Alman dışavurumcularının çemberini pek aşmaz. Nedir, sesli film de sinemaya pek bir şey getirmemiştir. Hele ilk yıllar sinemanın "görüntü fabrikası" olduğuna arka dönen kurdelalarla oluşur. Bu dönemdeki, özellikle Amerikan filmlerini inceleyecek olursanız, bunların kocakarı çançanlarıyla dolup taştığını görürsünüz.

Bu, daha sonraki yılların da eğilimidir.

Teşekkür olunur ki, Orson Welles'in 1940 yılında yaptığı *Yurttaş Kane*, ondan bir iki yıl sonra çevrilen Jean Renoir'ın *Nehir*'i sinemanın göze seslenen bir sanat olduğu görüşünü iyice yerleştirmiştir. Batı sinemasının gerçek yolunu bulması içinse İtalya'da *Yeni Gerçekçi*, Fransa'da *Yeni Dalga* akımının ortaya çıkması gerekmiştir. Bunların bir özelliği de göze verdikleri önemi kulaktan da -esirgememeleridir. Ne var, onların sözlüğünde kulak, herkesin ağzına laf vermek anlamına gelmez. İnsanın çevresini kuşatan uyumlu, uyumsuz sesleri, gürültüleri bir güzellik öğesi olarak kullanmaktır o.

İyi düşünülecek olursa, bunların topunun da sinemanın bir büyülü yanını anladığı söylenemez. Yalnız II. Dünya Savaşı'ndan sonra, daha önce adları pek anılmayan kimi memleketler de -Polonya, Yugoslavya, Macaristan, Bulgaristan, Brezilya, İsveç, Japonya, Hindistan vb.- gerek bu akımların etkisiyle, gerekse toplum içi kaynaşmaların sonucuyla uykularından silkinmişler, sinemanın görsel niteliği üzerinde duran kurdelalara yönelmişlerdir.

İşin tuhafına gelelim: Tiyatro çok eski yıllara dayanan bir sanat kolu olduğu halde, onun da göze seslenen bir sanat olduğu ancak son yıllarda anlaşılmıştır. Bunu kavrayan da İonesco, Arrabal, Qeingarten, Peter Weiss, Armand Gatti, Boris Vian, André Benedetto gibi -onlara da bin teşekkür- yine birkaç yazardır. Yalnız 1920'lerde bir Polonyalı yazar da, Witkiewitz'den söz ediyorum, tiyatronun göz perdesini aralamış, oyunlarında biçimsel bileşkenlere olduğu kadar dekorlara, dekorların, giysilerin renklerine de baş kesmiştir.

Witkiewitz'in kimi oyunlarına çiçek dürbünü gözüyle bakılsa yeridir. Kızıllar giymiş üç adam birinin önünde diz çökmüşse, biraz sonra arkalarındaki siyah perde açılacak, Rönesans kırması bir doğa resmi ortaya çıkacak demektir. Bu, aynı zamanda küçük bir kediyi tasmasından tutan yaşlı bir adamın sahneye girdiği anlamına da gelir. İhtiyar, diz çökmüş olanlara bir şeyler mırıldanırsa da onlar bana musın demez. Gelin görün ki bu, masanın üstündeki

bardağı kızdıracak, kendini aşağı atmasına yol açacaktır. Bu aralıkta, yaşlı adam da yere diz çöker. Çünkü ötekilerle onun ağlaması da gerekmektedir. Ne var, bu gözyaşları ona kendi benliğini unutturur, azgın bir katilin ruh boyutlarına ulaştırır. Bu, pek boşuna değildir. İhtiyar , ruhunun yıldığını anladığı an, soldan sahneye giren küçük kızı öldürür. Hay eline sağlık! Bu kez sahnede yakışıklı bir delikanlı belirir, pinpon katile, cinayetinden ötürü, şeker – şerbet sunar.

Bütün bunlar, görüyorsunuz, bir delilerevi görünümü içindedir. Daha doğrusu, gerçeküstücü bir nitelik taşır. Ama bunu Witkiewitz'e söyleyemezsiniz. Söylerseniz öfkesini topuklarına çıkartırsınız. O gerçeküstücülüğe, dadacılığa, kısacası yerden ayakları kesilmiş her türlü akıma karşıdır çünkü. Dahası, anlamsızlığa da karşıdır. Yalnız, diyeceklerini birtakım simgelerle anlatır ki, oyundan bir şeyler kapmak isteyenlerin bu simgeleri çözmesi gerekir.

Witkiewitz gibi Polonyalı olan bir başka oyun yazarı, Witold Gombrowicz de ona koşut bir yol izler. Gelgelelim Witkiewitz'in 39 oyununa karşılık -bunların on altısı yitmiştir- o, 1935'te *Yvonne*'u, 1946'da *Evlilik*'i, 1966'da da *Operet*'i yazmıştır sadece. Doğrusu ya Gombrowicz'e de oyunlarının anlamdışı olduğunu fısıldayamazsınız. Dahası ona İonesco ile Beckett'in yolunu açtığını bile çıtlatamazsınız. Yoksa, onun da kafasının tası atar ve size şu zılgıtı verir:

— Bu iki lanetli ad (İonesco ile Beckett anlatılmaktadır) daha ne zamana değin oyunlarıma ayrılan eleştirilerin özünü kemirecek? Ne zamana değin, benim para kazanmak için yazılmamış oyunlarıma paravanalık edecek? Bunu bilmek isterim. Benim oyunlarımın *Anlamdışı Tiyatro* ile hiçbir girdisi çıktısı yoktur. Onlar kendilerine özgü yolu, iklimi, erekleri olan ve de kişiliğime bağlı bir dünyayı dile getiren düşünce oyunlarıdır.

Burada Gombrowicz'e bir "dur" çekip elde kalan teşekkürlerimizin bir bölüğünü de Witkiewitz'e yollamamız gerekiyor. Neden derseniz, o oyunların işitsel coşkusu üzerinde de durmuştur. Kavram bağdaşımları adını verdiği konuşmalarla doğal seslerin sahnede yaratılan canlı gerilim içindeki paylarını herkesten önce

değerlendirmiştir. Peter Handke bu işitsel coşkunun sınırlarını ondan ancak 40 yıl sonra zorlayabilecektir.

Handke, telefon sesinden, radyo ve televizyon habercilerinin sesinden tutun da duvar saatlerinin tiktaklarına, kovboy filmlerinin dandırılarına, maç anlatıcılarının, soruşturmacıların, beden eğitimi hareketlerini ayarlayan öğretmenlerin, istasyonlardaki görevlilerin, megafonla konuşan polislerin seslerine değin her türlü işitsel öğeyi kullanmak ister.

Yazarımızın bu noktasına gelince, son yılların sahne düzenlemelerine de bir göz atmalıyız. 1959 yılında Allan Kaprow'un New York'ta başlattığı, Jime Dine, Robert Whitman ve Claes Oldenburg'un da sürdürdüğü *Olay Tiyatrosu* (happening), Judith Malina ile Julian Beck'in *Yaşayan Tiyatro*'su (Living Theatre), Polonyalı Grotowski'nin *Laboratuvar Tiyatrosu*, Peter Schumann'ın *Bebek ile Ekmek Tiyatrosu* (Bread and Puppet Theatre), Enrique Vargas'ın Harlem'deki *İşkembe Tiyatrosu* (Gut Theatre), Julie Portman'ın Boston'daki *Om Topluluğu* ya da İngiltere'de Peter Brook'un, Fransa'da Planchon'un, İtalya'da Strehler'in, Çekoslovakya'da Svoboda'nın sahne düzenleri gözün değerini saza verip söyletmiş atılımlardır. Gerçi bunlardan kimisi, seyircinin düş dünyasına seslendiğini, kimisi siyasal tiyatro yaptığını, kimisi yoksul tiyatroya yöneldiğini, kimisi oyuncunun tüm davranışına önem verdiğini söylerse de topunda görsel öğe ağır basar.

Ama biz sinemaya da tiyatroya da çokça daldık sanırım.

Göze seslenen başka bir şeyi, fotoğrafı unutuverdik.

İlkin şunu sormalı: Nedir fotoğraf:

Bir kez -otuz yıl oldu- onun sanat olmadığını yazmıştım. Şimdiler aynı şeyi yinelemek gevezeliğine kapılmak istemem.

Nedir, fotoğrafların topu da birbirine benzer.

Ansiklopedileri karıştıracak olursanız, bunu daha iyi anlarsınız.

İngiliz oyun yazarı Galsworthy, şu hepimizin bildiği, belki de kızlarımızın da yürek çarpıntıları geçirdiği sinema oyuncusu Curd Jurgens'in hık demiş burnundan düşmüştür.

Oscar Wilde, Luther'e ya da Bayan Maintenon'a benzer.

Asaf Halet Çelebi, Balzac'ı, Chesterton'u, Renan'ı ve III. Napoléon'u andırır.

Ferdi Tayfur ise Paris Kontu Henri'nin tıpkısıdır.

Bundan şu sonuç çıkar ki, Luther Bayan Maintenon'a benzediği gibi, Balzac, Chesterton, Renan, III. Napoléon da birbirlerine benzemektedir.

Ama bununla, çektiği fotoğrafa kalbini koyan sanatçılar da yok demek istemiyorum. Ara Güler'in, Fikret Otyam'ın, Lütfü Özkök'ün, Şakir Eczacıbaşı'nın çektikleri fotoğraflara bakın, içinizde bir şeylerin pıtpıtını duyar gibi olursunuz.

Doğrusu fotoğraflar, özellikle de tarihsel fotoğraflar geçmiş günlere, tiride dönmüş anılara çiftetelli oynatır.

2 Temmuz 1921 gecesi Carpentier'yi 120.000 seyirci önünde iki seksen yere seren boksör Dempsey'i, 23 Şubat 1861 günü Abraham Lincoln'un Washington'a girişini, 1943-1944 yıllarında Jean – Paul Sartre'ın Paris'te Seine Sokağında kaldığı oteli, Kocatepe'den Akdeniz'e uçmak için ayakları üzerinde yaylanan Atatürk'ü, 19 Kasım 1917 günü Fransız Millet Meclisinde "Yazıklar ki suçlar işlendi" diyen Clemenceau'yu, 18 Ocak 1912 günü dört arkadaşıyla birlikte Kuzey Kutbuna ayak basan Scott'u, 20 Ağustos 1940'ta ölüm döşeğine düşen Troçki'yi, Sacco ile Vanzetti'nin suçsuzluğu adına 10 Nisan 1927 günü New York'ta toplanan o ulam ulam insanları, ne bileyim Gandhi'yi, Namık Kemal'i, Josephine Baker'i, Kel Hasan'ı, Goethe'yi, Tolstoy'u, Ataç'ı önümüze seren fotoğraflar olmasa insanın tarih kitaplarına, anı ve günlüklere inanası gelmez.

Hele bu tarihsel fotoğraflar içinde öyleleri vardır ki insan onlara baktıkça her defasında yeni birtakım gerçeklerle karşılaşır.

Benim içimi gıcıklayan resimlerden biri Paris'teki Louvre Müzesi'nden Leonardo da Vinci'nin o ünlü Gioconda'sının çalınmasıyla ilgilidir.

Hırsızlık 22 Ağustos 1911 günü işlenmiş, hırsız bütün aramalara karşın bulunamayınca 8 Eylülde bizim zavallı Apollinaire tutuklanmıştır. Hani ozanımızın yakalanıp deliğe tıkılmasına da hiç neden yok değildir.

— Dünyanın bütün müzelerini yıkmalı. Geçmiş insanın düşgücünü köstekler.

İki gözüm Apollinaire, bir gün *Closerie des Lilas* Kahvesinde sen bu sözü yumurtladın mı, yumurtlamadın mı? Yumurtladınsa gel içeri.

Fotoğraf Apollinaire'i "Kurbağa" adıyla ün salmış yargıcın odası önünde bir polis görevlisinin eşliğinde göstermektedir. Apollinaire beyaz hasır şapkası, beyaz eldivenleri, beyaz boyunbağı ve yeleğiyle ozandan çok bir sevgi tellalını andırır. Gerek duruşu, gerekse yüzündeki çizgiler: "İşte en sonu yakayı ele verdik" diye bağırmaktadır.

Solunda yer alan polis görevlisi ise, yukarı doğru kıvrık yarım Wilhelm bıyığıyla öyle kurulmakta, gözlerinin ucunu öyle büzmektedir ki o da sanki şu sözü dile getirmeye çalışmaktadır:

— Fransız polisi yakalar.

Sevdiğim resimlerden biri de *Cyrano de Bergerac* yazarı Edmond Rostand'ı, eşi Rosemonde, Sarah Bernhardt ve *Cyrano*'nun iki oyuncusu ile birlikte gösteren fotoğraftır. Topu da arka arkaya dizilmiş ve sağ ellerini önlerindeki kişinin omuzlarına yerleştirmişlerdir. Sarah en önde olduğu için de ellerini arkasında bağlamış ve ötekiler fotoğraf makinesine bakarken o, gözlerini sağa, resmin dışındaki bir noktaya dikmiştir. Ama ötekilerin bedenleri de sağa çevriktir.

İlk bakışta tren oyunu oynadıkları duygusunu veren bu beş kişiden Sarah'nın başında papak kırması çiçekli bir şapka vardır. Uzun ve koyu renk urbasının üstünde de ucunda bir madalyon bulunan ve belinden aşağılara değin inen bir zincir görünmektedir. Bir ikinci madalyon ise boynuna yakın bir yerde göğsüne iliştirilmiştir. Dimdik, baston yutmuş haliyle *La Dame Aux Camélias*'da canlandırdığı Marguerite Gautier'ye değil, onun annesine benzemektedir.

Sarah'nın arkasında, başında düz hasır bir şapka, sırtında spor bir giysi, Rostand yer almıştır. Kesme bir burun altına oturtulmuş karanfil bir bıyık Parislilerin *Cyrano*'nun o ilk gecesinde -27 Aralık 1897- perdeyi kırk kez açtırmış olmalarının, salonun da "Yazarı is-

teriz, yazarı isteriz!" bağırtıları ile çınlamasının bütün ürpertilerini taşımaktadır.

Nedir, kişilerin yazlık giysiler içinde yüzmeleri ve resmin bir bahçede, ağaçlar altında çekilmiş olması o ilk geceden en az altı ay geçtiğini haber vermektedir. Bunu Rostand'ın arkasındaki, Cyrano rolünü oynayan, Coquelin'in bitkinliğinden de çıkarabiliriz. Coquelin 1400 dizeyi ezbere çekmenin ve onu her gece yinelemenin bütün yorgunluğunu yüzüne yığmıştır.

Onun arkasında ise Rostand'ın ay parçası karısı görünür. İlk geceyle fotoğraf arasında uzun bir zaman parçası olduğuna daha inanmamış olanlar, Rosemonde'un gözlerinden bunu anlayabilirler. Çünkü bu gözlerde 27 Aralık akşamı dökülen sevinç yaşlarından hiçbir iz yoktur artık.

En arkada ise Coquelin'in küçük kardeşi Jean görünmektedir. İ. Galip Arcan'a çokça benzeyen, oyunda da Ragueneau rolüne çıkan Jean'ın yüzünde ise, öbekilerin tersine bir mayıs gülü açmıştır. Onun bu güleçliğinden fotoğraf çekilirken kendisinin de unutulmamış olmasına pek memnun kaldığı çıkarılabilir. Ama belki de bu gülücük 15 Kasım 1945 gecesi *İstanbul Şehir Tiyatrosu*'nda oynanacak *Cyrano*'da kendi rolüne çıkacak İ. Galip Arcan'a, 48 yıl geriden gönderilen bir merhabadır.

Ben bir de Kızıl Sultanı, Hamidiye Camii önünde bir araba içinde gösteren resmi pek anlamlı bulurum.

Fotoğrafın, Abdülhamit'e yöneltilen o cana kıyma girişiminden, yani 21 Temmuz 1905'ten önce mi, sonra mı, yoksa Tevfik Fikret'e "Bir Lahza-i Teahhür" şiirini yazdırtan o bomba gününde mi çekildiği pek belli değildir. Yalnız erler, paşalar, hocalar ve başıbozukların sevgi ve coşkularıyla kuşatılmış Abdülhamit çevresiyle hiç ilgilenmemekte ve ateşi boşaltılmış gözlerle belli bir noktaya gözlerini dikmekle sanki şunu demek istemektedir:

— Ben sizin her şeyinizim, siz benim hiçbir şeyim değilsiniz.

Abdülhamit'in resimleri içinde bir tanesi daha vardır ki Kızıl Sultan yine aynı sevgisiz gözlerle bakmaktadır. Ama bu kez çatınık bir öfke de oraya yayla tutmuştur. Başın öne eğilmesiyle bedene verilen

biçim olsun, karnın üzerinde kavuşturulan eller olsun, halkı ezelemede daha da ileri gitmemiş olmanın bütün hayıflarını sezdirmektedir. Resimde yer alan, Abdülhamit'in tahttan indirildiği ve Selanik'e sürüleceği haberini getiren âyan üyelerinden ve padişahın eski emir subaylarından Arif Hikmet Paşa, candarmalıktan yetişme Draç milletvekili Esat Paşa Toptanî, Selanik milletvekili Musevi Karasu Ef, yine âyan üyesi Ermeni katoliği Aram Ef'nin tam bir umursuzluk içindeki duruşları ise artık yapacak bir şey kalmadığını perçinlemektedir. Denilebilir ki ulusunu sevenlerin, özgürlükten ve halktan yana olanların, zorbaları küçümseyenlerin yüreğine kaymakyağ döşeyen bu resim, Abdülhamit dostlarını, saraya bağlı hafiyeleri, buyurganlık düşkünlerini de çileden çıkaracak niteliktedir.

Konuyu toparlamak gerekirse, fotoğraflar daha çok insanların mutlu günlerini saptar, diyebiliriz.

Ziya Osman Saba'ya göre fotoğrafçı dükkânlarında ölülere yer yoktur. Tümü de güler yüzlü, tümü de mutlu insanların resmi görünen duvarlarda. İşte şurada okullarını bitirmiş gençler, onların yanında hazdan titredikleri açıkça belli olan -Ziya Osman'ın yakıştırmasıdır bu- çiçekler içinde yeni evliler, onun üstünde 6 aylık, kız mı erkek mi belli değil, yüzü koyun yatmış çırçıplak bir çocuk, onun berisinde, bir ayağı ayaktopunu bastıran yirmisinde bir futbolcu.

Şunu da unutmamalı ki fotoğrafçılar da mutluluğa çok bağlıdır. Mutlu olmayan, ya da belli bir mutluluk maskesi altına sığınmayan insanları resimlerle ölümsüzleştirmek istemezler.

Ziya Osman'ın başvurduğu fotoğrafçı da onu bir süre makine karşısına oturtmuş, ona doğal durmasını, kendini sıkmamasını, güzel şeyler düşünmesini tembihlemiş ve sonra trak, canı makinenin içinden çekerek Ziya Osman'a yaşamının en acı sözünü fırlatmıştır.

— Sizin resminizi çekemeyeceğim.

— Ziya Osman onun bu sözü üzerine kızdı mı? Kızdıysa ne yaptı? Bunu bize anlatmıyor.

Ama sanırım en güzel fotoğrafların çekilmemiş fotoğraflar olduğunu düşünerek sesini çıkarmamış ve yüzünden hiç eksik etmediği o 24 ayar gülücüğüyle oradan uzaklaşmıştır.

Okumak Okumaya Karşı

Yuvarlak, pembe yüzlü, saçları Büyük İskender kesimi, otuzluk şarkıcı Yehsapet baba tatlısını şöyle tarumlar:

— Baba tatlısı suludur. Tatlının çorbasıdır. İçinde bütün bir sucuk bulunur.

Yehsapet bu fiyakalı tarumu 1972 yılında, 5 nisanı 6 nisana bağlayan gecede, Muzaffer Buyrukçu'nun düşüne girerek yapmıştır. Sonra da Buyrukçu'yu, ellerindeki baba tatlılarını nereye koyacaklarını bilemeyen garsonların fıkfıkları arasında gazinonun setine çağırmıştır.

Ne var, vay benim kırpık sakalım, Buyrukçu o gün, o babaerkil tatlıya kaşık sallamaya vakit bulamamıştır. Yalnız ertesi akşam, yine düşünde, havuzlu bir lokantaya dalıp kendisine soğanlı bir döner şöleni çeker ki bu kadar olur. Tahta bir çanakta da kuru fasulye vardır ama, ona el sürmez.

Buyrukçu'nun düşleri kavunlu, üzümlü, mürdüm erikli, portakallı, kestane şekerli, balkabaklı, patlıcanlı, patatesli, tavuklu, domatesli, leblebili ve macunludur. Üstelik de renklidir. Bunlar en çok da yeşillere saldırırlar. Mısır tarlaları, çimenler, bahçeler yeşil olduğu gibi topraklar, keçi yolları da yeşildir. Kadınlar ise daha çok esmerlere boyanır. Ama sarışın, kumral saçları topuklarına değin inen güzeller de vardır.

Buyrukçu'nun sevdiği renklerden biri de kremdir. Saraylar -evet bu düşlerde onların yeri de ayrılmıştır- otomobiller hep krem

rengindedir. Ama arabaların kara taş üzerinde kuzgundan daha kara olanları da vardır. Onlara da Buyrukçu'nun kendisi kurulur.

Krem rengi kimi zaman kemik sarısına dönüşür. O zaman da kasıntılı saraylar, meydanı sıska evlere bırakır.

Buyrukçu'nun kalabalıkları da renklidir En çok da mor renkte olur bunlar. Düşlerde renklerin en küçük ayrımlarına da dikkat edilir. Boyunbağlar lacivertse, paltolar laciverde çalar. Tüller ise menekşeye bürünür. Düşlerde sık sık rastlanan renklerden biri de beyazdır. Ama beyazlık sadece koyunların, perdelerin, dişlerin -bunlar milletvekili ile tecimen dişleridir-, bıyıkların bir de koltuğundan kaldırılmış başbakanların tekelindedir.

Gelin görün ki Buyrukçu'nun düşleri hep geçmiş olaylara dayanır. Gelecekten, uzaklardan, bilinmeyenden haber yoktur onlarda. Yaşam ötesinden bilgi edinmek isterseniz Alman filozofu Jung'un düşlerine başvurmanız gerekir.

Jung düşlerinden birinde geçmiş yılların ünlü bilginlerini toplu olarak görmüştür. Bilginler aralarında Latince konuşuyorlardır. Başında bösböyük bir takma saç bulunan birisi, birden kalabalığın arasından sıyrılıp Jung'a yaklaşır, ona göbek çatlatan bir soru sorar. Filozofumuz soruları anlamıştır, ama Latincesi karşılık vermeye yetmediği için ağzını açıp bir şey diyemez. Bundan öylesine utanır ki onun etkisiyle uykusundan uyanır.

Filozofumuz ertesi günlerde de kendisine soru yönelten kişinin ruhsal atalarımız olabileceğini düşünmüş ve düşü ruhların yeryüzünde öğrenemedikleri şeyleri kendilerinden sonraya kalanlardan sızdırmaya çalıştıkları biçiminde yorumlamıştır.

Jung aynı yorumu bir öğrencisinin düşüne de uygular. Düş şöyledir: "Öğrenci yaşam ötesi dünyasında sınıfa benzeyen bir yere çağrılmıştır. Ön sıralarda ölmüş arkadaşları oturmaktadır. Dersin başlaması için birinin gelmesi beklenir. Ama ne öğretmen, ne konferansçı, kimseler yoktur ortalarda. Az sonra, birileri, öğrencinin yanına yaklaşarak konferans verecek kişinin kendisi olduğunu açıklar. Çünkü, der, her insan ölür ölmez, yaşamı boyunca elde ettiği deneyleri belirtecek bir rapor sunmak zorundadır."

Jung'un öğrencisi bu garip düşün kendi ölümünü haber verdiğini düşünür, iki ay sonra da ölür. Jung'un düşüncesi de budur. O da öğrencisinin dünyadan yeni bilgiler iletmek için görevlendirildiği kanısındadır.

Doğrusu, Jung'un görüşleri yığınların görüşüne ters düşer. Yığınlar, insanların bilgiye öldükten sonra erişebileceklerine inanırlar. Bu nedenle de boyuna ruhların yollarını keserler. Oysa Jung'a göre asıl bilgi doğanın kendindedir. Ne var, insan onu, ancak zamansal koşullar elverdiği vakit kavrayabilir. Ölüler –hadi ruhlar diyelim- bunu bildikleri içindir ki hep yaşayanların dolaylarında bulunurlar, onlardan birtakım bilgiler kapmaya çalışırlar. Ruhlar dünyada geçirdikleri yıllar boyunca elde edemedikleri bilgileri kendilerinden sonraya kalanların elde edebileceklerini de bildiklerinden yeni ölmüş kişilerin deneylerine, görüşlerine de pek önem verirler. Bu da onların dünyadan ayrılırken ne biliyorlarsa, onlarla kaldıklarına işarettir.

Ama ölen karısıyla, yine ölmüş bir dostu söz konusu olunca Jung onların öbür yakada da kendilerini geliştirdikleri üzerine düşler görür. Bunlardan biri karısının, Fransa'nın güneyinde bir yerde, bütün gün Graal adıyla anılan o kutsal vazo üzerine inceleme yaptığını açığa vurur. Bayan Jung ölümünden önce de bu konuyla ilgilendiği ve çalışmalarını bitirmeden öldüğü için filozofumuz, karısının ölümünden sonra da incelemesini sürdürdüğü sonucunu çıkarır bundan.

Jung'un dostuyla ilgili düşü ise daha ilginçtir. Çünkü bu düş arkadaşının kendi ruhunu geliştirmek için bir saniye bile yitirmediğini gösterir. O düş de aşağı yukarı şöyledir:

"Jung, dostunu yoklamaya gitmiştir. Dostu Bale'deki evinin bahçesindedir. Yanında da kızı vardır. Dünyada yaşadığı günlerde olduğu gibi, ruhbilim öğreniminden geçmiş olan kızı kendisine ruhlar ve bilinçaltı üzerine açıklamalar yapmaktadır. Arkadaşı, kendisini görünce "Aman beni oyalama!" gibilerde bir selam çaktırır ve yine kızının anlattıklarına bırakır kendini."

Denilebilir ki Jung, düşbilime yeni çaplar, sınırlar kazandırmıştır. O, düşlerinde, düş gören insanlar görecek kadar bu bilimi şıkırdımlaştırmıştır. İşin inceliği, bu insanlar da aralarında masa topu oynarcasına Jung'u görürler düşlerinde.

Ben çok şükür filozof olmadığım için, bugüne değin Jung gibi, düş içinde düş görmüş değilim. Hele simgesel düşlerin yanından bile geçmedim. Gerçi, Hukuk Fakültesi öğrencisi olduğum yıllarda bir kez düşümde diş fırçamın kırıldığını görmüş, sabahleyin de dişlerimi temizlerken, traaak, fırçamı kırmıştım ama yine filozof olmadığım için, bunu hiçbir şeye yoramamıştım. Dahası, o düşten birkaç ay sonra yüksek öğrenimi yüzüstü bırakmak zorunda kalışımı bile buna bağlayamamıştım.

Hoş, ben pek düş de görmem. Daha doğrusu otuz yıl hiç görmedim. Bunun nedeni, otuz yıl arka üstü uyumuş olmamdır. Eh bir insan da o biçim yattı mı, ya hiç düş görmez ya da gördüklerini anımsamaz. Ama yaşım ilerleyip de uykularım azalmaya başlayınca ben de her insan gibi sağıma ya da soluma -bu gibi durumlarda daha çabuk uyunur- kıvrılmaya başladım. Yatma yöntemimde yaptığım bu büyük değişiklik de beni yeniden düşlerime kavuşturdu. Gerçi bunlar Buyrukçu'nunkiler gibi renkli değillerdi ama içlerinde çok gırgır olanlar vardı. Hele geçenlerde gördüğüm bir tanesi beni iyiden iyiye etkiledi. Bakın size de anlatayım:

Büyük bir meydandaydım. İn cin top oynuyordu. Yürüdüm, yürüdüm, kiremitleri, ta İstanbul'dan görünen bir konağa vardım. Kapısı ardına değin açıktı. Önünde de sivri sakallı, sivri külahlı bir ihtiyar boş bir kaptan, dolu bir kaba duman dolduruyordu. Ondan, buranın Binbir Gece Masalları padişahı Şehriyar'ın sarayı olduğunu öğrendim.

İçeri girmek için adımımı atmıştım ki onu odun yaran, onu kav çakan, onu su taşıyan, onu ateş yakan kırk kişi yolumu kesti. Buradan içeri giremeyeceğimi anlayınca bahçe kapısına koştum. Orasını da kırk küp bekliyordu. Kırk küpün kırkı da yağ ile doluydu. Kendime yol açmak için onlardan birine yaklaşacak oldum ki üstüme bardaktan boşanırcasına yağ yağmaya başladı. Kurtuluşu

koşup kaçmakta buldum. Sarayın öteki kapılarını da boş yere yokladım. Bunlardan kimisini yedi başlı ejderhalar, kimisini dev anaları, kimisini de bir dudağı yerde, bir dudağı gökte araplar bekliyordu.

Artık saraya girmekten umudumu kesmiştim ki düşlerinde Hilton'dan Cağaloğlu'na asansörle çıkan Buyrukçu gibi ben de beyaz bir filin sırtında Şehriyar'ın odasına daldım. Pahişahın bir yanında Dinarzat, öteki yanında da ablası Şehrazat vardı. Şehrazat, 176. kez anlattığı Binbir Gece Masallarını bitirmiş bu kez *Tutiname*'ye el atarak Hoca Sait'in karısı Mahşeker'in gönlündeki gizli gülleri devşirmeye durmuştur. Padişah beni görünce, canı başına sıçradı. Masanın üstündeki vazolara saklanmış adamlarına el ederek beni kıskıvrak bağlattı. Adamların çoğu eciş, bücüş şeylerdi. Ama bir tanesi yüzünün tazeliği, endamının inceliği, boyunun terazisiyle ötekilerden ayrılıyordu. Ne var, biraz sonra onun bir cellat olduğunu anladım. Şehriyar parmağını gözüme doğru sokmuş ve karnının yarılmasına çok bir şey bırakmayan bir gülüşle buyruğu kondurmuştur:

— Giderilsin!

Cellat da boynundaki bir keseden çıkardığı iki metre boyunda bir yatağanla hemen tepeme dikildi. İşte o zaman Şehrazat şehrazatlığını gösterdi, şehrinin kızlarını ölümden kurtardığı gibi, bana da gönül elini uzattı. Zaten kendisine doğru dönük olduğu Şehriyar'a bir daha dönerek:

— Sultanım bu adam bir yazardır. Adı da Salâh Birsel'dir. Gerçi memleketinde yazılarını kimse okumaz ama tüm yaşamı kahvelerde geçtiği için dünya edebiyatı üzerine pek çok bilgisi vardır. Başını vurdurursanız bir kazancınız olmaz, ama bir odaya kapatıp kendisine bir masa, bir kalem, yeterince de kağıt verirseniz size dünyanın dört bucağındaki edebiyat yapıtlarının özetini çıkarır ki İskenderiye Kitaplığı kaç para? Böylece dünyanın en zengin kitaplığına kavuşmuş olursunuz. Çünkü bir ozanın dediğine inanmak gerekirse, kitap kitaptır, odun ve samandan olsa da çulu.

Şehriyar, benim düşüncemi bile almadan, Şehrazat'ın önerisine büyük çığlıklar arasında onayını bastırdı. Yalnız bu iş için bir yıl verdiğini, bir yıl sonunda bütün kitapların özetleri çıkmayacak olursa başımın yerinde kalmayacağın bildirdi.

Önerinin kolayca üstesinden geleceğimi bildiğim için şu politikacısı bol dünyada daha uzun yıllar kalacağımı hesaplayarak ben de it oturumundan doğrulup padişahın eteğine vardım. Az sonra, manyetosuz bir odada, Buyrukçu'nun düşündeki soğanlı dönerle karnımı doyuruyor, üstüne de yandan çarklı bir dibek kahvesi çekiyordum.

Ertesi günden tezi yok, ilkçağa doğru bir geziye çıkıp Homeros'un, Eflatun'un ve daha bir sürü irili ufaklı yazarın defterlerini dürüverdim. Daha sonraki haftalarda İran'a, Hindistan'a, oradan Çin ve Japonya'ya atlayarak usturuplu konuşup usturuplu yazan ne kadar edebiyatçı varsa, topunun yapıtlarını özetledim. Dönüşte o kendini beğenmiş Romalıların ülkesinde otağ kurarak Antonius'ün, öldürttükten sonra kellesini Söylevler Kürsüsünde sergilettiği, karısı Fulvia'nın çuvaldızla dilini deldiği Cicero'dan tutun da o yüzü yerde Horatius'a değin her yazarı bir bir didikledim.

Bu benim üç ayımı aldı. Ortaçağın ise bir haftada hesabını gördüm. Bu çağda edebiyatçılar kış uykusuna yattıklarından kitap yazacak zaman bulamamışlardı. Kimileri ise saçma sapan düşünceleri kitaplara tıkmaktansa susup bir kenarda durmayı yeğlemişlerdi. Bunların tümüne çağşaklı bir teşekkür savurduktan sonra Uyanış Çağına ayak attım. Doğrusu onlar da beni çok uğraştırdı diyemem. Bunların en azılısı Dante idi. Ama o da öykülerini dizilerken sık sık kendinden geçip cansız bir ceset gibi yere yıkıldığından bana pek iş kalmıyordu. Erasmus ile Rabelais de beni pek yormadılar. *Deliliğe Övgü* yazarı insanların yarısına kaçık, öteki yarısına da kaçıklığa özenen bilge gözüyle baktığı için o ünlü kitabını birkaç tümceyle özetleyivermek mutluluğuna eriştim. Rabelais ise günün 24 saati sözcük kazanları kaynatıyor ve taze eylül şarabıyle çarmakçur oluyordu. Böylesi sözcük budalası ve şarap sarhoşu bir yazarın yapıtlarını özetlemek de hiç mi hiç güç olmadı.

Ortaçağ ile Uyanış Çağı beni pek yüreklendirmiş, bu gidişle, yakın bir gelecekte, işimin arkasını alacağım kanısını uyandırmıştı bende. Gelin görün ki yeni çağla birlikte geveze yazarlar çağı da başlamış oluyordu.

Hele XIX. yüzyıl çene kavaflarının sayısı kabarık mı kabarıktı. Bir ara ipin ucunu kaçıracak duruma bile düştüm. Ama sonradan Hugo, Balzac, Zola, Dumas gibi laf ebelerinin edebiyatla bir ilişkileri bulunamayacağına vararak, onları edebiyat alanından sürüp çıkardım. Oh be! Gerçi Zola, Dreyfus olayındaki tutumundan ötürü edebiyat tarihinden uzaklaştırılmaması gerektiğinde direndi ama ben de izlenimci ressamlara, özellikle de Cézanne'a yaptıklarını yüzüne vurdum. Öteki̇ler ise edebiyat tarihlerinde kendilerine çok önemli yerler ayrıldığını öne sürerek bana karşı çıktılar. Onlara da Fransızların edebiyatı ticarete çevirdiklerini, bu yüzden edebiyat tarihlerine kurulmanın bir anlam taşımayacağını söyleyerek ağızlarını kapadım.

Böylece el atmadığım ülke kalmadı. Fransa'da başlattığım aforoz işini İngiltere'de Charles Dickens'le Sir Walter Scott'a, Almanya'da Kleis ile öteki romantiklere, İspanya'da Blasko İbanez'e, Pio Baroja'ya, Amerika'da John Steinbeck'e, Rusya'da Turgenyev ile Dostoyevski'ye uyguladım.

Sıra Türk edebiyatına gelince işler yine çatallaştı. Burası da romancıdan geçilmiyordu. "Dumas'yı izleyen yazarları, diye düşündüm, aforoz etmeyecek olursam halim bitiktir." Ama Dumas'yı başlarının üstünde taşıyanları kapı dışarı edince de geriye tek bir yazar kalmadı. Büyük şaşkınlıklar arasında, sepetlediğim romancıları yeniden eski yerlerine buyur ettim.

İşimin sonuna varmıştım ki başımı geriye çevirip bakınca ne göreyim? Bir sürü yeni Fransız, Alman, İngiliz, Sırp, Polonyalı, Lübnanlı, Amerikan, Libyalı, İtalyan yazar beni beklemiyor mu? Hem bunların ellerinde tuttukları yapıtlar, o ana değin özetlediğim kitaplardan da çoktu. Oysa bana verilen süre de sona ermek üzereydi. İşte o zaman bütün dünya eleştirmenlerinin uyguladığı bir yöntemi izlemeye karar verdim: Kitapları okumadan özetleyecektim.

Usumu, son güzde, uykuya yatırınca günde 100 kitabın defterini dürmeye başladım. Ama ben 100 kitabı rafa kaldırırken 200 yeni kitap da yayın alanında boy gösteriyordu. Baktım olacak gibi değil, dinlenme saatlerimi de çalışma saatlerime katarak 200 kitabın terbiyesini vermeye koyuldum. Gelgelelim, bu da yeni yayınları karşılıyor, aradaki açığı bir türlü kapayamıyordu. Giderek, Martin Eden gibi uykularımı da kırparak günde 300 kitap devirme düzenine girdim. Şu var ki 24 saatte yayınlanan kitapların sayısı da altı yüze fırladı.

Vıuı, kafam durmuştu artık. Her gün, 1000 sayfalık 10 roman yazmak, bu karıncalarınkine eş bir hızla çoğalan kitapların özetini çıkarmaktan çok daha kolaydı. İşin kapağını hiçbir türlü kaldıramayacağımı kestirince, sayın padişaha haber salarak cellâtını yollamasını rica ettim. Şehriyar çok gün görmüş, çok hendek atlamış bir yüce kişiydi. Bana verdiği sürenin bitmesine daha iki hafta kaldığı halde, ertesi sabah, cellâtın giyotine benzeyen kılıcını odama gönderdi. Ayıp kaçmazsa açıklayayım: Yanında cellât da vardı.

Ama ben de tüm görünüşümün tersine, pek sersemsepet sayılmazdım. Harikalar Ülkesinin Alis'i gibi o pek ünlü ve pek beylik numaraya başvurdum. Kılıç tam boynuma ineceği sıra gözlerimi açtım ki, yavaşından soğanlı döner kokmaya başlamış olan odayı da celladı da bir solukta yok ettim. Buna cellat kadar, Şehriyar da çok kızdı. Pışşşt, bende de ölecek adam gözü yoktu.

Nedir, gözlerimi açtıktan sonra o görgüsüz Alis gibi koşup çay bardağına sarılmadım. Gecelik takkemi önüme koyup günümüz okurlarının durumunu düşündüm. Doğrusunda, okurların kurbağaya saldıran yayın balığı örneğince, gıdıklarına yapışan milyonlarca kitabı, değil okumaya, adlarını saptamaya bile vakitleri yoktu. Oysa her dakika yeni yeni yazarlar, yeni yeni kitaplar fırlıyordu piyasaya. Kitapçı rafları artık almadığından kitaplar kaldırımlarda sürükleniyordu. Öte yandan, kitap pazarlama yöntemleri de öylesine gelişmişti ki bir kitabın daha birinci baskısı tükenmeden, on beşinci baskısı raya konuyordu. Okurlar da belki eklemeler yapıl-

mıştır diye -kimi zaman gerçekten bunlara bir iki sözcük ekleniyordu- bu yeni baskıları da almak zorunda kalıyorlardı.

Bütün bunları düşündükten sonra kulağımı bir kenara çekip ona şunları ışıldadım:

— Ey Salâh Birsel'in kulağı, şunu iyice kap ki, yer-gök götürmez kitaplar olsun, pazarlama yöntemleri olsun bir yerde okurların canını kaldırtsa da giderek öfkesini kabartır. Onları kitaptan soğumaya iteler. Bir kez onlardan yüz çevirince de değil Hüseyin Rahmi'nin çağımız yazarlarının kitaplarını bile okumaz. Okusa da anlamaz. Anlasa da anlatamaz. Eh, bir kitap da anlatılmayacak olduktan kelli ne diye okunmalı? Zaten memleketimizin büyükleri: "Gülmeyeceksen gülme, okumayacaksan da okuma!" buyurmuşlardır. Bunun daha alengirlisi de vardır: "Okuyan dert bağlar, okumayan dört bağlar." Biraz daha filozofçasını istersen: "Okuyanın dostu olmaz."

Bu büyükten büyük söylevi bitirmiş, bitirmemiştim ki kapı açılarak içeri, şırrak, Marcel Proust daldı. Arkasından da kara gün hizmetçisi Céleste.

Ben bel bel bakınırken, Fransız yazarı -çünkü yine düş görmeye başlamıştım- üç adımda başucumu tuttu. Gözlerini gözlerime dikti, onları oradan ayırmadan da ağır ve oturaklı bir sesle hizmetçisine şunu sordu:

— Ben her zaman ne derim sana?

— Kahve yine haşlak olmuş.

— O değil benim Budala Céleste'im, o değil.

— Ha anladım, okumakla ilgili...

— Tastamam! Hadi şimdi gel de onu bu okuma düşmanı bayın yüzüne bir kez daha üfürüver.

Céleste badi badi yaklaştı. Sonra da ağzını burnuma doğru uzatarak kart bıldırcın sesinin bütün gücüyle bağırdı:

— Ama Céleste, okumak gerek!

Kurutulmuş Felsefe Bahçesi

Charles Chaplin'in annesi, parasızlıktan davulu yarılsa da cumartesi oldu mu bir penilik şebboy almadan eve gelmezmiş.

Çiçek sevgisi birçok insanların, birçok ulusların kanına karışmıştır. Japonlar çiçeğe gösterdikleri saygı oranında ruhlarının yüceliğine inanırlar. Onlara göre, doğanın özüne yakın olmak, insana da yakın olmaktır. Onlar yolları üzerinde rastladıkları çiçeklere de hiç dokunmazlar. Çocuklar bile, ormanda oyun yapmaya gittikleri vakit dalları yolmaktan, bitkileri sökmekten kaçınırlar. Japon yazıtlarından birinde şöyle bir uyarı vardır.

— Bu ağaçtan tek bir dal koparanın parmağı kesilecektir.

Diyeceğim, Japonlar çiçekleri kendi çevrelerinden ayırmak istemezler. Onları saksılarda, evlerin içine kapatılmış ya da limonluklarda yapma sıcaklıklarla bunaltılmış görmek kendilerini üzer.

Bir imparatoriçe korka korka dokunduğu bir çiçeğe şöyle demiştir:

— Seni koparırsam, elim seni kirletir!

Çiçekçiler de çiçekleri rasgele koparmazlar. Her dalı, her sapı özenle seçerler. *Çayname* yazarı Okakura Kakuzo gereğinden çok çiçek koparan çiçekçilerin yüzlerinin kızardığını yazar.

Çiçek sevgisinde Çinliler de Japonlardan geri kalmaz. Onlar da doğaya bir sağlıkevi gözüyle bakar. Doğanın hiçbir hastalığı iyileştirmese de kendini beğenmişlere iyi geldiğine inanırlar. Yazarlar ise anılarında, mektuplarında en çok doğa güzelliklerinden açarlar.

Onlara bakılırsa, bir doğa parçasını dile getirmeyen yazı, Bayatı gitmiş, hayatı kalmış bir nesneden başka bir şey değildir.

Çiçek Türk yaşamının da içine sokulmuştur. Hele İstanbul, iyisinden çiçek ve ağaç vurgunudur. XVII. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'a gelen Polonyalı Simeon, İstanbul'daki her bahçenin bir selvilik olduğunu söyler. Fransız gezginlerinden Jean Thévenot da ondan 60 yıl sonra bütün Boğaz'ın bahçelerle dolu olduğunu görecektir. Bayram yerlerinde kurulan salıncaklar bile çiçek ve ağaç dallarıyla süslüdür.

I. Abdülhamit çağında -1786 yılında- İstanbul'un altını üstüne getiren Lady Graven ise Kağıthane'de karşılaştığı dev boylu çınarlar karşısında şaşırıp kalır. Lady Graven, Kaptan Paşanın Rumeli'deki bahçesinin büyüklüğü ile de çarpılmıştır. Konukların bahçeyi gezmekle bitiremediklerini söyler.

O çağlarda İstanbul'un dört bir bucağında padişahlara özgü bahçeler de pek çoktur. Topkapı Sarayı'ndaki *Has Bahçe*'yi saymayacak olursak, Haliç'te *Tersane Bahçesi*, *Karaağaç Bahçesi* vardır. Hasköy'e yakın olan *Tersane Bahçesi*'ne Fatih Sultan Mehmet çağında, satranç düzeni, on iki bin selvi dikilmiştir. Evliya Çelebi'nin demesine göre kokuları insanın dimağını kokulandırır.

Sütlüce'deki *Karaağaç Bahçesi* ise IV. Mehmet çağında hümayun bahçesi olabilmiştir. Daha önceki yıllarda Defterdarzade İbrahim Paşanın malı olan bu bahçeye IV. Murat gelir, burada bir yandan kafayı çekerken, bir yandan da kayıklarla Kağıthane'ye binlerce akanları seyreder.

IV. Mehmet çağında yaptırılan bir bahçe de *Çamlıca Bahçesi*'dir. *Dolmabahçe*'yi ise Genç Osman yaptırmıştır. Nedir, burayı I. Ahmet'in doldurttuğunu söyleyenler de vardır. Kanuni'nin el verdiği bahçelerin sayısı ise hesaba sığmaz. *Halkalı Bahçesi*, *Davutpaşa Bahçesi*, Bakırköy'deki *Siyavuşpaşa Bahçesi*, Harem-Salacak arasındaki *Üsküdar Bahçesi*, Beykoz'daki *Sultaniye Bahçesi*, yine Beykoz'daki *Tokat Bahçesi* onun damgasını taşır. Yalnız, *Sultaniye Bahçesi*'nin II. Bayezit, *Tokat Bahçesi*'nin Fatih Sultan Mehmet çağında düzenlendiği de sanılmaktadır.

Küçükçekmece ile Büyükçekmece arasındaki *Haramidere Bahçesi*, Kazlıçeşme dolaylarındaki *İskenderçelebi Bahçesi*, Boğaz'da İncirliköy'de *İncirli Bahçesi* de Kanuni çağından kalmadır. III. Selim'in bu sonuncu bahçede Karadeniz'e açılan donanmayı seyrettiği o zamanın Saray günlüğünde yazılıdır.

Kandilli Bahçesi ise III. Murad'ın padişahlık yıllarında yaptırılmıştır. III. Murad'a mal edilen bahçelerden biri de *Çubuklu Bahçesi*'dir. Ama bu bahçenin de daha önceki yıllarda yaptırıldığı söylenir. Doğrusu şu ki, hünkar bahçelerinin sayısı öteki yüzyıllarda daha da artar. Ne var, Riyasız Evliya Çelebi 1630 yıllarında bunların sayısının kırk olduğunu yazar. Herbirinde 100-200 bahçıvan çalışırmış ve de hepsinde bir ahır, bir tavla dolusu da küheylan varmış.

XVII. yüzyılda hemen hemen adım başında bir özel bahçe de vardır. Beşiktaş'daki *Civankapıcıbaşı Bahçesi*, *Kazancıoğlu Bahçesi* -ki o da sonradan padişahlara geçmiştir- Arnavutköy'deki *Delihüseyinpaşa Bağı*, Sarıyer'deki *Çelebisolak Bahçesi* -ki IV. Murat koskoca bir halife olduğu halde böyle bir cennet bahçesine sahip olamadığını söyleyerek çok hayıflar göstermiştir- Kuzguncuk'taki *Nakkaşpaşa Bahçesi*, Sütlüce'deki *Ebussuut Bahçesi* -ki Ebussuut Efendi o ünlü yorumunu burada dem çeken bülbüllere yazmıştır- yine Sütlüce'deki *Bezirganbaşı Bağı*, *Aliağa Bahçesi*, *Ganizade Bahçesi*, *Eskiyusuf Bahçesi*, *Abdülselâm Bahçesi* -ki Evliya Çelebi'ye göre bahçelerin en güzelidir- bunlar arasında sayılabilir.

Son yüzyılda adı dillerde dolaşan bahçeler arasında ise Koca Hüsrev Paşa'nın -ki II. Mahmut onun için insan şeytanı demiştir- Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hanımefendi'nin Hidiv İsmail Paşa'nın ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in -ki arkadaşlarının şiirlerine benzekler düzmeye pek düşkündür- bahçeleri vardır.

Son yüzyılda Sur dışında, Eyüp'te, Boğaz'da ve de Üsküdar'da büyük çiçek bahçelerine de rastlanır. Buralarda çokluk gül, karanfil, lale, fulya, manolya, leylak, sümbül ve zerrin yetiştirilir. Az bulunur çiçekler üzerine çalışan bahçıvanlar da eksik değildir. Reşat Ekrem Koçu bunlardan Nikoli, Kiryas, Mitko, İli, Vangel ve Lü-

ben'in bahçelerinin pek gözde olduklarını yazar. Tümü de Bulgar olan bu bahçıvanların bahçeleri Kasımpaşa'da Büyükpiyale'dedir. Ortaköy'de ise Vasil'in bahçesi vardır.

İstanbul'un en çok lâle ve leylağı duyulmuştur. Kanuni çağında Almanya'ya ilk kez lâle ve leylak da gönderilir. O yıllarda Maraş ve Uzeyr'de çok güzel sümbüller yetişir. Kefe'de lâle, Edirne'de ise gül bahçeleri vardır. Ahmet Refik *Eski İstanbul* adlı yapıtında II. Selim çağında Uzeyr'den 500.000 sümbül soğanı, III. Murat çağında Maraş'tan 50.000 tane aksümbül, 50.000 tane göksümbül soğanı, Edirne'den 400 kantar kırmızı gül, 300 kantar sakızgülü fidanı, II. Selim zamanında Kefe'den 300.000 lâle soğanı getirildiğini belirtir. Edirne'den fidan ve çiçek soğanları getirilmesi son yüzyıla değin sürmüştür.

İstanbulluların lâle merakı, bilindiği, III. Ahmet (padişahlığı 1703-1730) çağında her türlü sınırı aşar. O çağda 1350 tür lâle saptanmıştı. Lâle bahçıvanlarının sayısı ise yüzün çok üstündedir. I. Mahmut (padişahlığı 1730-1754) çağında lâlecilerin sayısı ise beş yüz elli sekize yükselir. Bu, Saadabat köşklerini yerle bir eden Patrona Halil'den sonra bile merakının yara almadığını gösterir. Reşat Ekrem Koçu Lâle Çağının 1730 ayaklanmasından sonra bile sürgit olduğunu Has Odalı Salâhi Ağa'nın günlüğünden -aferin be Salâhi Ağa- anlaşılabileceğini de yazar.

Aynı günlük bize I. Mahmut üzerine de bilgiler verir. Günlük'te açıklandığına göre Sultan Mahmut bir gün bahçede dolaşırken bir karanfil koparmış, onu kavuğunun tülbentine iliştirmiştir. Bundan şu çıkar ki, I. Mahmut da iyiden iyiye çiçek vurgunudur.

Ne var, başlıklara sarılan tülbentlerin kıvrımına çiçek iliştirme modası da Tanzimat'a değin sürmüştür. Dal külâh, dal fes giyenler ise çiçeğin sapını külâh ya da fesin kenarından içeri sokar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlarmış.

XIX. yüzyılın sonu ile Meşrutiyet'in ilk yıllarında ise çiçek şakaktan ceket yakasına iner. İstanbul'un şık beyleri, zıpçıktıları, züppeleri, didonları, zarzutçuları yaz kış, her gün yakalarında çiçeklerle görünürler.

Doğrusunu ararsanız, geçmiş yüzyıl kadınlarımızın başlarına oturttukları hotozlar da çiçek sevgisini gösterir niteliktedir. Hotozların üstünde incilerden çiçekler olur hep. Kırmızı yakuttan güller, sarı yakuttan fulyalar, elmastan yaseminler de gırladır. Sultanlarınki bile, çepeçevre, yakut güllerle süslüdür.

Çiçek, daha sonraları kadın şapkalarına da atlar.

Ahmet Rasim, Boğaz vapurlarındaki kadınları görünce insanın kendini çiçeklikte sandığını söylemiştir. Kadınların kimisi menekşe sepetini başına ters geçirmiş gibidir. Kimisi ise, İstanbul sokaklarında dolma satan zenciler gibi, ortanca, gül, yasemin vazosunu başlarına oturtmuşlardır.

Türklerdeki çiçek sevgisini gösteren daha bir sürü alışkanlık, gelenek de vardır. Ali Seydi Bey Osmanlı göreneklerinden açan kitabında loğusa evlerinde sunulan kaynar ya da loğusa şerbeti tepsilerinin çeşit çeşit çiçeklerle donatıldığını belirtir. Münir Süleyman Çapanoğlu da Subyan okullarında çocukların her sabah öğretmenlerine, kalfalarına küçük bir demet çiçek götürdüklerini anlatır.

Gelgelelim lafımıza ki, Çin yazarları da çiçeğin türküsünü kırk yıl dillerinden düşürmezler. Ozan Çovmushih akınlüfere -buna gazalboynuzu da denir- öylesine tutkundur ki geceleri gölün üstündeki bir kayıkta, o dik başlı çiçekler yanında yatmasa gözüne uyku girmez. Nedir, nilüfere hemen hemen bütün Çinliler baygındır. Ona düşkünlükleri biraz da tohumlarından çorba yapmalarına dayanır. Çin'de tutulan çiçeklerden biri de yasemindir. Onu, kadınlar çelenk yapıp başlarına takar. Çelenk olarak kullanılan başka bir çiçek de amberdir. *Yaşamanın Önemi* adlı kitabın yazarı Lin Yutang'a göre amberi ozanlar da sever.

Yazar Tao Çien'in çiçeği ise kasımpatıdır.

Halk peonya çiçeklerini, çam ağaçlarını da çok sever. Çamda ululuğun bir simgesini görürler. Hele yıllanmış çamlar Çinlilere bütün ağaçlardan ileridir. Yaşlı bir bilge gibi her şeyi anlar, ama ağızlarını da açmazlar. Çinliler dağları, kayaları da çok severler. Çam sesini de dağda dinlemekten büyük murat alırlar. Bambuyu ise çizgilerinin inceliği, bir de kendilerine bir evi düşündürttüğü için tutarlar.

Söğüt uzun boylu bir kadını anımsattığı için güzeldir. Erik ağacı ise sevdalı halinden ötürü hoş gider. Çinliler armut ağacına da biterler. Onun için bol bol şiir düzerler. Japonları ise armut ağacı, hiç mi hiç açmaz. Japonlar onun çiçeğini dünyanın en kaba, en kaknem şeyi sayarlar. Ne var, XI. yüzyılda yaşamış en büyük kadın yazarlardan Sei Şonagon onun taçyapraklarının kenarında pembeye çalan tatlı bir renk bulacaktır. Sei Şonagon erik ağacı çiçeklerini de çok sever. Ama bunu bütün Japonlar da sever. Kobe kenti dolaylarındaki Sumadera manastırındaki bir yazıtta eşsiz bir erik ağacı türünün nasıl korunacağı üzerine bilgiler bile vardır.

Japonların sevdikleri çiçekler arasında kahkahaçiçeği, nergis, menekşe, zambak, karanfil, şakayık, kamelya, süsençiçeği ve aknilüfer ön sırayı oluşturur. Adını San Domingo'daki bir Fransız valisinin adından alan begonya, geniş çanaklı çançiçeği, kasımpatları da çok alıcı toplar. Kasımpatının iki yüze yakın türü vardır. Her bahçede de bulunur. Kışın son günlerinde görünen ipek ipek, salkım salkım yünçiçeği ise süs bitkisi olarak kullanılır. Kantaronun kızıl yaprakları çoğu insanın içini karartır ama son güz gelip dayandı da öteki çiçekler kurudu mu, renk renk taçları hoşa gider.

Adını yine bir valinin -bu kez bir İspanyol'un- adına borçlu olan lespedeza ise çoklarını büyüler. Hele üzerine sabah çiği yağıp da dalları boyunlarını yere doğru bükmüşse buna insanlar kadar geyikler de def dümbelek olurlar. Geyikler lespedeza kadar kediotuna da değer gösterir. İkisinin de yanından ayrılmazlar.

Sei Şonagon *Başucu Notları* adlı kitabında ozan İzumi Şikibu'nun açalyaya düşkünlüğünden de söz eder. Şikubu açalyanın kopanlmasına hiç gelemezmiş. Oysa Şonagon'un kendisi bu bitkide hiçbir güzellik görmez. Buna karşılık, çiçeğe durmuş kiraz dalıyla uzun salkımları aşağı doğru sarkan salkım çiçeğini pek görkemli bulur.

Japonlar portakal ağaçlarını da beyaz beyaz çiçeklerle donandığı vakit seyretmek isterler. Bir de bunlara lespedeza gibi sabahleyin bakılmasından yanadırlar. Doğrusu Japonlar dallar üzerine konan çiğ ve yağmur taneleri karşısında ayrı bir şenlik sürdürürler.

Bütün gece yağmur aldıktan sonra, sabahın ilk ışınlarıyla titreşen kasımpatlarından süzülen damlalar kadar onların dünyasını büyüten bir şey yoktur.

Başucu Notları yazarına göre katalpayı andıran, sıracagillerden pavlovniyanın -bu da adını Çar I. Pavel'in kızı Pavlovna'nın adından alır- menekşe mavisi çiçekleri de ay parçasıdır. Yalnız, geniş yaprakları aynı alımlılıkta değildir. Ama anka kuşunun pavlovniya üzerinde tünediğini ya da onun ağacından gitar yapıldığını bilenler "Görkemli bir ağaçtır o" derler. İlkyazda akçaağaçlar da tatlı pembe yapraklarıyla dikkati çeker. Ne ki, bu yapraklar, yazın, parlak yeşile dönüşür.

Çiçek, Japonya'da uzun yıllar *sukiya* adı verilen çayodalarıyla birlikte düşünülmüştür. Çay ustaları çiçeğin kendisine ayrılan yerden uzaklaştırılınca tüm anlamını yitireceğine inanırlar. Ama o, çay odalarının en saygın yeri olan tokonomanın içine kurulur. Tokonomaya yağlı boya resimler de asılır. Ne var, çiçek vazosu oraya konur ya da asılırken tokonomanın -duvarın bir girintisinden oluşmuştur burası- iki eşit dilime bölünmemesine dikkat edilir. Çünkü Mikado'nun ülkesinde iç süsleme bakışımsız bir temele dayanır.

Çayodasının süslenmesinde, gözden uzak tutulmayacak bir şey de sadeliktir. Hiçbir rengin, hiçbir çizginin yinelenmemesine bakılır. Okakura Kakuzo: "Çiçek tokonomada tahtına kurulmuş bir padişah gibidir" der. Oraya çiçeğin etkisini bozacak tek şey konmaz. Duvara asılan tablo bile çiçeği bütünler. Konuklar çayodasına girince, ev sahibine saygılarını sunmadan önce çiçeğin önünde eğilerek onu selamlarlar. Çiçek solunca, çay ustası onu, yüreği burkularak akarsuya bırakır ya da toprağa gömer.

Çiçek bakımı Japonya'da çok yıllar önce başlamıştır. Tavşan tüyü bir fırça ile çiçeğin yapraklarını yıkamak, ömrünü uzatmak için her evde bir hizmetçi bulunur. Kakuzo, şakayıkların, dışı cas cas yanan bir giysi giyinmiş, ay parçası bir kızcağız eliyle yıkanmasının Yuençunlang'ın *Pingçe* kitabında yer aldığını söyler. Aynı kitapta kış eriğinin de cılız ve soluk yüzlü keşişlerce sulanması gerektiği yazılıymış. İmparator Huensung da, ağaçlara öylesine

bağlıymış ki, kuşlar gelip de yaprakları didiklemesinler diye, ağaç dallarına çıngıraklar astırırmış. Aynı imparator, bahar bastırır bastırmaz da, çiçekleri neşelendirmek için, yanlarında saray müzikacılarına konserler verdirirmiş.

Çiçeğin kendisi için ululanması ise XVII. yüzyılda başlar. Artık her çiçek çayodasından ayrı bir şeydir. Vazolar ona ancak bir sevimlilik katarsa katar.

Japonların çiçeğe verdikleri önem onlara çiçek düzenleme sanatını buldurmuştur. Kitaplar, ilk çiçek düzenlemesinin Hintli rahiplerce yapıldığını yazar. Rahipler fırtınadan yere düşen, ya da sıcaktan buruşmaya başlayan çiçekleri alır, onları suya koyarak yaşamlarını uzatırlarmış. Ama bunların düzenlemesi çok basitmiş. En büyük dalı ortaya oturturlar, iki yanına da dikey olarak daha kısa dallar yerleştirirlermiş. Bir başka dal da bunların tümünü ayakta tutmaya yararmış. V. yüzyılda Buddhacılık, Kore yoluyla Japonya'ya geçtiği vakit Japonlar daha da basit düzenlemelere başvurmuşlar.

Japonya'da çiçek düzenleme sanatı asıl XV. yüzyılda başlar. Ressam Soami bu güzel geleneğin kurucularındandır. Çay ustası Yuko ile İkenebo ailesini türeten Senno da onun öğrencileridir. Bu sanat XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise en parlak yıllarını yaşar. Çiçek ustalarının amacı bitkinin -bu düzenlemelerde çokluk ağaç dallarına da yer verilir- canlılığını yitirmemektir. Bu yüzden çiçekle yaprağı birbirinden ayırmamaya büyük önem verirler.

Bu sanatın bir adı da vardır: *İkebana*. Çiçekler vazolarda olduğu kadar kum sandıklarında da düzenlenir. Bu sonuncular çok geniş ve büyüktür. Tapınaklarda ve tapınak bahçelerinde daha çok *Sunamomo – Rika* adı verilen bu sandık düzenlemeleri yeğlenir.

Şimdi dikkat! Çok bilimsel bir işe başlıyoruz. Bayan Gusty Herrigel'in *Çiçeklerin Yolu* adlı kitabını okuyacağız. Gerçi bu, bizi biraz sıkacaktır ama *ikebana*'nın gizlerini ele geçirmenin başka bir yolu da yoktur.

Herrigel'in demesine göre üç türlü düzenleme vardır. *Seika* adındaki ilk düzenleme biçimsel bir yol izler. Ama bu yöntem, kimi zaman günün esinlerine de kaptırır kendini. O vakit yarı-biçimsel

bir nitelik kazanır. Evlerde uygulanan düzenlemeler de daha çok budur. Ne ki, *seika*'nın özgür bir düzene kucak açan bir başka uygulaması da vardır. Doğalcı olan bu uygulamada çiçek ustaları her türlü biçimciliğe arka dönerler.

Nageire adını taşıyan ikinci tür düzenleme ise bitkiye göre değişen bir çalışma gerektirir. *Moribana* adındaki üçüncü düzenleme ise daha çok bronz, porselen, ya da lakeden yapılmış alçak ve çok geniş kaplarda gerçekleştirilir. Kimileri buna açıkhava resmi de der. *Moribana*'da kimi zaman çanağın dibine küçük taşlar serpiştirildiği de görülür. Yazın ise suya çok geniş bir yer ayrılır.

Japonya'da çok ucuza çiçek düzenlemesini öğreten ustalar da vardır. Derse gelen her öğrenci ilkin diz çöker, kollarını ileri doğru uzatarak, alnı yere değinceye dek ustanın önünde eğilir. Bunu yaparken de hiç konuşmaz. Odadakileri de aynı biçimde selamladıktan sonra ise boş bir minder üstüne çöker, ayaklarını altına alarak oturur. Üstünde bir çiçek demeti bulunca dört köşe siyah lake bir masa orada öğrenciyi beklemektedir. Öğrenci demeti alıp özenle çöker, kendi düzenlemesine uygun düşecek dal ve çiçekleri ayırır. Sonra da evinden getirdiği bambudan ya da madenden vazoya çiçeklerini dizmeye başlar. Düzenlemesini ustasına beğendirinceye değin de yaptığını bozar, yeniden yapar.

İlk dersler, başlıca üç dala bir biçim vermeye dayanır. Bunlardan biri uzun, biri orta, biri de kısadır. Uzun dal gökyüzünü *(şin)*, ortancası insanı *(so)*, en alttaki kısa dal da yeryüzünü *(gyo)* canlandırır. İnsanın ortada oluşu onun gökyüzü ile yeryüzü arasında bulunuşuna işarettir. Öğrenci dallara öyle bir biçim verir ki, tepeleri bir üçgeni oluşturur. Unutmadan onu da söyleyelim, vazonun dibine, dalların dik durabilmesi için, *kubari* adında yumuşak ve bükülgen bir çeşit çatal da oturtulur.

Düzenlemeye başlamadan önce öğrencinin kendi içini dinlemesi de gerekir. Bu, çiçeğin ruhu ile kendi ruhunun birleşmesine yol açar. Böylece evrensel ruha da ulaşmış olur. İşte o vakit, öğrencinin bir maske gibi duran yüzü birden canlanır, bir iç güzelliğinin ışığıyla aydınlanır. Artık çekinecek bir şeyi yoktur. Çiçekleri alır,

onlara istediği biçimi verir. Yalnız uyuma büyük bir önem vermeyi unutmaz. Bilir ki çiçek düzenlemesinde sadece renklerin ve biçimin uyumu geçerlidir.

Sanırım artık Herrigel'in yakasını bırakmak zamanı gelmiştir. Gerçi o, doğanın ruhsuz ve cansız olmadığı üzerine bir şeyler gevelemeye çalışacaktır ama biz artık gözlerimizi Zen manastırlarına çevirelim. Çünkü onların bahçeleri ayrı şenliktir.

Ama dikkat edelim, her Zen manastırının kapısı *(san-mon)* ile dışkapı *(so-mon)* arasında küçük bir gölcük vardır. Gölde çokluk nilüferler bulunur. Kimi zaman da oraya bir çağlayanın suları dökülür. Bahçeye geçmek için küçük bir köprü aşılır. Masumi-Şibata *Japonya'da Zen Manastırlarında* adlı kitabında bu bahçelere kimi zaman ruhun simgesi olan bir havuz oturtulduğunu yazdığına göre, havuzu görünce de şaşırmayalım.

Bahçe, kayalar ve tepeciklerle süslenmiştir. Bunların çiçek yerine kullanılması Japon iç savaşlarının bir sonucudur. Hele 1467-1477 yıllarında on yıllık bir iç savaş Kyoto'yu unufak edince herkes yok edilmez ve bozulmaz sanat biçimleri aramıştır. Eh, bu iş için de taşlardan daha uygunu yoktur.

Bahçelerin tek bitkisi, ağlayan kiraz ağaçlarıdır. Toprak ise beyaz kumla örtülmüştür. XIV. yüzyılda yaşamış Rahip Muso'nun düzenlediği bahçeler de kayalar ve taşlar arasındaki uyuma dayanır. Muso, bahçelerini çevredeki dağlara, yeşilliklere uydurmaya da büyük önem vermiştir. Onun ellinden çıkan bir bahçeyi gören herkes şöyle dermiş: "Muso yine manzarayı bahçesine katmış!"

Muso'nun düzenlemesi, kimi zaman, bahçe duvarını da aşar. Berideki dağlara değin uzanır. O, Tenryu-ji manastırında daha başka bir şey de yapmış, dolaylarındaki nehrin bir ayağını bahçenin içinden geçirmiştir. Muso, Rinsen-ji manastırının bahçesini ise çeşitli çayır otlarıyla donatmıştır. Bu yüzden burası yıllarca "Yosunlar Bahçesi" diye anılmıştır. Muso'nun burada yaptığı bir yenilik de gölcüğün kıyısına keşiş kulübeleri dizmesi, kulübelerin çevresini de renk renk çiçekler, söğütler, bambular, kirazlar ve çamlarla bezemiş olmasıdır. Bunların kayalar ve taşlarla uyumu ise in-

sanı hazırola geçirtecek bir güçtedir. Burada, Muso'nun gerçek bir sanat cambazı olduğunu ortaya koyan bir davranışına da raslanır. O da, uyumun bozulmaması için keşiş kulübelerinde en çok 16 keşişin yatmasını koşul olarak öne sürmesidir.

Muso'nun bahçelerinde, arkadaki dağa doğru uzanan taşlar insana kurumuş bir çağlayan ya da akarsu etkisi verir. Bir başka deyişle, Muso'nun çağlayanları kurutulmuş çağlayanlardır. Bu nedenle, bu bahçelerin kimine sonraları "Kurutulmuş Felsefe Bahçesi" adı verilmiştir. XVII. yüzyılda Kyoto'da yapılan *Büyük Hojo Bahçesi* de bir "Kurutulmuş Felsefe Bahçesi"dir.

Muso'nun bahçeleri geçmiş yılların anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkar. Masumi-Şibata'nın demesine göre eskiden soylular, özellikle de Kyoto soyluları, kent çepeçevre dağlarla kuşatıldığı için denize büyük bir özlem duyarlarmış. Bu yüzden de göllerin, havuzların deniz izlenimi vermesini isterlermiş. Deniz hayvanlarının yaşama ortamı bulabilmesi için de göle çokça tuz atılır ve suyu her gün değiştirilirmiş. Tuzla manzarası vermek için kimi göllerin üzerinde yapma dumanlar yaratıldığı da olurmuş. Sonra da soylular bu göller üzerinde kayıkla geziye çıkar, çalgı çalar, güleceksiniz ama söyleyelim, şiirler düzerlermiş.

Şokoku – ji manastırının rahiplerinden ressam Seşu'nun (1420-1526) yaptığı bahçeler de Muso'nunkiler kadar ünlüymüş. Seşu, Yamaguçi'deki *Joei-ji Bahçesi*'ni boy boy, çeşit çeşit üç bine yakın taş ve kaya ile bezemiş. Kayalar havuzun içine değin uzanıyormuş. Ama Seşu toprağı kumla değil, çimenle kapatmış. Burada da çiçek ve ağaç adına bir şey yokmuş. Yalnız şuraya, buraya açalya çalılıkları serpiştirilmiş. Bunlar, kayaların boyunu aşmamaları için, sık sık budanırmış. Ama Seşu'nun çiçeğe ve ağlayan kiraza yer verdiği bahçeleri de varmış.

Gelin görün ki, öteki yüzyıllarda dağlar ve kurutulmuş akarsular ya da çağlayanlar ilkesini sürdüren büyük bahçelere arka dönülecek, küçük bahçeler yapımına geçilecektir. Böylece yalnız soyluların, para babalarının değil, halkın da kendi bahçeleri olacaktır.

Burada artık Japon bahçelerinin de yakasını salıvermemiz gerekiyor. Çünkü XX. yüzyılla birlikte Japonlar da onları bırakacak, gittikçe çoğalan yurttaşlarını nereye sığdıracaklarını düşünmeye koyulacaklardır. Sonunda da blok apartmanlar, gökdelenler, fabrikalar, bentler, köprüler, yollar doğanın yeşilini ortadan kaldıracak, ya da delik deşik edecektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Japonya kentlerinin doğa ile hemen hemen hiçbir alışverişi kalmayacaktır. Savaş Japonya'da her şeyi değişikliğe uğratmıştır. Eskiden İmparator sarayına başını çevirip bakmak yasak iken artık kimi yeraltı yolları Sarayın altından bile geçecektir.

Olanlar da belki en çok Zen müritlerine olmuştur. Zen müritleri, bundan böyle kurutulmuş felsefe bahçelerinde -bunların çoğu II. Dünya Savaşı bombardımanlarında bin parça olmuştur- gezinemeyecek ve ağlayan kirazlar altında kendi iç dünyalarına dalıp gidemeyeceklerdir.

Ama kimin umurundadır bu?

İtalyan Rönesans ressamlarından Taddeo Bartoli'nin dediği gibi en soylu renk altın sarısı değil midir? Ne var, Bartoli onu tuvaline çalmaktan başka bir şey düşünmezken, bugünün insanları onu evlerine, fabrikalarına, otomobillerine, iç çamaşırlarına ve de yüzlerine sürmektedirler.

Böyle bir dünyada da ister kurutulmuş, ister kurutulmamış olsun elbet felsefe bahçelerine gerek duyulmayacaktır.

Fırıldak Şarkısı

"İnsanın en iyi dostu, ölmüş olan dostudur," der Gabriel Garcia Marquez *Yüzyıllık Yalnızlık*'ta.

Sokrates'in: "Dostlarım, dostluk diye bir şey yoktur" özdeyişine az biraz yeşil ışık tutan bu sözün gerçeği, kısacık yaşamları boyunca, birçoklarını ürpertmiştir.

Ben dostluktan çok dostluk sözünden irkilirim.

Dostum! Ne demek o! Birinin önüne yem dökmek ki baştan ayağa.

Dürümünü bu aynalı, bu tavlı sözlerle ayarlamak isteyenler oldu mu, onların sesini işitmekle dudağım yarılır.

Şöyle düşünün: Bugün size dostum diyen, dün başkasına demiştir, yarın da başkasına diyecektir.

Gelin görün ki insanlar dostluğa çokça düşkündürler. Ona dört elle sarılmakla başlarına devlet kuşu konacak sanırlar. Sultan İbrahim'in baş vezirlerinden Hazerpare (Binparça) Ahmet Paşa güllük-gülistanlık günlerinde bir tek dost tutamadığını ancak ayakları şalvarlı, başları yüksek serpuşlu ocak ağalarından kellesini kurtarmak için oğlanlarıyla İstanbul sokaklarına düştüğü vakit anlaşabilmiştir.

Hoş, Ahmet Paşa insanın kendisine iğrenmeden elini uzatabileceği kişilerden değildir. Vezirliği sırasında Topkapı sarayının Ayasofya'ya bakan birinci kapısının önünü İstanbulluların kelleriyle doldurmuş, Padişahın samurlar içinde gününü gün etmesi için bütün ulusu, bol kepçe, soyup soğana çevirmiştir.

Ahmet Refik *Samur Devri* adındaki o güzelim kitabında onun yediği naneleri çok alengirli bir biçimde anlatır. Ahmet Refik'e göre -aynı şeyleri Naima Tarihinde de okuyabilirsiniz- Paşanın konağı her türlü giysi ve her türlü sürünecek ve takınacak ile doluymuş. Akla gelmeyecek en bulunmaz eşya onun evinde, bohçalar içinde, Padişahın buyruğunu beklermiş. Çünkü Deli İbrahim gece, sarayda ay parçası kadınların kollarında kendinden geçerken başvezirine adam salar, o dakika memnun etmeyi dilediği gözdesi için çeşitli armağanlar istetirmiş.

Binparça Ahmet Paşa da beş kese inci dendi mi beş kese inci, bin miskal klaptan dendi mi bin miskal klaptanı şıp diye göndermiş. Hasekilerin siyah ve kumral saçları için kullanacakları ıtırşahiler büyük zeytinyağ şişelerinde, güzel kokulu amber şamaları atlas keseler içinde çıkarmış bu yolculuklara. Ödağacının da yirmi kilodan az olmamasına pek dikkat edilirmiş. Kısacası, zalımlık, yolsuzluk, rüşvet, hapis, işkence, Paşanın mutsuz halka sık sık uyguladığı şeylermiş.

Nedir, başvezir bu yezitlikleri, hayınlıkları yanı sıra birçok kişileri nimete boğmaktan da geri kalmamıştır. Ama halkı ezeleyen her zorba gibi o da sonunda can derdine düşer.

Sokak sokak gezeleyen Paşaya ilk şamar Süleymaniye'deki bir dosttan gelir. Paşayı evine alamayacaktır. İkinci tokadı ise Deli Birader Ahmet Ağa indirir. Gerçi Deli Birader onu küçük bir süre evinde tutar ama, Paşanın kendisine sığındığının duyulması üzerine mızıkçılık eder. Üçüncü miralaya ise Uzun Ali Ağa yeltenir. Ali Ağa dünya kalleşi, söz pehlivanıdır. Başveziri saygıyla karşılar. Ama şu zehir zemberek sözleri sunmayı da savsaklamaz:

— Seni saklamak, uğrunda baş vermek kolaydır. Ama biz ünlü adamlarız. Sizin yakınlarınızdan olduğumuzu herkes bilir. Bizde olduğunuzu düşünüp ilkin bizim evi ararlar. Tanrı göstermesin ele girerseniz iyi olmaz. Tanınmamış birinin evinde saklanmanız daha doğrudur.

Son ve büyük kalleşliği ise Muratpaşa türbesi dolaylarında oturan Hacı Behram alır üstüne. Eteğini öperek Paşayı evine buyur ettikten sonra, defterinin dürülmesi için Sofu Mehmet Paşaya haber uçurur.

Burada biraz durup Ahmet Paşanın yanılgısı üzerine bir büyülteç tutabiliriz. Doğrusu Paşanın yanılgısı padişahların, kralların, başbuğların, beylerin, şeyhlerin, prenslerin, kontların, baronların, markilerin, dukaların yanılgısından başkası değildir. Tarih gösterir ki buyurganlar, zorbalar, başbuğlar, firavunlar, bütün o derisine sığmayanlar çevrelerini dolduran kişiler üzerinde yüzdeyüz yanlış kanılara varırlar. Gönlü karaları, gönlü bol sandıkları gibi üçkağıtçıları da can dostu bellerler. Oysa bu gibiler kendilerine sevgi ve bağlılık üfürükleri savururlarsa da bunu kendi çıkarları için yaparlar. Top lahana gibi kat kat acılarla kaynaşan dünyanın çektikleri onları ilgilendirmez.

Gelsin altınlar, gitsin gümüşler.

Can dostları sadece bunların sesini sever.

Bunu bilmek gerekir.

Doğrusunu ararsanız kimin kime dost olabileceği, kimin de olamayacağı daha insanların yeryüzüne ayak basmalarından önce saptanmıştır.

Parababalarının dostu vardır, cebideliklerin, atletlerin, adembabaların, ölüp ölüp dirilenlerin, kapı baca açık yatanların, yüreğine ateş düşenlerin, canını dişine takanların, yüzüstü bırakılanların, meydan dayağı yiyenlerin, bastıbacakların yoktur.

Kalantorların dostu vardır, sıfırı tüketmişlerin yoktur.

Şeytanın yattığı yeri bilenlerin vardır, elifi mertek sananların yoktur.

Onun için şimdiye değin kimsenin çıkıp da: "Ben Fil Hamdi'nin dostuyum" dediği işitilmemiştir. Ama: "Ben Adnan Menderes'in arkadaşıyım" diyenler çok olmuştur.

Yoo Salâh Birsel, sen de burada bir soluk al bakalım. Dünyada "gerçek dost" diyebileceğimiz kişiler de vardır. Max Brod, Kafka'nın dostu ise, Daniel Manfreid, Gauguin'in dostudur. Bizim o pırıl pırıl Ziya Osman'ımız ise Cahit Sıtkı'nın dostudur. Ama bunlar iki elin on parmağını biraz aşacak bir azlıktadır. Üstelik bunları kral ve padişah saraylarında aramamak gerekir.

Şu da bir gerçek ki, dost postuna sarılanlar da çeşit çeşittir. Kimileri yıllar boyu nice bin adama bağlı kaldıktan sonra, gün gelir onlardan uzaklaşmak isterler. Ortada hiçbir neden olmasa da yaparlar bunu. Çünkü, bir yerde dostluklardan da bıkılır. Hem insanın bir yaştan sonra başını dinlemesi, harran gürrandan elini eteğini çekmesi de yararlıdır. Kaldı ki, dostlar arasında zamanla beliren görüş ayrılıkları, yaşama biçimleri de onları birbirlerine yabancılaştırır. Gençliklerinde aynı bağın üzümünü yiyen, aynı şeylere değer gösteren insanlar yaşları ilerledikçe yüreklerini başka türlü soğutmanın ayaklarına yatarlar. Cahit Sıtkı şöyle diyecektir:

Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir
Gittikçe artıyor yalnızlığımız

Kimi eş, dost da yabancıların, kendilerinden fersahlarca ötede duranların nimetlere konmalarına, mutluluklardan pay almalarına ses çıkarmazlar da yakınlarından biri yağlı bir kuyruk ele geçirdi mi tep tep tepinirler. Lokmasını ağzından almak için türlü hokkabazlıklara başvururlar.

Ne var, daha başlangıçta Rousseau gibi kendi kendinin dostu olur, kendinden başka kimseye bel bağlamazsan sonunda düşkırıklığına uğramazsın. Kimse seni faka bastıramaz, kimse yakışıksız işlere kalkışamaz. Kalkışsa da kendisi boğuntuya gelir.

Uzun lafın kısası, dostların topu yüzde yüz sıçanotuna batırılmış bir kıskançtan başka bir şey değildir. Hem kendilerinin kıskanç olduklarını bile bilmezler. Sağ gözünü sol gözünden kıskananlar bile: "Çekemezliği benim usum almaz" der.

Haşim'in yaşadığı günlere bakacak olursanız, çoğu yazarların -bunların içinde dostları da vardır elbet- onun gözünü oymak için sıraya girdiklerini görürsünüz. En yufka ozanlardan Orhan Seyfi bile Haşim'in düzyazılarını över de laf, ozanlığından açılınca onu çaylaklıkla suçlar.

Haşim'in düzyazısını şiirinden üstün tutmakta Yusuf Ziya, Halit Fahri, Nurettin Artam da birbirleriyle yarışır.

Cenap Şahabettin de düzyazısını sevdiğini söyler. Ozanlar arasında ise onun adını anmamaya ayrı bir dikkat gösterir.

"Rindlerin Ölümü" şiiriyle sonradan onun etkisine iyisinden sığınacak olan Yahya Kemal bile kestirmeden gitmeyi yeğler:

— Haşim düzyazı yazsa daha iyi bir şey yapmış olur.

Bu sözler onun düzyazısını yüceltmek için de söylenmemiştir. Amaç, ozanlığını ayaklar altına almaktır. Oysa bunların tümü ozanlıkta -Yahya Kemal bir yana- Haşim'in yanından bile geçemezler.

Bütün bu zerzevat içinde Haşim'in şiirine değer veren sadece Halit Ziya, Mehmet Rauf, Samipaşazade Sezai, İzzet Melih ve Fazıl Ahmet'tir. Bunlara belki bir de Abdülhak Şinasi ile Yakup Kadri eklenebilir. Ama Samipaşazade onu az buçuk "egzantrik" de bulur. Fazıl Ahmet ise ona "zakkum ve cehennem taşı" gözüyle bakar.

Nedir, kendinize ille de bir dost bulmak isterseniz onu kitaplar arasında aramalısınız. Her şeyden, herkesten vefasızlık gelir, kitaptan uzaklaşmak istese, onunla arkadaşlığını yavan bulmaya başlasa bile, bilir ki o kitap canciğer oluşlarından önce neyse, sonra da odur. Kendisine hiçbir kötülük yapmayı düşünmez.

Akbal: "İnsanoğlunun en vazgeçilmez dostlarıdır onlar" der. Şunu da söyler: "Hepsi en iyi dostlarım benim. Yalnızlığımı unutturmuşlar kimi zaman. Kimi zaman da o yalnızlığımı büsbütün artırmışlar. Yaşamın anlamını duyurmuşlar bana, anlamsızlığını da..."

Benim aklımın erdiği, insanların dillerine düdük olan o öğün çorbalarının içine bile ayak sokan dostluğun, fırıldak sarısı ile dalavere fıstıkisi arasında bir rengi vardır.

Bu çopur ve sevimsiz renk, karına dokunduğu içindir ki Fransız romancılarından Marcel Proust şöyle der:

— Benim dostluklarla yitirilecek vaktim yoktur.

İbsen Neden Denemeci Değildir?

Papini, Çinli yazar Lin – Yutang'ı şöyle tanımlar: "Lin – Yutang açık ve içten bir insan. Onun profesörlük, diplomatlık ya da bilgiçlik tasladığını göremezsiniz. Ciddi sorunlardan sözederken bile gülümser."

Bu, denemecinin de tanımıdır. Açıksözlüdür denemeci, gönülsüzdür, içtendir. Başkalarının olduğu kadar kendi kusurlarını da sergilemekten çekinmez. Bunların içinde başı çeken de Montaigne'dir. O, filozof, bilgin ve ermiş olmadığını ikide bir yineler. Aynı şeyi Priestley de yapar. O da sıradan bir adam olduğunu söylemekten sevinç duyar. George Orwell ile D.H. Lawrence de aynı içtenliğin kurbanıdırlar. Orwell, Birmanya'da olduğu sıralar çoklar'ın kendisinden nefret ettiğini söyler. Lawrence ise açıksözlülüğü babasından açarken bile elden bırakmaz. Babasının saygıdeğer bir insan olmadığını, sarhoşluktan başkaldıramadığını duyurmak için çırpınır.

Ataç da üç aşağı, beş yukarı bunların yolundadır. Doğrusu, bütün büyük yazarlarda vardır bu gönülsüzlük Ama onların alttan almalarına, okurları eteklemelerine de kapılmamalı. Bunlar kendilerini güçsüzlük batağında bir o yana, bir bu yana savurup atarlarken, bir yandan da kendilerini pehpehlerler. Ataç: "Öyle derin anlamı yoktur benim yazdıklarımın" der ama bunu söyler söylemez de Ataç efsanesinden, *Ataç Mythe*'inden örnekler vermeye çalışır.

Nedir, bu kodamanların kendilerini övmelerini de pek büyütmemek gerek. Montaigne ermişlerin bile kendilerini övdüğünü

söyler. Bu övgüler, bu fahriyeler biraz da bu yazarların içtenliğindendir. Biraz da boyuna kendilerini öne sürmenin doğal bir sonucu. Eh denemecinin, hiç değilse Montaigne geleneğine bağlı denemecinin yaptığı iş de budur: Her gördüğü, her algıladığı şeyi kendine indirgemek.

Şu da var ki, denemeciler kendilerinden açarken başkalarından da sözetmiş, başkalarını da anlatmış olurlar. Yeniden Montaigne'e başvuracak olursak bize: "Her insanda insanlığın bütün halleri vardır" diyecektir. İşte bu açıdan bakınca Priestley'in Tanrının günü kendi piposundan, bira bardağından, terliklerinden ya da odanın bir köşesinde kendisini, sıcaklığını yitirmeden bekleyen koltuğundan açmasında bir bencillik, bir benbenlik görülmemelidir.

Denemelerin bir özelliği de güleryüzlü olmalarıdır. Ama bu güleryüzlülüğü, bu yaşama sevincini herkeste bulamazsınız.Herkeste bulunmayan bir başka özellik de Frenklerin *humour* sözcüğüyle karşıladıkları ince alaydır. Bana sorarsanız -sormayacağınızı bilirim- denemede en geçerli şey de budur. İnce alaya Bertrand Russell'in, Aldous Huxley'in, George Orwell'in, Sartre'ın denemelerinde sık sık rastlarsınız. Ama alayın, sarkazmın en incesi İtalyan denemecilerinden Papini'de bulunur. Papini denemecilerin içtenliğini alaya almakla başlar işe. O, içtenliğin insanları katlanılmaz hale getirdiği düşüncesinedir. Nedir, onun saraka etmediği şey de pek azdır. Ona göre edebiyatçılar, gazeteciler, dilenciler aynı hamurdandır. Tiyatroya gidenler ise ancak işsiz güçsüz takımıdır. Hastalık için de şunları söyler: "Hastalık ilaçtan başka bir şey değildir. Aşırı sağlığa bir tepkidir o. Doğanın insanlara sunduğu en değerli koruyucu da hastalıktır."

Papini'nin bel bağladığı tek şey ince alaydır. Norveç'li oyun yazarı İbsen'de gülmece, güldürmece diye bir şey olmadığı için onun denemeci olamayacağı yargısına varır. Ama Papini'deki ince alay bir erek olarak görünür. Russell ile Huxley ise onu bir araç olarak kullanırlar. Bunlar öğretmendir üstelik. Öğretecekleri şeyin bellekte daha iyi kalması için alaya elatarlar ancak.

Böylece bu iki yazar bizi denemelerin bir başka özelliği ile de karşı karşıya getirir: Öğreticilik. Ama bu öğreticiliği Bacon'ın, Gide'in, Valery'nin, Emerson'un -bizim yazarlara da uzanmak gerekirse- Eyüboğlu'nun, Anday'ın, Yetkin'in, Nermi Uygur'un, Vedat Günyol'un, Oktay Akbal'ın denemelerinde de bulabiliriz. Gelgelelim, denemede öğretici olmak yetmez, bir de denemecilerin üslupçu olmaları, dilin bütün inceliklerini elde etmiş olmaları gerekir. Denilebilir ki, deneme, şiirden sonra, daha doğrusu şiirle birlikte, az sözle çok söyleme sanatıdır. Bunu en ustaca yürüten denemecilerin başında Ahmet Haşim vardır. Haşim denemelerini kuyumcu gibi işler. Onun yazdıklarından bir tek sözcüğü çıkaramayacağınız gibi, onlara bir tek sözcüğü de katamazsınız. Falih Rıfkı da bir üslupçudur ama Haşim'in denemeleri için söylediğimiz şeyi onunkiler için söyleyemeyiz. Ataç, Eyüboğlu, Anday, Akbal, Karık da üslubu olan denemecilerdendir. Bunların çoğu konuşma diline kucak açtıkları için yazılarında akıcılığı da sağlamışlardır. Ama konuşma dilini en başarılı bir biçimde kullanan Orhan Veli'dir. Orhan Veli kahvede konuşur gibi yazar. Gerçi dili biraz -biraz ne- çokça ağdalıdır ama yine de sözcükleri kaydırak gibi kayar.

Konuşma diline parende attıranlardan biri de Ahmet Rasim'dir. Hoş, onun yazıları çokluk fıkra niteliği taşır ama -kendi de yazdıklarına fıkra gözüyle bakar- kimi yazılarının deneme olduğunu kabul etmemeye olanak yoktur. Bir sözcük cümbüşüdür onun yazıları. Cam göbeği, kavun içi, kara yağız, yavru ağzı, nar çiçeği, ördek gagası, gül kurusu, süt beyaz, limon küfü, kızıl şap, bakla çiçeği, güvercin göğsü, demir kın, kaçık mor, açık galibarda, vişne çürüğü sözcükler birbirini kovalar. Bakın Meşrutiyet züppesi onun kaleminde nasıl canlılık kazanır: "Hem telaşlı, hem de ağır. Bununla birlikte tuvalette hiç eksik yok. Püskülü Mısırlıvari yana getirilmiş taklalı, az koyuca fes, şimdiler modası geçmiş. Alabros kesilmiş, sert kıllı kumral saçlarına yakışmış, çok küçük, düzgün kıkırdaklı bir çift kulaktan sağ taraftakinin üstünden, ucu burnun tümsekçe yerine binmiş altın çerçeveli gözlüğe bağlı ince, altın bir

zincir geçmiş, elif kaşlar altında melankolik alevlerle parlayan gözler, arada sırada süzüldükçe modaya uygun kırık bıyıklarla donanmış kalın dudakları açılıp beyaz dişlerini gösterir göstermez kapamaya alışmış, her gün traş, friksiyon yüzünden yanaklarına kan oturmuş, çokluk yan cebinde ipek, eflatun kenarlı mendil var. Lacivert ceket altına iki yukarı cepleri yatay bir altın çizgi ile birleşik fantazi yelek giyer. Hiç eldivensiz gezmez, ütüsüz pantolon giymez. Potini, iskarpini toz tutmaz."

Ne var ki, biz bu yazımızı Ahmet Rasim'le değil, Demir Özlü, Cemal Süreya, Mehmet Doğan, Afşar Timuçin'le bağlamak isteriz. İşin sonunda gençler ortaya çıkmazsa edebiyatın tadı mı kalır?

Saman Çöpleri

Fazıl Hüsnü'ye sordum:

— Senin *Tepebaşı Bahçesi*'nde Nahit Sırrı'nın ceketini yaktığını edebiyat kahveleriyle ilgili anılarında anlatabilir miyim?

— Ben Nahit Sırrı'nın ceketini yaktım mı?

— Yaktın.

— O halde anlatacaksın.

Fazıl Hüsnü'nün bu karşılığı iki türlü alkış ister. Bir kez gelmiş geçmiş her şeyin anlatılmasından yanadır. İkincisi de, olayların, bizi yüceltecek bir yanı olmasa da, saklanmasını doğru bulmamaktadır.

Gelin görün ki, kimileri: "Her konuşulan şey, her olan şey yazıya vurulmaz" der. Bunların ilkesi şudur: "Duysan da görsen de anlatmayacaksın."

Anıcıların, günlükçülerin çoğu bu görüşe dört elle yapışır. Bunlar gerçekleri takım taklavatıyla anlatmakla kimi çevreleri kuduz ite döndüreceklerinden, ya da dostlarının bağdaşını bozacaklarından korkarlar. Öte yandan, her şeyi bütün çıplaklığıyla anlatacaklarını söyleyenler bile ancak işlerine geleni anlatırlar. Gelmeyenleri de bıyıklarını koç boynuzu gibi burarak, anımsamamaya çalışırlar.

Nedir, kendi yaşamlarını anlatanlar içinde gerçek itirafçılar da vardır. Bunlardan biri Augustinus ise, ikincisi de Rousseau'dur. Latin kilise babalarının en ünlülerinden olan Augustinus (354-430) sapınçlarını bir bir sergilemekten bir an geri kalmaz. Ama o, bunu daha çok Tanrı'nın önünde günah çıkartmak, onun gözüne girmek

için yapar. Denilebilir ki, Ermiş Augustinus'un kitabı, *İtiraflar*, Tanrı'ya yakarışlarla doludur. Ama onun Tanrı'ya yalvar yakar olmasının bir nedeni daha vardır. Anılarını anlatırken belleğinde atlamalar olduğu ya da lafın dümenini şaşırdığı vakit Tanrının belleğine sığınarak işi atlatmaya bakar.

Rousseau ise gerçeği söylemeyi bir görev bilir. O, bu yolda iyiyi ve kötüyü aynı dürüstlükle dile getirir. Hiçbir kötülüğü saklamaz, hiçbir iyi şey de eklemez. Düşkün ve alçak olduğu zaman düşkün ve alçaklığını, iyi ve yüksek ruhlu olduğunda da soyluluğunu ortaya koyar. Arada bir kimi süsler kullanırsa da bunu, unutkanlıklarını belli etmemek için yapar. Ne ki, onurunu korumak istediği kişiler varsa -karısı ve kaynanası için bunu yapmıştır- onlar üzerine ağzını açmaktan kaçınır. Bu arada, düşmanlarının bile sırrını açığa vurmaz. Bu, kendini bilir bir insanın böyle yapması gerektiğine inanmasındandır. Doğrusunda, sır saklamak, XVIII. yüzyıl Fransa'sının bir erdemidir. Yalnız bu erdemin İsa'nın yaşadığı yıllardan çok öncelerinde de varolduğunu unutmamalıyız. Tevrat'ta: "Eğer dostuna kılıç çektinse umudunu kesme aranız bulunabilir. Ama sırrını ele verdinse dostun bir daha yüzgeri etmemek üzere senden uzaklaşmıştır" denir.

Rousseau'nun ahlakı katı yürekli bir ahlaktır. O, boşboğazlar kadar, dedikoducular, kendini beğenmişler, yalancılar ve zingirdek heriflerden hiçbirinin suçunu bağışlamaz. O, Bertrand Russell'in acıma ahlakının uzağından bile geçmiş değildir. Russell, vebalılara nasıl davranıyorsak, büyük suçlulara, canilere de öyle davranmamızı öğütlerken, Rousseau, insanların bağışlama, acıma uygulanı olduğunu bilmezlikten gelir.

Gerçek itirafçılardan biri de John Cowper Powys'tir. Powys'le XX. yüzyıla da gelmiş oluruz. Tarihsel kalıntılar karşısında bile cinsel hazlar aldığını söyleyen bu İngiliz yazarı da yaşamını kendine değer göstermeden anlatır. Powys romanlarında da erkeklerle kadınların en saklı yanlarını yerde bırakmamaya savaşır. Daha sonraları Henry Miller onun için "Powys bizim peygamberimizdir" diyecektir.

Peygamberlerden ikisi de Fransız yazarı Andre Gidé ile İrlandalı Frank Harris'tir. Bunlarla itiraflar cinsel deneyler alanında iyisinden otağ kurar.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra cinsel itiraflar daha bir yaygınlık kazanır. Jean Genet, Maurice Sachs -o 1944'te ölmüştür- Violette Leduc çok pervasız örnekler verir. Bunlar kimi zaman kendi onurlarını -bu işi daha önce Gide başlatmıştır- bile darmadağın edecek itiraflarda bulunurlar. Simone de Beauvoir bu yazarların -daha doğrusu Violette Leduc'ün- kendisini kimseler dinlemiyormuşçasına içini boşalttığını belirtir.

Nedir, onur kırıcı olayların pazara çıkarılmasından ya da gerçeğin fırt fırt ortaya dökülmesinden tedirgin olanlar da vardır. Bu gibiler Keykavus'un *Kabusname*'sindeki şu sözü dillerinden hiç mi hiç düşürmezler:

— Gönül kösnüsüne, şehvetine uymak uslu kişilerin işi değildir.

Ne var, *Kabusname*'nin aşk düşünü gören nice sultanlar, yiğitler, şeyhler ve ozanların öyküleriyle dolup taştığına da kulakları tıkalıdır bunların.

Peki ama, onur kırıcı itiraf da ne demektir? İnsan bedeninde olup bitenlerin su yüzüne çıkarılması neden bunca kınanır? Bilimsel açıdan bakıldığında, bu yüz kızartıcı işlerin insanları yerin dibine geçirmesi şöyle dursun, ruhumuzun daha anlaşılınamış girintileri, çıkıntıları üzerinde bizi -Frank Harris 13 ile 20 yaş arasındaki çocuk ve delikanlıların cinsel duygularını gün ışığına çıkarmıştır- aydınlattığı görülür.

Gelgelelim, insanlar beden istekleriyle ilgili konuların deşilmesine pek yanaşmak istemezler. Freud, öğretmenlerinin -bunlardan biri de Charcot'dur- sinir hastalıklarını yaratan şeylerin hep cinsel bunalımla ilgili olduğunu bildikleri halde bunları açığa vurmaktan kaçınmaları karşısında şaşkına dönmüştür.

Doğrusunu ararsanız, bu gibi şeyleri onur kırıcı yapan insanların gururu, erdem ve namusluluk yolundaki yalancı pehlivanlıklarıdır. Yoksa, kadınla erkek arasındaki cinsel yaklaşım midenin

doldurulması, havanın ciğerlere çekilmesi, beynin uykuya yatırılması gibi çok doğal ve olağan davranışlardandır.

Hem onur kırıcı olaylar bölgesine yaklaşan insanoğlu oraya bütün aşağılık duygularından, benbenciliğinden, kuruntularından arınmış olarak ayak basmaz mı?

Bir İngiliz yazarı, *Hayvan Çiftliği* romanının yazarı, şöyle der:

— Özyaşamöyküleri içinde en güvenilir olanlar onur kırıcı bir şeyler anlatanlardır.

Burada Nizami'nin de bir sözü olacaktır:

— Eğer yolunun üzerinde aşk olmasaydı kehribar, saman çöpünü aramazdı.

Diyeceğim, gönül işlerinin aşk olmasaydı kehribar, saman çöpünü aramazdı.

Diyeceğim, gönül işlerinin, beden isteklerinin cezası hep taşa tutulup keşkek edilmek midir?

Üzünçlü Boğalar

Kimi yazarlar yazılarını yayınlamadan önce, şuna buna okumaya pek önem verirler.

Maupassant da bunlardan biridir. *Sanat Felsefesi* yazarı Taine'i yazlık evinde sıkıştırdı mı, ilk işi ona öykülerinden birini okumak olur.

Taine, o vakitler -1890 yılları- yaz aylarını Paris'ten 622 km. uzakta, Annecy gölü kıyısında geçirir. Göl, Fransa'nın güneydoğusunda, Cenevre'ye yakın bir yerdedir. Maupassant ise çokluk Aix - les - Bains'de otağ kurar, sık sık da yaşlı filozofu yoklamaya gelir.

Hani Taine de eğitim görmüş bir yazardır. Maupassant'ın tam bir boğa görünüşü vardır. Boyu pek uzun sayılmasa da omuzları sağlam ve geniş, bıyıkları ise pos mu postur. Saçları da oldukça sıktır. Yüzünde ise sağlık fışkırtıları okunur. Flaubert de onun alnını küçük bir Brötanya boğasının alnına benzetir.

Maupassant'la ilk tanıştığı gün Turgenyev onun yazarlıkla bir ilişkisi olabileceğini usundan geçirmemiş, ona çok soğuk davranmıştır. Aynı şeyi Jules Lemaitre de yapmıştır. O da Flaubert'in kendisine tanıştırdığı öykücüye hiç yüz vermemiştir. Ne var, sonradan *Çağdaşlar* adlı kitabında yerlere yatarak kendisinden özür dilemek zorunda kalacaktır.

Maupassant yaz sıcağında -görüyorsunuz o aylarda çok şeyler oluyor- Seine nehrinde saatlerce yüzer ya da nehir üzerindeki kayıklarda uyuklar. Arkadaşlarıyla yarıştığı vakit de hep birinci gelir. Onun, gerektiğinde, bir günde seksen km. yürüdüğü de olur.

Maupassant takma adından çok memnundur. Bu onu bir başka yakıştırmadan "Emile Zola'nın kuyruğu" adından kurtarmış olur. Hem Taine'in sadece boğa değil de üzünçlü boğa demesi de anlamlıdır. Maupassant'ın o kütük gibi beden yanında çok ince bir ruh taşıdığını da ortaya koyar. Yanlış değildir bu. Maupassant, prenslerin, soyluların, memleket büyüklerinin sofralarından -bu konuda Rousseau ondan da ilerdedir- uzak kalmak ister hep. Onların dostluklarına, sunularına yük gözüyle bakar. Toplantılarında saatlerce ayakta durmak, ev sahibine kavuk sallamak hiç mi hiç açmaz onu. Oysa, yalnız erkekler değil, kadınlar bile oturmak bilmez bu salonlarda. Prensler, büyükler de yüce kişiliklerine beslenen saygınlık iyice belirlensin diye onları gece yarılarına değin ayakta tutmaya pek dikkat ederler.

Nedir, Maupassant bu kendi kafasına ters düşen kişileri hiçbir yapıtında kötülemez. Rousseau hem kitaplarında -*İtiraflar* ile *Yalnızgezerin Düşleri*'ni düşünün- hem de mektuplarında içini bol bol döktüğü halde, o böyle şeylere çengel atmaz. Oysa bu kişileri takım taklavatıyla anlatabilse karnının bütün şişi inecektir. Ama aralarında dostlarının bulunuşu onu bu işten alakoyar. Bir mektubunda şöyle diyecektir: "Bana karşı öyle içten davranıyorlar ki böyle bir şey yaparsam gerçekten ayıp olur. Yapamam ama çok canım çekiyor. İçimde kurtlar kaynıyor. Şeytanlar da hadi, hadi diye boyuna dürtüklüyor."

Şu var ki, edebiyat salonlarından ikisi oldukça sıcak gelir kendisine. Bunlardan biri bir dergi yönetmeninin karısı bayan Jung'un, ötekisi de bayan Adam'ın evidir. Buralarda iyisinden havasını bulur. O alaycı yanı, o ateşli konuşmaları kolayca ortaya çıkar. Kimi zaman dedikodulara karıştığı da olur. Dahası, herkesi bastırır. Tanışlarının gülünç yanlarını abartmakta onun üstüne yoktur. Bundan büyük mutluluklar duyar. Kimi zaman da diline doladığı kişiyi iyice küçük düşürmek, daha doğrusu oradakileri coşturmak için uydurmalara başvurur.

Şunu da unutmamalı ki, o yıllar Paris'te herkese bir ad yakıştırılır. Hemen hemen her dansözün bir takma adı vardır. Lağım Kapağı,

Azrail Aldatan, Yapışkan, Sütlü Börek, Altın Işın, Kleopatra adları ile anılır oyuncuların çoğu. Moulin - Rouge'un en ünlü dansözü Louise Weber bile "Lapçin Ağızlı" adından kurtaramamıştır kendini.

Bu takma ad modası XIX. yüzyılın Rusya'sında da kendini gösterir. Puşkin'in üyesi olduğu bir edebiyat derneği üyelerinin topu takma adlarla çağrılır. Puşkin'in adı ise bir değil üç tanedir: Çekirge, Kıvılcım, Cırcır Böceği.

Gelgelelim Puşkin, Maupassant'ın tersine toplum yaşamından çokça hoşlanır. Onda yaşama tutkusu vardır. Vaktini balolarda, tiyatrolarda, evlerdeki edebiyat toplantılarında ve genel evlerde geçirir hep. Uyku nedir bilmez. Ama o çağda Moskova olsun Petrograd olsun sürekli cümbüşlerle hop oturup, hop kalkar. Balonun biri bitmeden ötekisi başlar. Salonlarda doğup, salonlarda büyümüş bir Rus bayanı XIX. yüzyılın ilk yarısındaki Moskova'yı şöyle anlatacaktır:

— Cumartesi, Obelenski'lerde sabahın beşine, pazartesi Golitsin'de sabahın üçüne değin dans ettik. Perşembe günü Bayan Riabinin'in evindeki giysili baloya gideceğiz. Cumartesi günü yine Obelenski'lerde gece yemeği var. Pazara Kont Tolstoy'a öğle yemeğine çağrıldık. Yemekten sonra dans edilecek. Yine aynı pazar akşamı Golitsin'in evinde dans edeceğiz. Bütün kış, hiç arasız, böyle sürüp gidecek. Bu balolar öylesine canlı oluyor ki, insan bitkin düşünceye değin dönüp duruyor. Ertesi gün de öğleye değin, yorgunluktan bitkin bir halde, yatağından dışarı çıkamıyor.

Bu balolara katılanların giysileri ise pek cafcaflıdır. Saç biçimleri ise iyiden iyiye afi keser. Bu aşırılık Puşkin'de de kendini gösterir. O kimi zaman kafasını kazıtır, kimi zaman yuvarlak bir takkeyi başından hiç çıkarmaz. Kimi zaman da kafasına kıvır kıvır bir takma saç oturtur. Ya da Amerikan generali Bolivar gibi geniş kenarlı bir silindir şapka ile görünür. O vakit üstünde de Amerikalılara özgü eteği dalgalı siyah bir frak bulunur. Tırnaklarını da uzatır. En uzun tırnağını ise altın bir kılıf içinde saklar. Bir gün, bir dostunun evinde tırnaklarını kesmeye kalkıştıkları zaman da çocuklar gibi ıyaklar.

İçki, kumar konusunda da onun üstüne yoktur. Her gittiği yerde patırtı çıkarır. Sık sık onunla bununla düelloya kalkışır. En çok ayıp ettiği yer de tiyatrolardır. Dokunaklı sahnelerde sıcaktan sızlanır, takma saçını çıkarıp yelpaze gibi, yüzüne doğru sallar. Ya da oyunculara laf atar. Onları kuzu kuzu seyredenleri alaya alır.

Çapkınlık alanında da kimseden geri kalmaz. Bir çağdaşı onu şöyle dile getirir:

— Sonsuz bir tanışlar çevresi vardı. Prensesleri de, orospuları da hiç ayırdetmeden, aynı başarı, aynı süreklilik ile yoklardı. Meyhanelerde patlayasıya içer, kavga çıkarır, salonlarda güzel mi güzel konuşur, içli kadınlara Byron'dan açar, İmparatoriçe Elizabet adına şiir yazar, tutulduğu bulaşıcı hastalıklar üstüne açık saçık dizeler döktürürdü.

Puşkin'in gönül serüvenlerini saptadığı iki listesi de vardır. "Don Juan listeleri" adını verdiği bu listelerden birincisinde uzaktan sevdiği kadınların küçük adları yazılıdır. İkincisinde ise kendi beden isteklerine karşılık vermiş kadınlar yer alır. Henri Troyat onun için şöyle der: "Bir ayna oyunu onun hayalini, hareketini başkentin dört bir bucağına dağıtmışçasına bir değil, üç değil, on, yirmi Puşkin şehrin içinde tepinip durmaktadır. O her yerdedir. Her yerde soluk almaktadır."

Hoş, Puşkin bu şaklabanlıkları biraz da kentsoyluları şaşkına çevirmek için yapar. Bir gün yara bere içinde döndüğü vakit annesiyle babasına şöyle diyecektir:

— Kimse az buçuk gürültü, patırtı yapmadan kalabalıktan ayırt edilemez.

Ne var, o yılların Rusya'sında insanın başını dinleyeceği bir köşe bulması da çok zordur. Konaklar, evler hep konuklarla dolup taşar. Ev halkı da kalabalık mı kalabalıktır. Sofraya, hiç mi hiç, 15 kişiden az oturulmaz. 15 kişi oturulduğu vakit de hadi Henri Troyat'ın deyişini kullanalım, filozofça bir yalnızlık duyulur. Ev sahipleri, sofralarında yemek yiyenlerin çokluk yarısını bile tanımaz. Evdeki uşakların sayısı ise pek kabarıktır. Aşçılar, oda hizmetçileri, arabacılar, çamaşırcılar, orta hizmetçileri hevenk hevenktir. Saatleri

ayar etmek için bile ayrı bir uşak vardır. Eczane işleriyle uğraşan uşak da ayrıdır.

Ama Puşkin'in kızgın dam üstündeki kediyi anımsatan yaşayışı kendi yapısından gelir. Onun yaşama tutkusunun temelinde bir bunalım da vardır. "Canım sıkılıyor!" sözünü hiçbir vakit dilinden düşürmez. Bu sıkıntıyı gidermek içinde ilk kez gittiği evde "sağlam ve olgun" beş kız varsa, beşine birden göz süzer.

Onun kadınlar arasındaki arsızlığı, kendini beğenmişliğini de açıkça ortaya çıkarır. Sokakta rastladığı herhangi bir kadına yaklaşıp: "Beni öpsene" diyecek kadar şımarıktır. Ne ki, bu fart furt bir yerde güven duygusunun da bir işaretidir. Boris Godunov'un son noktasını da yerine oturttuktan sonra kendi kendine şunu haykıracaktır:

— Yaşa Puşkin, yaşa it oğlu it!

İşin güzelliği, onun için şiir her şeyden kutsaldır. Düşünde bile dizeler görür. Geceleyin usuna düşen dizeleri yazmak için yataktan fırlamakta üşeniklik göstermez. Gündüz ise şiirlerini dolaşarak düzer. Kimi zaman da soluğu kesilinceye değin şiir okur. Bu arada odada çırılçıplak dolaşmaya da büyük bir önem verir.

Şiir, aşçı dükkanlarında bile onun yakasını bırakmaz. Lokantada, yolda bulduğu dizeleri saptamak için de hemen odasına koşar. Yusufoviç anılarında şöyle diyecektir:

— Günde yüzlerce dize yazardı. Düşüncelerini şiirle anlatamazsa, düzyazıya başvururdu. Kimi zaman da yazdıklarının dörtte üçünü atardı. Onda, öyle çizilip karalanmış sayfalar gördüm ki içindekileri çözmeye hiç mi hiç olanak yoktu. Çizik satırlar üstünde, yine çizik bir sürü satır dururdu. Öyle ki, kağıt üzerinde artık beyaz bir yer kalmazdı.

Gerçekte, Puşkin'in yaşamını dolduran zıpırlıklar, bir bakıma, ozan olarak toplumda gereken saygıyı toplayamamasından gelir. Ona göre ozan, toplumun üstünde olan bir kişidir. İyilik ve kötülük sorunlarıyla ilgilenmez. O, ancak onlardaki şiiri bulup ortaya çıkarmak için onlara eğilebilir. Puşkin bir yerde şöyle diyecektir:

— Şiir ahlâkın üstündedir. Hiç değilse bambaşka bir şeydir.

Bu, şu anlama da gelir: "Ben kafamın içindekini yaşarım."

Maupassant'la hemen hemen aynı yıllarda yaşamış olan Fransız ressamı Gauguin ise kafasının içindekini yaşamakta Puşkin'in de önüne geçer. Onun demesi de şudur:

— Benim sanat çevrem kafamın içindedir.

Gerçi, Gauguin'in bu özel sanat çevresi kendisini benbenliğe de götürür ama o, bundan ürkmez. Tersine, insanın içindeki hayvanla savaşması için en iyi şeyin kibir olduğunu söyler:

— Kendimi çokça beğenmek bana güç katmıştır.

Doğrusu ya, tahta kunduralarıyla Paris sokaklarında tak tak dolaşan, düşüncelerini eşine, dostuna patavatsızca söyleyen, düşlerle duyguların egemen olacağı tinsel bir dünyada yaşamayı kuran, bu yüzden de sanatçılar ve kentsoylularla boyuna çatışan Gauguin'e de "üzünçlü boğa" denilse yeridir.

Nedir, bu üzünçlü boğa kalabalıklar içinde kendisini dinginliğe kavuşturacak olan yalnızlığı bulamayınca -Dostoyevski Omsk Cezaevinde üstesinden gelmiştir bu işin- onu 1891 martında Tahiti adasında aramaya gider.

Orada da bir sürü yerli vardır ama insanı yüreğinden uğratan Avrupa uygarlığı yoktur. Geceleri ise, dört bir yan tam bir sessizlik oluşturur. Kuş sesi bile işitilmez. Arada bir yere büyükçe ve kuru bir yaprak düşerse de pıtı duyulmaz. Tahitililer ordan oraya gitmek için geceyi beklerler ama yalınayak yürüdükleri için, onlar da adanın erincini bozmaz.

Gelin görün ki, Gauguin buralarda da, Puşkin gibi, sanatına saygı gösterilmesini ister. Tahitililer bunu ondan esirgemez ama köyden çıkıp da şehre indiği vakit çokları ona *maa maa* (terelelli) gözüyle bakar. O da kendisini saydırmak için yeni bir yönteme başvurur. Kentte çıkan bir dergide valiye, savcıya ve kimi avukatlara veryansın eder. Ucuz nükte, alay, soğukluklar gırla gitmektedir. Gauguin kendini artık gerçek bir yergici sayar. Büyük yazar, filozof çalımlarına yatar.

Ne var, kendine saygınlık kazandırmak için giriştiği atılımlar hiçbir sonuç vermeyecek ve yaşamının son günleri -buna yerlilerin

haklarını savunma işini üstlenmesi de eklenince- yöneticiler, din adamları ve candarmalarla boğuşarak geçecektir. 8 Mayıs 1903 günü Markiz adalarından birinde -Dominik adasında- öldüğü vakit de yerli dostlarından Tioka onu diriltmek için oraların göreneğine uyarak Gauguin'in kafasını boşu boşuna ısıracaktır.

Peki, bir sanatçının kendini saydırmasının yolu buradan mı geçer? Sanatçının çevresindeki kişiler onun içindeki değerlere açık değillerse ne olacak? Anlaşılmayan ya da sevilmeyen bir ozan başka telden çalan bir okuru karşısına alıp: "Ya bu şiiri beğenir, ya da bu gece ölürsün" diyebilir mi?

Görüyorsunuz ki bir sürü soruyu ayağa kaldıran bu iş öyle şipinişi bir çözüme bağlanabilecek nitelikte değildir.

Bir kez sanatçıyı karşılarına alanlar kimdir, ilkin onlara bakmak gerekir. Bunların içinde, hiç kuşku yok, badem gözlüler, karınca belliler, pos bıyıklılar, helal süt emmişler, can dostları, yumuşak başlılar, büyüklük gösterenler, çöpçatanlar, çekirdekten yetişenler, başı bağlı olanlar, maşa varken elini yakanlar, büyümüş de küçülmüşler, çile dolduran, kaş yapayım derken göz çıkaranlar, yıldız falına bakanlar yani bütün sanatseverler vardır. Ama bu kabadayılar, bu gönlü yüceler yanında bir sürü de altın babası, muşmula suratlı, çene kavafı, kepçekuyruk, dibi görünen, yalı çapkını, kaleme gelmez, renk vermeyen, Deli Raziye, çanak yalayıcı, eğri basan, yaralı kuşa kurşun sıkan dırdırcı ve vırvırcı boy gösterir. Bunların ise şimdiye değin herhangi bir yaratı karşısında mum gibi eriyip yanmış yağ oldukları görülmemiştir.

Dikkate değer ki, insanların çoğu bir sanat ürünüyle burun buruna gelince yüreklerinin küp küp etmesinden hoşlanmazlar. Gereksiz işlerden sayarlar bunları. Öte yandan, sanatçılar da aradaki buzları eritecek bir çabaya yanaşmak istemezler. Onlar da:

— Bizden yaratması, sevmesi, değer göstermesi de sizden! derler de başka bir şey demezler.

Bencesi şudur ki, okurlar da, seyirciler de yüzyıllar boyu sanat denizinde yüzmelerini sağlayacak bir eğitimden uzak tutulmuşlardır. Toplumların çoğu sanat ürünlerine yaklaşmak için birtakım

ince yollardan geçilmesi gerektiğine inanmazlar. Fernand Leger şöyle diyecektir:

— Özel galerilerle müzeler kapılarını tam da işçilerin işliklerden ya da fabrikalardan çıkma saatlerinde kaparlar.

Okul kitaplarını karıştırın, oralarda da insana edebiyatı, sanatı sevdiren şeye çok az rastlarsınız.

Söylemesi ayıp sayılmazsa, sanat eğitimi hükümetlerin başlıca görevi olmalıdır. Çünkü kötülüklerin beşiği olan kara karanlık sadece bilgiyle aydınlatılmaz, onun bir de sanat ürününe yönelik sevgiyle pekiştirilmesi gerekir.

Ama bu işte sanatçıya da düşen görevler vardır. Onlar da salt sanatla, salt edebiyatla yetinmemeye bakmalıdırlar.

Sartre, salt edebiyatın bir düşten başka bir şey olmadığını söyleyecektir. Biraz daha sıkıştıracak olursanız size şunları fısıldar:

— Yazdığınız her cümle insanın ve toplumun bütün katlarında çın çın ötmeyecek olduktan kelli onun hiçbir anlamı yoktur. Çağın edebiyatı, edebiyatçının eliyle yoğrulan çağdan başkası değildir.

Burada ortaya bir sorun daha çıkıyor.

Toplumun ve insanın bütün katlarını ayağa kaldıracak bir yolda sanat küçümsenmiş olur mu, olmaz mı?

Sarunm Sartre da bu suçlamadan yakasını kurtaramamıştır.

Ne var ki, onu, edebiyatı horlamakla suçlayanlar edebiyatın değerini, onurunu düşürmeden toplum ovalarında öttürmenin kimi gizleri olduğunu bilmeyenlerdir.

Oysa üzünçlü olsun, üzünçsüz olsun bütün koca pabuçlu yaratıcılar bunu bilir.

Hem de yüreklerinin bütün soluğuyla.

Beyaz Balina Beyazı

1952 sonbaharında Atlas Okyanusunu minnacık bir yelkenliyle aşan Alain Bombard Kanarya Adalarından yola çıktığı vakit dünyanın en güç şeyi olan yalnızlığı egemenliği altına alacağını sanmıştır.

Bu iş için tekne üzerindeki yaşantısına alışmayı yeterli bulur.

Ama günler günlere bindirdikçe yalnızlığın insanoğluna verilen bir armağan değil de öldürücü bir makine olduğuna inanmaya başlar. Sonunda da şöyle bağırır:

— Yalnızlık! Ben ve teknemin seni boyunduruğu altına alacağını umacak kadar büyüklenmiştim. Beni ele geçiren sen oldun!

Doğrusu, Bombard olsun denizleri tek başına kalbura çeviren öteki deniz devleri olsun yalnızlığı çokça severler. Bu yolculuklara bir başlarına çıkmalarının nedeni de budur. Kaptan Bernicot -o da 1936 yılında Fransa'nın Manche kıyısından yola çıkarak dünyayı tek başına dolaşmıştır- yaşlanıp da manyetosuz bir yolculuğa çıkamayacak bir duruma geldiği vakit bile yanına yardımcı almak istemez.

Nedir, denizler üstündeki yalnızlığın bizim o karadaki yalnızlığımızla hiçbir girdisi çıktısı yoktur. Denizlerdeki yalnızlık insanın içinde değil, dışındadır. Ufkun dört bir yanından atını şaha kaldıran ve deniz üstündekileri yakasından tutup patlıcan gibi silkeleyen kasırgaların bir uzantısıdır sadece.

On metreyi, on beş metreyi aşan dalgalar arasında ya da insanın derisini kavuran güneşin o aman vermez ışınları altında bu yalnızlığın içimizde bir yerlere sokulması da beklenmemelidir.

Diyeceğim, her şeyden önce, su üstünde Ermeni gelini gibi kırıtan teknelerle dört dörtlük bir yalnızlığın tadını çıkarmak mı, yoksa korkuya kapılmak mı doğrudur, ona karar vermek gerekir.

Şu gerçek ki, bu manyetosuz denizciler, bu tek tabancalar denizden adamakıllı korkarlar. Ama bunu çokları açıklamaz. Bunların içinde en açık yürekli olanlar, Marin-Marie: ile 1895'te dünyayı ilk kez dolaşan Slocum'dur. Marin-Marie "Biz yiğit kişileriz ama korkusuz değiliz" demiştir. Slocum ise iyisinden korktuğunu ilan etmekten çekinmemiştir.

Slocum denizde kendisini saman çöpüne tutunmuş bir böcekçeğize benzetir. Fırtınalı havalarda yapılacak işler baştan aştığı vakit korkuyu, morkuyu aklına getirmez ama iyi havalarda yüreği küp küp öter. Yalnız bunu yenmek için kimi yolları vardır: Kendi kendine yüksek sesle söyleşir, ya da şarkı çığırır. Hani sesi de hiç fena değildir. Şarkı döktürdüğü vakitler domuz balıkları havaya sıçrar. Ne ki, Slocum'un kendi kendine söylev çekmesi biraz da sesini yitireceğini sanmasındandır.

1942 yılında ilk kez Horn Burnunu batıdan doğuya doğru aşan ve dünyayı ilk kez güneyden dolanan Vito Dumas da şarkı düşkünüdür. Ama o, daha çok ilahileri yeğler. Horn Burnunu geçenlerden Moitessier de korkusunu yenmek için -bu biraz da can sıkıntısını yenmektir- kendi kendine bıyık altı etmeye pek önem verir. Onun yelkenlisinin direklerini okşadığı, kendisini hâlâ sevip sevmediklerini sorduğu da olur. Kimi zaman da en yakası açılmadık küfürleri ardarda sıralar. Hem de her dilde. İçlerinde Vietnamca olanlar bile vardır. Bunları yapmadığı, kitap da okumadığı zaman ise sesinin çıktığı kadar bağırarak şarkıya durur. Ama denizin bağırtıları bu şarkıları çokluk bir cızırtıya dönüştürür.

Denizden korktuğunu söyleyenlerden biri de Bombard'dır. O, daha kıyı gözden yiter yitmez güz yaprağı gibi titremeye başlamıştır. Bombard, gündüzleri ortadan silinen ama geceleri teknenin çevresinden ayrılmayan köpek balıklarından da çok ürkmüştür. Hele bir gün bir köpek balığının olduğu yerde bir yandan bir yana dön-

düğünü görünce -bu, köpek balıklarının avlarına saldıracaklarının işaretidir- yüreği ağzına gelmiştir.

Ne var, Bombard zamanla köpek balıklarının da ödlek olduklarını anlar. Kürekle hafifçe burunlarına dokunuverin, vıyyt, hemen gözden yiterler. Ama dikkat! Bu, yüzdeyüz doğru değildir. Kimi zaman da, tam tersine, geleneğiyle barut kesilirler.

Bombard'ın tavşan yürekliliği yolculuğunun son günlerinde daha da pekişir. Kerteriz atamadığı, Atlas Okyanusu'nun neresinde olduğunu hesaplayamayacak durumu düştüğü zamandır bu. Yalnız, bunda biraz da Uçan Hollandalı öyküsünün etkisi vardır. Denizin üstündeki yerini çıkaramayınca Uçan Hollandalı gibi Okyanuslarda yitip gideceği kaygısına düşmüştür.

Ama korkusunu alt edecek ya da çevresini dolduran balıklardan biri olmadığını kendisine anlatacak çareleri Bombard da bilir. Kibrit çöpleriyle oyunlar yapar, ya da arkadaşlarının armağan ettiği bebeğe konuşma öğretir. İlkin tek heceli sözcükler belletir. Sonra da konuşmaya adamakıllı girişir. Ondan karşılık beklemez. Bir süre sonra ise bebekten de karşılıklar yapıştırmaya başlar.

Nedir, bütün bu yufka yürekliliğe karşın denizlerde tek başına sürten denizciler gözü pek kişilerdir. Kolay iş değildir ha, küçük bir kotra, bir şarpi, bir yelkenli ya da bir motorla, o iyi saatte olsun denizlerde, aylarca ecel teri dökmek. Çünkü bu tekneler çokluk 6-7 metre boyundadır. Hele 1966 yılında Florida'dan 65 günde İrlanda'ya ulaşan Bill Verity'nin *Nonoalca*'sına başınızı çevirip bakmayın sakın. O sadece 3.66 m.'dir. Ama ondan küçüğü de vardır. *Deniz Yumurtası* adlı yelkenli 3.60 boyundadır. John Riding, 1967'de, onunla bütün dünyayı dolaşmıştır.

En uzun tekneyi ise, -16.30 m.- Chichester 1966 yılında kullanmıştır. Siz teknelerin büyüklüğüne kulak asmayın. Atlas Okyanusu'nu ilk kez 1876 yılında, yine manyetosuz aşan Amerikalı Johnson'un yelkenlisi 6.10, 1882 yılında Büyük Okyanus'u deviren Gilboy'un teknesi ise 6 metredir. Enleri ise ortalama iki metredir.

İşin tuhafı, denizlerle boğuşmaya giden bu tektabancaların çoğu denizci değildir. Gerçi içlerinde Slocum gibi, Voss gibi, Blackburn

gibi gözlerini denizde açanlar da vardır ama çoklarında deniz tutkusu sonradan baş göstermiştir.

Harry Pidgeon 47 yaşında denizin çağrısına uymuştur. Unutmayalım, hangi yaşta olursanız olun deniz çağırır. Pidgeon kendisine seslenildiğini anladığı vakit Kaliforniya'da fotoğrafçılık yapmaktadır. Hem de iyi bir fotoğrafçıdır ha! Nedense bir gün -1918 yılında- garip memleketlere gitmek, oraların fotoğraflarını çekmek, sonra da gördüklerini resimleriyle birlikte dergilerde güzel güzel anlatmak sevdasına kapılır. Ama yola çıkmadan önce, üç yıl denizciliği ve denizciliğin kuramlarını öğrenmek için elinden geleni yapar.

Pidgeon dünyayı dolaşıp da 1925'te Los Angeles'e döndükten sonra 1932'de yeniden denizlere atılır. Bu yolculuktan da 1937'de döner. Artık 63 yaşındadır. Evlenir. Bu kez de karısıyla düşer yollara. Onu 1951 yılında, 76 yaşında yeniden denizlerde görürüz.

Kocadığı halde denizlerden çıkmayan biri de Chichester'dir. Ama onu biraz sonra göreceğiz. Şimdilik bu tek tabancaların, her vakit yaşlı kişiler olmadığını şuracığa kıstıralım. 1965 temmuzunda Kaliforniya'dan yola çıkıp Yeni – Hebrides, Yeni – Gine ve Endonezya'yı dolanan, oradan da Afrika'nın güneyine vurup 26 Nisan 1967 günü Thursday Adasına ayak basan Lee Graham 17 yaşındadır.

Ne var, yaşları ne olursa olsun, hemen hemen topunda büyük bir direnme gücü vardır. Açlık, susuzluk güneşin sıcağı, gecenin soğuğu, dalgalar, rüzgarlar karşısında hepsi de insan üstü bir varlık gösterirler. Ama denizin oynayacağı oyunlar bitmek tükenmek bilmez. Bunların arasında ise rutubet başı çeker. Bombard bütün yolculuğu boyunca su geçirmez çoraplarla kuru bir yatak düşlemiştir. Bir de piliç kazartması ile bir duble biranın özlemini çeker ama bunlar ötekiler kadar önemli değildir. Yalnız, yolculuğunun son günlerinde düşlediği biranın dublesini birden ikiye çıkarır.

Kimi denizciler ise iskorpit hastalığından yakınırlar. Alman denizcilerden Romer'e gelince, onun derdi de hareketsizliktir. Romer'in öyküsüyle Blackburn'ün öyküsünü Fransız deniz yazar-

larından Jean Marrier bize canlı bir biçimde anlatacaktır. Ondan önce de bize başka bir sözü olacaktır:

— Yalnızlık insanı gençleştirir.

Ama biz buna takılmadan Romer'in serüvenine kulak kabartalım:

Küçük bir yelkenliyle Atlas Okyanusu'na açılan Romer'in teknesi 6 m. boyunda, 0.95 enindedir. Su altı derinliği ise -bu duyulmuş şey değildir- sadece 25 sm.'dir. Tekne, Laponların *kayak* adı verilen balıkçı sandalları örnek alınarak yapılmıştır. Ama tahta çatı üzerine hayvan postu değil de kauçuk niteliği kazandırılmış yelken bezi geçirilmiştir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere *Alman Sporu* adını alan yelkenli pek titireskodur. Gerektiğinde karbon gazıyla şişecek olan şamandıralardan başka hiçbir güvenliği yoktur. Haa, bir donanım daha vardır. Bu da Romer'in dümeni ayaklarıyla yönetmesine yarar.

Alman denizci, ayaklarını uzatıp, bedeninin belden aşağı bölümünü de güvertenin yelken bezine sardığı vakit tam bir mumyayı andırır. Üstelik sarmalandığı bez kendisini bir buhar kazanındaymışçasına hafakanlara uğratır. Ne denir, böyle yapınasa deniz suyu dolacaktır tekneye.

Burada Romer'e şapkamızı çıkarmamız gerekir.

İlkin, Portekiz'den Kanarya Adaları'na değin 11 gün, oradan da Antiller'e değin 88 gün *Alman Sporu*'nun içinde hiç kıpırdamadan oturmuştur. Ne uzanabilmiş ne de dizlerini bükebilmiştir. Bağırsaklarını boşaltmanın bile kolayca gelememiştir üstesinden. Bedeninin yukarı dilimi, ensesi, kolları ise medar denizlerinin güneşiyle bükülmüştür. Bir ay sonra başlığını yitirdiği vakit ise güneşin kendisini çarpacağı, böylece aklını virvırlayacağı kuruntularına kapılır.

99 gün dalgalarla savaş! Başlı başına bir yiğitliktir bu. En küçük bir dalga bile tekneyi alabora edebilir. Her an denizi gözetlemek, dalgalara göre dümen kırmak gerekir. Romer'in bedeni tuzdan, salamuraya dönüşmüştür. Medar yağmurları yağmaya başladığı vakit bile ayağa kalkıp tuzu üstünden atamaz. Bütün bu çaresizliklere bir de tekneye dolan suların eklendiği unutulmamalıdır. Bu

99 gün, elinde dört litrelik boş bir kutu, teknenin suyunu boşaltmak için verilen savaşın öyküsüdür aynı zamanda, 31 Ağustos 1928 günü Antiller'e ayak bastığı vakit, hemen oracığa nihtima kıvrılıverir. 48 saat, üzerine ölü toprağı dökülmüşçesine kıpırdamadan uyur. Yaralarının iyileşmesi için de haftalarca hastanede kalır.

Şimdi de acı bir haber: Romer Antiller'den yolu eline alıp New York'a doğrulduğu zaman fırtınaya yakalanır. 1.200 mil ötedeki Hatteras Burnu'nunda beklemektedirler onu. Ama o, ne burada, ne de başka bir yerde bir daha görünmeyecektir. Deniz gizlemiştir onu.

İnsan direncinin nereye dek uzandığını gösterenlerden biri de Howard Blackburn'dür. Blackburn, 1883 yılının ilk aylarında Kuzey Atlas Okyanusu'nda, New Foundland Adası önlerinde seyreden bir balıkçı teknesinde tayfadır. Yaşı 25 var, yok. Şubat sonlarında bir gün, er horozda morina balıkçılarının kullandığı küçük bir sandala atlar. Yanında her zamanki arkadaşı Tom Welch de vardır. Balık ağlarını toplamaya gideceklerdir. Daha işlerini yarılamamışlardır ki hava patlar. Biraz sonra da rüzgar fırtınaya dönüşür. Kar da indirmeye başlamıştır. Bizim iki balıkçı ağları palaspandıras toparlayıp küreklere asılırlarsa da gemilerine ulaşamazlar. Az sonra da gece bastırır. Bütün geceyi, kayığın içine dolan suyu boşaltmakla geçirirler. Gün ağarırken çevrelerini iyice gözden geçirirler. Değil yakınlarında, uzaklarda bile gemilerinden iz yoktur. İster istemez kıyıya doğru kürek çekmeye başlarlar. Dalgalar öylesine yüksektir ki her dakika devrilmek ya da batmak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Blackburn sandalı dalgalar üzerinde dik tutabilmek için derme çatma bir demir şamandırası yapar. Ama bu uğurda eldivenlerini de yitirir. Bu, ellerinin donmaya başlaması demektir. Welch'in gözleri bir ara arkadaşının ellerine takılır:

— Howard ellerin beyazlaşmaya başladı.

Doğrudur bu. Blackburn'ün elleri duygusunu yitirmektedir. Çoraplarını çıkarıp eldiven gibi kullanmaya karar verir. Ama onları da denize düşürmek mutsuzluğuna uğrar. Usundan şöyle bir düşünce geçer:

— Ellerim donarsa, artık hiç mi hiç, kürek tutamam. O zaman bütün ağırlık Tom'un üstünde kalır. Ellerim donacağına göre, hiç değilse onları işe yarayacak bir hale getirmeliyim.

Bunu düşünür düşünmez de ellerini küreğin tutamacına yerleştirir. Onları son bir çabayla büker. Sonra da bütün bütüne donmaya bırakır. Film değildir bu. Soğuğun şiddetinden yirmi dakika sonra elleri iyisinden donar. Ama bir kıskaç biçimini almıştır. Aman be! Şimdi de çizmelerinin içinde çorapsız kalan ayakları donmaya başlamıştır. Blackburn arkadaşının içini bozmamak için hiç sesini çıkarmaz. Fırtına ise yeniden azıtır. Sandalın içine sular dolar ki dolar. İki arkadaş da, bütün gün, suları dışarı atmak için çabalarlar. Tom Welch güçlü kuvvetli biridir. Ama akşam bastırdı mı, bastırmadı mı, yorgunluk, açlık ve susuzluktan bütün takatının yittiğini görür. Az sonra da sayıklamanın ayaklarına yatar. Ah uh, inh! Bütün gece sürer sayıklama ve inleme.

Şimdi yine şapkamızı çıkaralım.

Bu kez, bi ölüye son saygımızı göstereceğiz.

Tom Welch, bütün gece debelendikten sonra, sabahın ilk ışıklarında, Dauet'nin o ünlü öyküsündeki kurda boynunu uzatan Bay Seguin'in keçisi gibi ölümün kollarına bırakır kendini.

Blackburn aynı süreyi sandalın sularını boşaltmakla geçirmiştir. Ertesi gün ve akşam arkadaşının ölüsü önünde, yine o işi sürdürür.

Hele şükür! Üçüncü günün bitiminde hava kalır. Kurtulmuştur Blackburn. Sabah olur olmaz demir şamandırasını yeniden sandalın içine çekerek bütün gücüyle küreklere asılır. Zaman zaman donmuş ellerinden yarım dolar büyüklüğünde et parçaları kopmaktadır. Ellerinin kürek tutamacı ile sürtüşmesinin sonucudur bu. Ama hiç acı duymaz. Sonunda, beş gün aç susuz sürüklenen bir yaşamdan sonra bir balıkçı köyüne ulaşır. İş daha sonuna gelmemiştir. İki ay içinde birbiri ardınca tüm parmakları dökülür. Ayaklarının iki baş parmağı da onları izler.

Bütün bunlar bu sakat gemicinin gözlerini yıldırmıştır, derseniz yanılırsınız. Daha sonraki yıllarda Blackburn biri İngiltere'ye (Glo-

uchester), biri de Portekiz'e (Lizbon) olmak üzere iki kez Atlas Okyanusu'nu geçer. 61 gün süren birinci yolculuğunda 9 metre, 38 gün süren ikinci yolculuğunda da 7.50 m. boyunda bir yelkenli kullanmıştır.

Burada, belki Jean Marrier'den Çinli Poom Lim'in öyküsünü de anlatmasını istememiz gerekecektir.

O da Blackburn gibi istemeden atılmıştır bu işe. Üstelik, onun yolculuğu da insan direnci bakımından büyük alkışlar toplayacak bir girişimdir. Evet, 1942 yılında, II. Dünya Savaşı'nın en civcivli günlerinden birinde, Poom Lim'in gemisi, kendisinin düşüncesi sorulmadan, Atlas Okyanusu'nda torpillenmiştir.

Gemi batınca, arda kalan sallardan bir üstüne sığınan Poom Lim, azık sandığındaki yiyecekler bittikten sonra tam üç ay, tek başına balık eti ile çiğ kuş eti yiyerek yaşar. Balık avı için bir oltaya gerek duymasıyla salın kenarındaki küçük üçleme halatlarını çözmüş ve bunları birbirine ekleyerek amacına ulaşmıştır. Oltanın iğnesi için de salın galvanizli çivilerinden birini kullanır. Ne ki, daha önce ona, dişleriyle gerekli biçimi vermiştir. Yem için de azık sandığında kalan son bisküvilerinden yararlanır. Bunları tükrüğüyle yoğurur ve birbirine ekleyerek büyük bir topak yapar. Ona, güneşte kurutunca da, suda hemen erimeyecek bir sertlik kazandırır. Bu işte kendisine bir mezit balığı da yardımcı olur. İyi yürekli hayvancağız hiç nazlanmadan gelip oltaya teslim olur da bu enti püften yemin yerine kendisinin kullanılmasını sağlar.

Lim'in giysileri 131 gün güneş, yağmur ve rüzgara karşı koymuştur. Sonunda hepsi parça parça olmuş Lim'i de kendi çıplaklığıyla başbaşa bırakmıştır. Çinli'yi kurtarmaya koşan Brezilyalı zenci balıkçılar da onu şallak mallak görünce donup kalmışlardır.

Gelgelelim, bu şaşkınlık Keeling Adası yerlilerinin şaşkınlığı kadar olmamıştır. Slocum, tıngır elek yelkenlisiyle uçsuz bucaksız denizlerden çıka gelince, Keeling Adası insanları onu, birkaç gün önce ölen bir zencinin ruhu sanmışlardır. Hele Hint Okyanusu'ndaki Rodriguez Adası yerlilerini hiç sormayın. Onlar da Slocum'a Deccal gözüyle bakmışlardır.

Doğrusu, deniz kazasına uğrayan mutsuzların durumu birçoklarının kafasını kurcalamıştır.

Çünkü az buz değildir bunların sayısı. Barış zamanında bile yılda aşağı yukarı 200.000 kişi kazaya selam çakar. Bunlardan da ancak dörtte biri kurtarma sandalları ya da sallarına sığınırsa sığınır. Gelin görün ki, bu elli bin de kısa bir sürede dünyamızdan ayrılır. Ama ölümleri açlıktan ve susuzluktandır sadece.

Bu durum Bombard'ın kafasını da anabadula etmiştir.

Bombard şuna inanır: Kazaya uğrayan insanlar aylarca deniz üstünde azıksız ve katıksız yaşayabilir. Yalnız, suyu ve besini denizden sağlamayı bilmek gerekir.

Yazımızın bu noktasına geldiğimize göre, biz de altlarına pabucu yarım bir yelkenli verip denize salıverdiğimiz dostlarımızın kör boğazlarını, biraz olsun, düşünmeliyiz.

Şu var ki, onlar bizi beklemeden teknelerini yiyecek ve içecekle iyice doldururlar. Zaten çoğunun boğazı kısadır. Belki içlerinde oburun teki olan biri varsa, Gilboy'dur. Ama onun da yanına aldığı şeyler 165 kutu bisküvi, 24 kutu -iki kiloluk- sığır konservesi, 24 kasa şeftali, 24 kasa süt, 13 kilo toz şeker, bir buçuk kilo kahve, bir kilo çay, bir buçuk kilo domuz yağı, 24 kutu domuz paçasından öteye geçmez. Bir de 560 litre su alır ki o da doldursa doldursa 14 varili doldurur.

"Daha ne olsun!" diyeceksiniz ama biz yine Bombard'a dönelim. Çünkü bütün iş ondadır. Düşüncesini kanıtlayabilmek için Bombard, 1952 mayısında küçük bir yelkenli ile yola çıkar. İlkin, Monako'dan Tanca'ya bir arkadaşıyla gelir, sonra da Kazablanka'dan Kanarya Adalarına, Kanarya Adalarından da Küçük Antiller'in en doğusundaki Barbados Adası'na değin tek başına Atlas Okyanusu'nu yarıp geçer.

Bombard günde iki, üç bardak içilen deniz suyunun sağlığa bir dokuncası olmayacağını söyler.

Tersine bu, bedenin susuz kalmasını önler. Ama kantarın topuzunu kaçırmamaya bakmalıdır. Bedeninin gereksindiği tatlı su ise, balıklardan elde edilecektir. Bombard bunun için de iki yol gösterir:

Birincisi balık parçalarını bir pres makinesinde sıkmaya dayanır. İkincisi ise balığın sırtında çizikler açarak çam ağacından sızdırılan reçine gibi balığın suyunu bir kapta toplamaktan başkası değildir.

Bu iş için günde iki, üç kilo balık yetişir. Tatsız bir şeydir belki bu su. Belki biraz da tuzludur. Ama ne yapalım, sizi aylarca ölümle dirim arasında tutacak olan da budur. Bombard 65 gün süren yolculuğu boyunca bu suyu içmiştir. Açlığını ise balık ve kuş etiyle gidermiştir. Hem de onları mutfak etmekte de hiç zorluk çekmez. Çünkü topunu çiğ çiğ yemiştir. Hele kuşların derisini, tüylerini yolmadan yüzdüğü için, tüy yolmak derdinden de kurtulmuştur.

Balık etinde B1, B2 vitaminleri vardır. A ve D vitaminleri de pek boldur. Bombard bunları bütün ayrıntılarıyla saptamak için, yola çıkmadan, bir sürü kitap devirir. Bu araştırmalar sonunda, iskorpit hastalığına yakalanmamak için bol bol plankton atıştırmak gerektiğini de öğrenir. Ama plankton adındaki bu canlı varlıklar -bitkisel olanları da vardır- saydam olduklarından, gözle kolay kolay seçilemezler. Oysa bir litre deniz suyunda milyonlarca plankton vardır. Yoo hemen coşmayın, bir litreden elde edebileceğiniz plankton sadece bir buçuk gram çeker. Eh o da insana yetebilir.

Bonbard insan bedeninin kalori için gerek duyacağı protit ile lipitleri yani fosforlu yağları da balıktan kolayca elde edebileceğini bilir. İşin güzelliği, onun vardığı sonuçlara ondan önce Poom Lim gibi başkaları da varmıştır. Gilboy da yiyeceklerini yitirdiği vakit -Avustralya'ya 1430 mil kala yelkenlisi devrilecektir- açlığını kuşlar ve balıklarla bastırır. Vito Dumas da, Bombard'dan 10 yıl önce, deniz suyunun içilebileceğini göstermiştir. Bombard'dan sonra ise Alman Hannes Lindemann ile Büyük Okyanus'u 1954 yılında salla geçen Amerikan uyruklu Wlliam Willis de deniz suyu ve besininden yararlanma işinde Bombard'ın tanıtladığı verileri doğrulamışlardır.

1972 yılında iki direkli uskunasını Büyük Okyanus'ta yitirince -falyanosların işidir bu- dört kişilik ailesi ve bir de üniversiteli konuğuyla 17 gün bir salda, o da batınca 21 gün bir bot üzerinde denizle becelleşen Dougal Robertson ise bu verilere yeni bir tanesini katar. O da kaplumbağa kanının susuzluğu giderdiğidir.

Uzun lafın kısası, deniz ürünlerinden karın doyurma işi belki tarih yıllarından önce başlamıştır. Bütün sorun, denizden elde edilecek yiyecekler için gerekli alet ve oltaların bulunmasıdır. Gülmeyin! Bu kadar küçük bir gerçeği bilmediği için, 1520 aralığında, şimdilerde kendi adıyla anılan boğazı geçip dünyanın yuvarlaklığını ilk kez yadsınmaz bir biçimde ortaya koyan Magellan, Büyük Okyanus'a açıldığı vakit yiyecek sıkıntısına düşmüştür. Gemideki yiyecekler bittiği, denizden yararlanmakta da beceriksiz kaldıkları için, 3 ay yirmi gün boyunca, Magellan'ın bütün gemicileri sıçan artığı bisküvileri yemek zorunda kalırlar.

Nedir, Magellan'la arkadaşları sonunda sıçanlardan öçlerini almışlardır. Sıçanları yakalayıp bir güzel yemeye koyulmuşlardır ki, ilk sıçan karaborsasının tezgahlanması da böylece gerçekleşmiştir. Yalnız, bunların sayısı da sınırlı olduğu için, bir süre sonra yeniden kıtlık baş gösterir. Bu kez de, gelsin yelken direğine sarılı sığır derileri! Onların mutfağı ise hiç zorlu değildir. Birkaç gün deniz suyuna yatırdınız mı, hafifçe kızartın ve daha ateşte iken dağıtıma geçin.

Burada, biraz soluklanmamız doğru olacaktır.

Çünkü artık, o Norveçli bilgin Thor Heyerdhal ile arkadaşlarından söz edeceğiz.

Dikkat ki dikkat! Denizlerden yararlanma işine Bombard'dan önce onlar da el atmışlardır. Hem de daha kolay bir biçimde.

Bir kez çiğ balık eti çiğnemekle susuzluğun bastırabileceğini görmüşlerdir. Sonra, içme suyuna %20-40 deniz suyu karıştırılmakla, içimin hoşluğunu yitirmediğini saptamışlardır. Üçüncüsü, And dağlarında yetişen ve kokain çıkarılan koka adındaki bir fidanın yapraklarını çiğnemekle de susuzluğun giderilebileceğine varmışlardır.

Koka sinirleri de yatıştırdığı için Perulular onu uzun deniz yolculuklarında hiç yanlarından ayırmazlar ve bütün gün çiğnerlermiş. Böylece hem susuzluklarını yatıştırır, hem de yorgunluk alırlarmış. Durun, daha bitmedi, kokanın bir özelliği daha varmış: İçilen deniz suyunun insana dokunmasına engel olurmuş.

Heyerdhal ile arkadaşları planktonun C vitamini bakımından bulunmaz bir besin olduğunu bu yolculukta bir kez daha anlamışlardır. Yolculuklarına çıkmadan önce bir doğa bilgini onlara plankton avında kullanılabilecek çok küçük gözlü bir ağ göndermiştir. Ama onlar plankton avı için yepyeni bir yöntem bulmuşlardır. Balinaların yöntemidir bu. Ağızlarına aldıkları deniz suyunu dişleri arasından geri püskürtürler. Su çıkar, plankton kalır. Şu var ki, planktonların kokusuna dayanmak her babayiğidin işi değildir. Bir ölü kokusu ki burun direğini kırar. Ama dayanılırsa, sonunda çok lezzetli bir şey olduğu -bunun tadından Bombard da söz etmiştir- görülür. Hele bunların arasına küçük yaratıkların yumurtaları da karışmışsa, insan havyar yemiş gibi olur. Ama bitkisel planktonlardan kaçınmak gerekir. Onlar yenmez. Sonra planktonun fazlası da insanı zehirleyebilir.

Bize sorarsanız, deniz besinlerinin insanı yaşatmaya yeterli olduğu düşüncesinin şerefi yine de Bombard'a bırakılmalıdır. Çünkü o, bu işi kendi canını ortaya koyarak kanıtlamıştır. Üstelik, öteki-lerin tersine, yanına yiyecek-içecek adına bir şey de almamıştır. Almışsa, bunları bir sandığa doldurarak mühürletmiş, yolculuğun sonuna değin de sandığa el sürmemiştir.

Kaldı ki, Heyerdhal'ın yolculuğu bambaşka bir temele dayanır.

Bunun ne olduğunu anlamak için, isterseniz biraz gerilere gidelim. Yıl, 1937. Markiz takımadalarından Fatuhiva Adasındayız. Heyerdhal burada olsun, Paskalya Adasında olsun 10 metre yüksekliğinde, uzun kulaklı, sivri çeneli dev insan heykelleri görmüş ve bunların, Peru'da Titikaka gölü kıyısında bulunan heykellere benzerliği karşısında çarpılmıştır.

Yerliler arasında bir kanı da vardır: Ataları sayılan beyazların deniz aşırı bir yerden geldiği inancı içindedirler. Doğrusu, Heyerdhal'in aklına bu da takılır. Herhalde, diye düşünür, bu beyazlar Titikaka gölü savaşında yenik düşen ve memleketlerinden kaçan Perululardır. Buraya sallarla göç etmişlerdir. Ama, ilişki kurduğu bilim adamları kendisine Güney Amerika'dan hiçbir halkın Pasifik adalarına göç etmediğini söylemişlerdir. Başka bir şey daha yap-

mışlardır: Bunun -bilimsel sorunların bir polis romanının düğümü gibi çözülemeyeceğine parmak basmışlardır. Şu ilke de onlarındır: Bilimin amacı araştırmadır, şunu ya da bunu tanıtlamak değildir.

Nedir, Heyerdhal incelemelerini derinleştirdikçe kuşkularını artıracak yeni ipuçları bulur. Pasifik adalarındaki yerliler kendi soylarının kurucusu olarak gördükleri güneşin oğluna ve adadaki heykellere Tiki adını vermişlerdir. Oysa, İnka efsaneleri de Titikaka gölü kıyısında dev kalıntılar ve heykeller bırakan beyaz insanların da Kon – Tiki adında bir başbuğları olduğunu yazar. Dahası var: Efsanelere göre Kon – Tiki'nin kulları İnka'lara yenilince Büyük Okyanus kıyılarına kaçmışlar, oradan da denize açılarak batıya doğru gitmişlerdir.

Bu efsanelerde güneş -kral Kon – Tiki'nin "Uzun Kulaklılar" adı verilen birtakım beyaz insanların başbuğu olduğu da belirtilir. Bunlara "Uzun Kulaklı" denilmesinin nedeni ise kulak memelerine ağırlık asarak onları yapma olarak uzatmalarıdır.

Şimdi sıkı durun. Önemli bir şey açıklayacağız: Pasifik adalarındaki heykeller de uzun kulaklıdır. Üstüne üstlük sivri çenelidir. Heyerdhal onların bu durumunu da uzun sakallı oluşlarına yormuştur.

Durun, durun, Heyerdhal'in aklını gel-git eden başka şeyler de var: Paskalya Adasının bir adı da Mata – Kito'dur. Kon – Tiki'nin Peru'da yerle bir edilen şehrinin deniz kıyısındaki limanı ise Mata-Rani adını taşır. Bu ad benzerliği bir yana, burası Paskalya Adasının tam doğrultusundadır.

Öte yandan, Pasifik adalarındaki dev heykellerin başlarında kızıl başlıklar bulunması da dikkate değer bir noktadır. Çünkü bugün bile, Polinezya adalarında kızıl saçlı, beyaz tenli insanlara raslanır. Yeliler, bunların adaların ilk beyaz halkından inme olduklarını söylerler. Buralarda kutlanan bayramlarda ise tuhaf bir görenek yinelenir. Yerliler bayramlarda derilerini beyaza, saçlarını da kızıla boyarlar.

Sizin anlayacağınız, her şey, Heyerdhal'ı, Peru'dan birtakım adamların buraya göç ettiklerine inandıracak biçimde düzenlenmiş-

tir. Yalnız bunlar buralara nasıl gelmişler, neyle gelmişlerdir? Onun üzerinde kafa yormak gerekir. Çünkü gemileri yoktur bu insanların. Yelkenlileri de yoktur. Ama salları vardır. Hem de topu da, belsem ağacından yapılmıştır. Topu da mahşer meydanını inletir.

Peki, sorması ayıp değilse, Heyerdhal düşüncelerini herkeslere evet dedirtmek için böyle bir sal üstünde Peru'dan Pasifik adalarına gitmeyi göze alacak mıdır, almayacak mıdır? Karşılık: Alacaktır. Ama ilkin Peru'nun ilk yerlileri gibi belsem ağacından bir sal yaptırması gerekir. Bir de seçkin dört arkadaşını toplaması. Bu ikincisi hiç zor olmaz. Beş ahbap çavuş 1947 yılının ilk aylarında Peru'nun başkenti Lima'da bir araya gelirler. Burada Upsala Üniversitesi öğretim üyelerinden Bengt Danielson da kendilerine katılır.

Sala gelince, dokuz belsem kütüğü de onun işini görür. İlkin en uzununu -14 m. Boyunda- ortaya koyarlar. Ötekileri de salın boyu 10 m.'yi geçmeyecek biçimde iki yana yerleştirirler. Sonra tümü üç parmak kalınlığında kenevir halatlarla birbirlerine bağlanır. Üzerlerine dikey biçimde yeni kütükler çekilir. En üste de bambu ağacından bir kamara oturtulur. Onun önüne de yan yana iki yelken çekilir.

Salın burnuna, kör bir saban demirini andıran sivrilik verilmiştir. Kıç taraf ise dümdüzdür. Ne var, bunun da ortalık yerine boynarun kondurulabilmesi için ufak bir çıkıntı yapılır.

Geriye salın adını koymaktan başka bir şey kalmaz. Bunu da bir arkadaşları alır üstüne. Sal artık "Kon-Tiki" adıyla anılmaktadır. 28 nisan günü de bizimkiler Lima'nın El Galleo limanından Okyanus'a açılırlar. Ama yola çıkmadan önce, altı adama dört ay yetecek yiyinti almayı da unutmazlar. Bunun 684 kutusu güzelim ananaslarla doldurulmuştur.

İlk günler deniz, o yolların denizi değildir. Altlarındaki lenduhayı sağa, sola döndürmek, tümünün boyun damarlarını davul gibi şişirir.

Ne denilmiştir? Bulgular ceht işi değil, baht işidir. Bizimkiler de birkaç gün sonra, bir rastlantıyla Perululların sallarını nasıl yönettiklerini bulurlar. Hiç de zor bir şey değildir bu. Düz bir tahtayı

salın aralıklarında denize daldırmanız yeter. Tahta suya baştan-başa, yarıyarıya, provada, kıç taraftan sarkıtıldığına göre de çeşitli yönler sağlanır. Böylece boynaya el sürmeden kolayca rota değişiklikleri yapılır.

Heyerdhal ile beş arkadaşının -bunlara belki bir papağanla bir yengeci de eklemek doğru olur ama saldakiler bu ikincisine sadece bir eşya gözüyle bakarlar -yolculuğu 101 gün sürer. Sonunda kendilerini güç bela -burada bu söz kullanılmalıdır- Tuamotu takımadalarından Puka – Puka'ya atarlar. Heyerdhal da Bombard gibi düşüncesinin doğruluğunu tanıtmıştır.

Burada bir bilgin, pek pek bir araştırmacı Kon – Tiki serüvenini şöyle bağlayabilir:

"Gerçi şimdilerde Heyerdal'in sallarla Peru'dan Pasifik adalarına gidilebileceğini göstermiş olması karşısında bile Peru'luların buralara göç ettiğini kabul edenler pek yoktur ama son yıllarda Şili'deki bir Kızılderili mezarında Paskalya Adasındaki mızraklardan ikisinin temsilinin bulunması da Heyerdal'ı ergeç haklı çıkaracak işaretler sayılmalıdır."

Çok şükür biz ne bilim adamı, ne de araştırmacıyız. Burada okurlarınıza kimi bilgiler sunuyoruz ama onları eğlendirmeyi de savsaklamıyoruz. Bir denemecinin yapacağı iş de bundan başkası olmamalıdır. Doğrusunu ararsanız insanlar çıplak bilgilerden çok, zingirdek oturumundaki düşüncelerden hoşlanırlar.

Bizcesi şudur ki, beş bin yıllık bir yaşamdan sonra Nuh Peygamber'in torunları bilgi alanında -şapkamızı burada da çıkarmak doğru olur- "gör-işit yöntemi" diye bir şey olduğunu çakmışlardır.

Ama gerçek yöntem bu da değildir.

En yararlı davranış, en geçerli yol gülmeye güldürmeye büyük bir yer ayıran "eğlen-gör-işit yöntem"idir. Yalnız, insanların bu yöntemi bulabilmeleri için daha bir beş bin yılın geçmesi gerekir. Bu arada onlar eğlenceyi küçümsemekten vazgeçmeye de alışmalıdırlar.

Aman, amaan, konumuzu iyice sapıttık. Burada ne Paskalya Adasındaki dev heykellerden, ne de öğretim-öğrenim yollarından

açmak için bulunuyoruz. Bizim dile getirmek istediğimiz denizin büyüleridir. Çünkü bir yerde -bu bir giz değildir- denizin de büyüleri vardır. Bunlar hiç beklemediğiniz bir anda bir elektrik ampulü, bir kadın iskarpini, bir baston, bir kutsal kitap kılığında karşınıza çıkabilir.

Ne var, gerçek büyü denizin içinden gelir. Denizin içlerinde sereserpe yaylananlar kimi zaman bir köpek balığı, bir kızıl orkinos, bir domuz balığı, bir kaplumbağa, bir yelkenli kılıçbalığı, bir ton balığı bir uçan balık olarak yolunuzu, ya da soluğunuzu kesebilir.

Ama asıl büyü sağanağına yakalanmak istiyorsanız, balinaları bekleyeceksiniz. Deniz, size buzul balinalarını göndermemişse, gagalı balinaları gönderir. Kara balinayı göndermemişse, mavi balinayı, onu da göndermemişse beyaz balinayı yollar. Kambur balinayı kızağa çekmişse bodur balinayı, çatal kuyrukluyu salar. Dişli balinayı nöbette tutmuşsa, dişsiz balinayı, kaygan balinayı lohusa yatağına yatırmışsa kaşalotu postalar. Onları alakoymuşsa yunusu gönderir. Yok onu uykuya yatırmışsa cüce kaşalotu yollar. Kazgagalıyı tutmuşsa Amazon yunusunu koşturur.

Bu deniz güzelleri, çokluk yosun tuttuğu için, yelkenlilerin altını yoklarlar. Oralara sığınan küçük balıkları avlamak için tekneyi omuzlarlar. İçlerinde teknenin bordasına sürünenler de olur. Bu gibi hallerde gemiciler, ellerine ne geçerse, gürültü yaparak onları kovmaya çalışır. Geceleyin ise çırağlarını yakarlar. Ama bu, uçan balıkların gelip yüzlerine çarpmasına yol açar.

Uçan balıklar çokluk sürü halindedir. Kimi zaman da İngilizlerin "shearwaters" adını verdikleri yelkovan kuşlarıyla savaşa tutuşurlar. Kılıçbalıkları ise deniz kaplumbağalarıyla dalaşmayı yeğler. Bizim Okyanus devlerini izleyen kuşlar arasında kuzey sümsük kuşu, büyük martılar, siyah gagalı beyaz güvercinleri andıran kuyruğu telekli fayton kuşları da vardır. Martıların da çokluk domuz balıklarıyla kavgaya tutuştukları görülmüştür. Heyerdhal papirüsten yaptırdığı "Ra" adındaki gemisiyle -bu başka bir yolculuktur- Fas'tan Barbados adasına giderken Atlas Okyanusu'nun göbeğinde bir güvercine bile raslamıştır.

Bombard ise en çok uçan balıklara toslar. Uzun kanatlı firkateynkuşları da onun çok gördüğü şeylerdendir. Ama o asıl, o cici mi cici domuzbalıklarına bitmiştir. Öğleden sonraları -hemen hemen her gün- saat dörtte, beş altı tane kılıçbalığı ile bir fırtınakuşu da onu yoklamaya gelir. Serçeye benzeyen bu küçücük kuş siyahtır. Kuyruğunda beyaz lekeler vardır. Yelkenlinin kıçına değin sokulur, orada deniz üzerinde gezinerek güneşin batmasını bekler. Kılıçbalıkları ise daha vefalıdır. Onlar 24 saatte 24 saat Bombard'ın çevresinden ayrılmaz. İlk gün Bombard, onları yakalamak istemiş, ama yaralamaktan başka bir şey yapamamıştır. Ertesi günlerde balıklar -denizlerde yaralar öyle çabuk çabuk iyileşmediği için- hep yaralar berelerle görünmüşlerdir. Bombard onların topuna da ad takmıştır. En büyüğü Dora'dır.

Gilboy'un kayığını ise köpekbalıkları kovalamıştır. Romer'in *Alman Sporu*'na gelince, ona da bir köpekbalığı ile üç yavrusu saldırmıştır. Bu köpekbalıklarının yerini, kimi zaman falyanos denilen çok büyük yunusbalıkları alır. Bombard, yolu üzerinde, sarı hanibalıklarıyla da burun buruna gelmiş, onlarla kendine yağlı ballı bir şölen çekmiştir. İçme suyunu bile onlardan sağlamıştır.

Nedir, yelkenlilerin ardından en çok koşan da kılavuzbalıklarıdır. Bu ad onlara, gemilerin dümen suyunu hiç bırakmadıkları ve yarı-kör köpekbalıklarını avlarına doğru ittikleri için verilmiştir. Cigara biçiminde ufak tefek şeylerdir. Sürü halinde ve köpekbalıklarının önlerinde yüzerler. Onlara son dakikaya değin eşlik ederler. Ama köpekbalığı, avını yakalayıp da ortadan yitti mi çılgına dönerler. Yeni bir başbuğ, ya da Tanrı buluncaya kadar bütün bilinen düdükleri öttürürler.

Gelin görün ki, son yıllarda Fransız deniz altı araştırıcılarından Jacques – Yevs Cousteau köpekbalıklarının çok keskin görüşlü olduklarını, kılavuzbalıklarının da onların avlarından yararlanmak için yanlarından ayrılmadıklarını ileri sürerek hem bilim adamlarının görüşlerini yalanlamış, hem de bizim denememizi baltalamak istemiştir. Ama biz burada ona kulak asacak değiliz. Ne denilmiş-

tir? Küheylan at çul içinde bile bellidir. En iyisi biz yine deniz kuzularına dönelim.

Bombard, bir de açık denizlere özgü turnabalıklarıyla karşılaşmıştır. Barrakuda diye anılan bu balıkların, laf değil, 700 keskin dişi vardır. İnsana tuhaf tuhaf bakarlar. Bombard onları öldürmek istemişse de kıyamamıştır. Jean Merrien'in anlattığına göre -bakın biz de dokuz kapının zilini çalmadan ağzımızı kıpırdatmıyoruz- biri 1949'da, biri 1955'te olmak üzere iki kez dünyayı dolaşan Jacques – Yves Le Toumelin de Antillerde yapışkanbalıklarına rastlamıştır. 70 sm. boyundaki bu balıkların kafalarında bir vantuz vardır. Bununla başka balıklara ya da gemilerin bordalarına yapışırlar. Antil adası yerlileri, bunları deniz kaplumbağası avında kullanırmış. Yakaladıkları yapışkanbalıklarını kaplumbağaların bulundukları yere salıverirler, balıklar kaplumbağalara yapışınca da hem onları, hem de kaplumbağaları avlarlarmış.

Dougal Robertson da Büyük Okyanus'ta ölüm-kalım savaşı verirken yakaladığı bir kaplumbağanın bağasına yapışmış bir yapışkanbalığı görmüştür.

Bu bilinen hayvanlardan başka, denizin yüzü zaman zaman çok acayip yaratıklara keser. Kon – Tiki'dekiler bir gün koskoca bir hayvanla karşılaşmışlardır. İki kez dalıp çıktıktan, suyu da adamakıllı dövdükten sonra ortadan yitmiş, bir daha da görünmemiştir. Heyerdhal ise iki metre uzunluğunda, bir ayak eninde tuhaf bir balık gözlemlemiştir. Balığın esmer, uzun ve ince bir burnu ve üç yüzgeci vardır. Yüzgeçlerden biri başına yakın bir yerde, biri belinin ortasında, biri de -kocaman bir fosili andırır bu- kuyruğundadır. Yılan balıkları gibi kıvrıla kıvrıla yüzer.

Saldaki denizcilerden biri de çok ince, iki ya da üç ayak uzunluğunda yılana benzer bir hayvan görmüştür. Balık, denizde dikey olarak durur. Bombard da, çok seyir balıklarla karşılaştığını anlatmıştır. Bunlar çotira balığına çok benzerler.

Denizin bu beklenmedik hayvanlarla dolup taştığını anlamak için deniz düzeyinde -bir sal üzerinde- yolculuk etmek ve gürültü yapmadan ağır aksak yol almak gerekir. Bunlar Thor Heyerdhal'in

sözleridir. Ne var, gerçek cümbüş geceleyin başlar. Domuz balıkları burunlarını çekmeye, kimi balıklar ise havaya sıçramaya durur. Topu da Bombard'ın demesince, sevimli birer hayalet olup çıkarlar. Dalgaların çıtırdaması ise düzenli bir mırıltı halini alır. Bombard belli belirsiz bir orkestra solistinin sesini andıran hışırtıların uyumu karşısında kendinden geçmiştir.

Kon-Tiki sultanları ise, yıldızlar göz kırpmaya başlar başlamaz, denizin bütün fosforunu ortaya döktüğüne tanık olurlar. Işıklı karideslerdir çokluk bunlar. Kimi zaman da nöbeti dev ahtapotlar alır. Yırtıcı ve acımasız ahtapotlardan biri yaralanmaya görsün, bir başkası hemen onu yemeğe seyirtir. Ahtapotlar, karanlıkta fosfor gibi parlayan şeytansı yeşil gözlerle bakar insana. Deniz dibinde yaşayan, gece olunca da denizin yüzeyine çıkan ve ateşten gözlerini teknelerdeki ışıktan büyülenmişçesine onlardan ayırmayan 60 ya da 90 sm. büyüklüğünde kafaları olan yaratıklar da zaman zaman kendilerini sergilerler.

Kon-Tiki yolcuları, sabahları uyandıkları vakit sallarının üstünde ahtapot yavruları da bulmuşlardır. Yavruların salın üstüne tırmanamayacağını kestirdiklerinden oldukça apışırlar. O günlerde hayvancağızları salın üstüne atacak dalgalar da bulunmadığından şaşkınlıkları bütün bütüne artar. Ama bir gün ahtapot yavrularının kendilerine yürüyüş eden kılıç balıklarından kaçmak için havaya sıçradıklarını görünce işi anlarlar. Heyerdhal olayı şöyle anlatacaktır:

"Ahtapotlar insan dehasının bulup ortaya çıkarmasından çok önce tepkili uçak kullanmışlardır. Bunlar görülmemiş ve duyulmamış bir hız elde edinceye değin -bu iş için gövdelerinin yan tarafında kapalı bir tüp vardır- suyu pompalarlar, sonra da deniz üstünde yükselirler. Çokça dikkat edince, ahtapotların ya tek başlarına ya da ikili-üçlü topluluklar halinde 50-60 metre uçtuklarını gördük. Onların kuşlar gibi havayı yararak uçmaları bütün hayvanbilim uzmanları için yepyeni bir şeydi."

Denizin altınını ortaya çıkaran büyüler bunlarla da bitmez. Yazımızın çokça uzamasına aldırmazsanız size daha değişik bir büyüden de açmak isteriz.

Romer takatının sona erdiği gecelerden birinde bir ses işitmiştir. Bu ses, kendisine, güneye dümen kırmasını öğütler. Bu sese uyar, ertesi gün tan yeri ağarırken de iyi bir iş yaptığını anlar. Ama kimdir kendisini uyaran kişi? Romer, bir ara bunun Tanrı olduğunu bile aklından geçirir. Yalnız, duyduğu sözler İngilizce olduğu için Tanrının neden kendisine Almanca değil de -Romer'in Alman olduğunu unutmayalım- İngilizce seslendiğini bir türlü çıkaramaz.

Fred Rebell ise -o da 45 yaş yaşadıktan sonra denize sargın olmuş ve 1932'de Büyük Okyanus'u aşmıştır- düşünde "Senin haritanda gösterilmemiş adalar var güneyde" diyen birini görmüştür. Güneye doğru yollandığı vakit de gerçekten haritada yeri olmayan adalara raslamıştır. Bir kez de düşünde yolunun üzerinde sığ kayalıkların bulunduğunu görmüş, uyanıp rotasını değiştirmekle kayalıklara bindirmekten kurtulmuştur.

Vito Dumas ise Romer gibi ayakta düş görür. Atlas Okyanusu'nu geçerken bir gece dümende, teknenin pruvasından gelen birtakım sesler işitir. Biri İspanyol ağzıyla şöyle der:

— Ben yiyecek bir şeyler arayayım!

— Öteki pürüzsüz bir Fransızca ile:

— Sus, yerimizi belli edeceksin.

— Daha neler!

Sesler kesilir. Bir süre sonra ise birinin arkadaşından cigara istediği duyulur.

Vito Dumas şaşırmıştır. Kimdir bunlar? Yola çıkmadan önce 24 saat yelkenlisinden hiç ayrılmamıştır. Ama belki de kaçaklar, kendisi görmeden teknenin başındaki halat ambarına saklanmışlardır. Deniz kuduruk mu kuduruktur. Dumas dümenden ayrılıp da kaçakları arayamaz. Üç gün süren fırtına ise ona teknenin suyunu boşaltacak, karnını doyurmak için balık avlayacak kadar bir zaman bırakırsa bırakır. Üç gün sonra hava kalınca, aklına yine kaçaklar gelir. İlkin seslenir onlara. Çıtları çıkmaz. Bir daha seslenir. Yine çıt yok. Sonunda teknenin altını üstüne getirir. Kimseleri bulamaz.

Bombard da Balear adalarına giderken çok kirişli siren sesleri işitmiştir. Seslerin dolaylarındaki bir fenerden gelebileceğini düşü-

nürse de fener mener diye bir şey göremez. Az sonra bunlara bir motorun patpatları da eklenir. Derken motorun patpatları da, siren sesleri de makasla kesilmiş gibi birdenbire diner.

Deniz böyledir. Zamanı ve yeri sarakaya alır. Herman Melville'in *Moby Dick* adlı romanındaki tayfalar da Nantucket'in elli mil açığında, şehirdeki örgü ören kocakarının şişlerinden çıkan sesi duymuşlardır.

Ama ne var, denizin lepiskasına da pek kapılmamak gerekir. Yelkenleri çokluk paramparça eden, bir mendil gibi buruşturup atıveren kasırgalar, uraganlar sorgusuz, sorusuz çıkıp geliverir. Dalgalar ardarda insanın üstüne yıkılır. Kimi zaman bunlar billur bir duvarı andıracak kadar şahlanırlar. Bombard yedi dalgadan sonuncusunun fermanlı olduğunu saptamıştır. Heyerdhal ise bir dizi küçük dalgadan sonra iki ya da üç güçlü dalganın ardarda geldiğini söyler. Kimi zaman da rüzgarlar saatte 140 km.'lik bir hız kazanır. Vito Dumas 1937'de Rio de Janeiro'dan gelirken Pampero adında böyle bir rüzgara tutulmuştur. Hint Okyanusu'nun Sumatra'sı ise bundan hiç aşağı kalmaz.

Bombard yakalandığı fırtınalardan birini şöyle anlatır:

"Hava yavaş yavaş soğuyordu. Karanlık demir bir perde gibi gökyüzünün üstüne çökmüştü. Bir çatırdama, bir makineli tüfek sesi! Ateşe atılmış çam kozalakları gibi yağmur çıtırdaya çıtırdaya indirmeye başladı. Bardaktan boşanırcasına. Rüzgar da dellendikçe dellendi. Yelkene sözgeçirebilmek için ipini bileğime doladım. Bir saat sonra fırtına durmuştus. Ama ip de bileğimi kesmişti."

Bu devleri, fırtına kadar dipsiz battal kuyulara düşüren bir şey daha vardır. Yazımızın sonlarına yaklaştığımıza göre onun da uykusuzluk olduğunu açıklayalım. Yelkenleri indirip uyusalar, geceleyin, teknenin akıntıyla sürüklenip bir kayalığa bindirmesi işten bile değildir. Bu yüzden Romer, dalgadan dalgaya uyumaktan başka çare bulamaz. Dalgalarla yükseldiği zaman uyanır, dümenin yekesini ayarlar ve ufka bir göz atar. İki saniye sürer bu. Yani iki saniye uyanık kalır. Sonra yeniden aynı işi yapmak, gücünü toplamak üzere dört beş saniye kestirir.

Bombard ise teknesini hiç durdurmaz. Dümeni iyice bağlar, öyle uykuya yatar. Yalnız, bu uyku iki saat sürer. İki saat sonra uyanıp rota üzerinde düzeltme yapar. İyi havalarda ise -gündüzün- 12 saat şeker şerbet uyuduğu olur.

Marin-Marie de geceleyin hiç uyumaz. Uyursa gündüz uyur. Bütün gece dümenin başından ayrılmayan biri de Gilboy'dur. O da gün doğarken yelkenlerini indirip yatar. Ama sadece mizana ile flok yelkenini indirir. Sonra da yekeyi sıkı sıkıya bağlayıp demir şamandırayı denize atar. Rebell ise, geceleri yekeyi bağlayıp uyumayı yeğler.

Kaptan Bernicot'yu sorarsanız, o da başka bir yöntem uygular. 12.50 m. boyundaki kotrasının dümen dolabına bir mekanizma yerleştirmiştir. Dolabın üstüne uzanır, buradan dümeni yönetir.

Marcel Bardiaux'ya gelince -1958'de dünyayı dolanmıştır- o da Yeni-Zelanda'dan Yeni-Kaledonya'ya giderken 9 günde ancak yedi saat uyumuştur. Bardiaux haziran ayında Horn Burnunu geçerken de uykusuzluktan çok çekmiştir. Çünkü güney yarım küresinde o mevsimde geceler uzun mu uzundur. Dumas da aynı burnu haziran sonlarında aştığı için o da uzun gecelerle karşılaşmak mutsuzluğuna uğramıştır. Nedir, bu iki yiğit, o çılgınlar çılgını burnu kazasız belasız geçenlerdendir.

Horn Burnunu başarıyla devirenlerden biri de Chichester'dir. 1966 yılında Plymouth'dan (İngiltere) yola çıkmış, aralık ayında Tasmanya Adasının yanından süzülerek Avustralya'nın Sidney şehrine ayak basmıştır.

Lafın dümenini sapıtmamıza izin verilirse Kaptan Cook'un 1770 yılının nisanında bu dolaylara geldiği vakit Tasmanya Adasını yarımada sandığını da şuracığa kondurmak isteriz. Bu yanılgı ona, Avustralya'yı 1641 yılında bulup ortaya çıkaran Abel Tasman'ın günlüğüne çokça bel bağlamasından gelmiştir. Bir kusuru da yolculuğunu 28 yıl sonraya bırakmamış olmasıdır. Eğer buralara 1798 yılında gelmiş olsaydı, İngiliz gemicilerinden George Bass aynı yıl Tasmanya'nın ada olduğunu ortaya çıkaracağı için Cook da yanılmamış olacaktı.

Nedir, Cook'un yan basmasını da hoş karşılamak gerekir. O yıllar, Avustralya dolaylarında in cin top oynamaktadır. Ortada Sidney şehri diye bir şey yoktur. Sadece bir koy vardır. Cook da ona Jackson Limanı adını vermekle yetinir. Sidney şehri 1789 yılında İngiliz yüzbaşılarından Arthur Philipp'in burada kurduğu kürek mahkumları sömürgesinin gelişmesiyle ortaya çıkacaktır. Cook koya Jackson adını verirken bunu kestirememiştir. Ama kestirdiği bir şey vardır: Buralara gelen ilk Avrupalı olarak selamlanacaktır.

Gelin görün ki, bir süre sonra, Cook'un gemi arkadaşlarından Banks onun bu ününe de gölge düşürür. Ama o da ne yapsın? Bir gün eline birkaç eski Fransız haritası geçince, 1450 yılında çizilen bu haritalardan birinde bu kıyının "Yeşillik Kıyısı" adıyla gösterildiğini görmüştür. İngiliz amirallerinden Sir Darlrymple de böyle bir şey işitir de durur mu, o da Cook'un bu haritaları bilmek ve burayı bulanın ilk kendisi olduğunu yutturmak için onları saklamakla suçlar.

Neyse biz, bu vur-tut işlerini bırakalım da yine Chichester'e dönelim. Chichester, Sidney'de 47 gün kaldıktan sonra 1967 yılının 29 ocağında yola koyulacak ve bir solukta -118 günde- 14.500 mil yapıp Plymouth'a dönecektir. O da Horn Burnunu aralıkta değil de martta geçtiği için bu bölgelerin üç saatlik gecelerinden yararlanamamıştır.

Joshua Slocum da buralardan, daha doğrusu Magellan Boğazı'ndan şubat ayında geçtiği için o beyaz gecelerle tanışamamıştır. Zaten onun uykuyla da başı pek hoş değildir. Yatarsa tavşan uykusuna yatar. Kulağı da hep kiriştedir. Blackburn ise beş saat uyursa 19 saat yol alır.

Şimdi artık yazımızın son koşusunu kaldırabiliriz.

Daha önce de yazmıştık:

Bedava lakırdı yoktur bizde.

Bütün bu deniz büyüklerinin öykülerini söze beyaz balinadan, Melville'in Moby Dick'inden açabilmek için anlattık. Çünkü, kulağınızı iyice yaklaştırın, Bombard, Moby Dick'i Akdeniz'de görmüştür.

Buna şaşmamak gerekir. XIX. yüzyıl denizcileri Moby Dick'in aynı anda iki yerde boy göstermesinden onun ölümsüz olduğunu çıkardıklarına göre, bundan doğal bir şey yoktur. Moby Dick, bildiğiniz gibi, beyaz bir balinadır. Melville'e göre ona "beyaz balina" denilmesinin nedeni, sırtının soluk kefen rengi çizgi ve lekelerle dolu olmasıdır. Alnındaki garip beyazlık ile sırtındaki ehram biçimi o bembeyaz kamburun da bu adlandırmada payı vardır.

Gerçi Melville, bu yaratıkların Akdeniz'de barınabileceğine inanmaz ama Amiral Davis'in Kuzey Afrika kıyılarında bir balina iskeleti bulması karşısında sesini kısmıştır. Dahası, Bizans tarihçilerinden Prokopius'un İ.S. VI. yüzyılda, Marmara'da 50 yıl boyunca Romalıların gemilerini batırdıktan sonra yakayı ele verdiğini yazdığı o deniz canavarının da bir balina olduğunu öne sürmüştür.

Doğrusu, bugüne değin, daha bir sürü gemici beyaz balinayı Akdeniz'de görmüştür. Ama bunlar bu raslantıdan kimselere açmamıştır. Belki de balinaların Romalıların gemilerini batırıp batırmadıklarını iyice bilmedikleri için bu işe yanaşmamışlardır.

Bizcesi, insanoğlu bildiği, algıladığı gerçekleri kendine saklamayı çokça sever. Kaldı ki, gerçeklerin açıklanması onları şifa bulmaz bir korkuya da kaptırır. Bu yüzden de çoğu gerçekler, insanoğlunun kafasında gömülü kalır. Dünyamızın yalan dolanla karışık gerçek dışı bir iz sürmesinin nedeni de budur. Gerçi, zaman zaman, yol üzerinde, bu gerçekleri bağıran dört yüz dirhem yiğitler belirirse de, onların sesi de hindilerin gulugulusu arasında yitip gider.

Neyse biz bunları da bırakalım, kendi işimize bakalım.

Nerde kalmıştık? Bombard'ın beyaz balinayı gördüğünü söylemiştik değil mi? Tamam, Hereydhal'la arkadaşları da Kon-Tiki'nin kıç tarafında yüzen at gibi bir yaratığın soluk alıp soluk verdiğini duydukları an bir balina ile raslantı kurduklarını anlamışlardır.

Bir dakika! Bu, kara balinadır. Sala da öylesine yakındır ki, Kon-Tiki'dekiler balığın burun deliklerinden ta içini görmüşlerdir. Hayvanın içi boyalı bir ayakkabı gibi pırıl mı pırıldır.

Denizlerde varlıklarını ciğerleriyle değil de kulaklarıyla sürdüren yaratık arasında bir hayvanın gerçekten soluk alıp vermesi bizimkileri iyisinden coşturmuştur. Balina da sezer bunu. Seyircilerine küçük bir karşılıkta bulunmak üzere denize dalmaya karar verir. Ama dalmadan önce ciğerlerini hava ile öyle bir şişirir ki bu kadar olur.

Biz yine beyaz balinamızdan açalım. O, denizlerdeki aydınlığın da bir simgesidir. Çünkü denizlerin bir büyüsü de aydınlığından gelir. Halikarnas Balıkçısı, insanoğlunun geceleri denizin bağrından patlayan can yanardağının aleviyle aydınlanıp ağardığını söyler.

Bu, beyaz balina beyazıdır.

Yalnız kuzey ve güney denizlerinde değil bir çanak içindeki deniz suyunda bile belli olur bu ağartı.

Melville'e bakarsanız, beyazın doğaüstü bir özelliği vardır. O, bu dünyada olduğu kadar, öteki dünyada da insana murat aldırmaz. Canavar balinaların sessiz algınlığına kalleşçe bir yumuşaklık katan da bu beyazın ta kendisidir.

Şu var ki Melville, doğanın yarattığı birçok şeylere, mermerde, kamelyada, incide olduğu gibi özel bir değer kazandırdığını da söyler bu beyazın.

Birçok uluslar -Melville anlatır bunları- bu renkte, krallara yakışan bir üstünlük görmüşlerdir. Birmanya'daki Pegu'nun eski görkemli ve acımasız kralları kendilerine, her şeyden önce, "Beyaz Fillerin Başbuğu" demişlerdir.

Siyam krallarının bayraklarında da vardır bu fil.

Hanover bayrağındaki savaş atını da unutmayalım. O da kar gibi beyazdır. Roma şahlanışının mirasçısı büyük Avusturya İmparatorluğu da kendine renk olarak o güzelim beyazı seçmiştir.

İyi düşünülecek olursa, beyaz balina beyazını bulmak için oralara uzanmak da istemez.

Beyaz balina beyazı insanın içinde bir yerlerdedir.

Ozanların ince uzun parmakları belki ona değmiştir ama bunu ne kendileri bilir, ne de başkaları.

Bilirlerse de, pırradak havalanmaması için, gerçekleri yüzyıllar boyu saklayan o örümcek ruhlu insanlar gibi onu yerin yedi kat altına gömerler. Sonra da üstünde, ayaklarını bağdaşa getirip, püf püf, cigaralarını tüttürürler.

SALÂH BİRSEL

*Kurutulmuş Felsefe Bahçesi**

1001 Gece Denemeleri

Tarihi anekdotlardan gündelik hayatın sıradanlıklarına, edebi eserlerin içeriğinden nasıl yazıldıklarına, yazarların okullarda öğretilmeyen özelliklerinden çeşitli edebi akımlara, aynalardan fotoğraflara, şehirler hakkında yazanlardan edebiyat tarihçilerine, bahçelerden dostluklara, denizlerden yolculuklara uzanan denemeler okurları edebiyatın ve hayatın gizlerini keşfetmeye çağırıyor.

Salâh Birsel; Ziya Osman Saba, F. Scott - Zelda Fitzgerald, Marcel Proust, Ernest Hemingway gibi birçok yazar ve düşün insanının yaşam çizgilerini, pek de ön plana çıkmamış yönlerini ve psikanalitik açıdan sınır durumlarını tekrar yorumlarken, İstanbul başta olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarında okurlarını derin bir yolculuğa çıkararak, bütün bu olup biten karşısında herkesi bir kez daha saygı duruşuna davet ediyor.

Kurutulmuş Felsefe Bahçesi'nde Salah Birsel'in kendine has deneme üslubu her satırda hissediliyor.

ISBN 978-975-570-557-6

10 TL

www.selyayincilik.com

*SEL